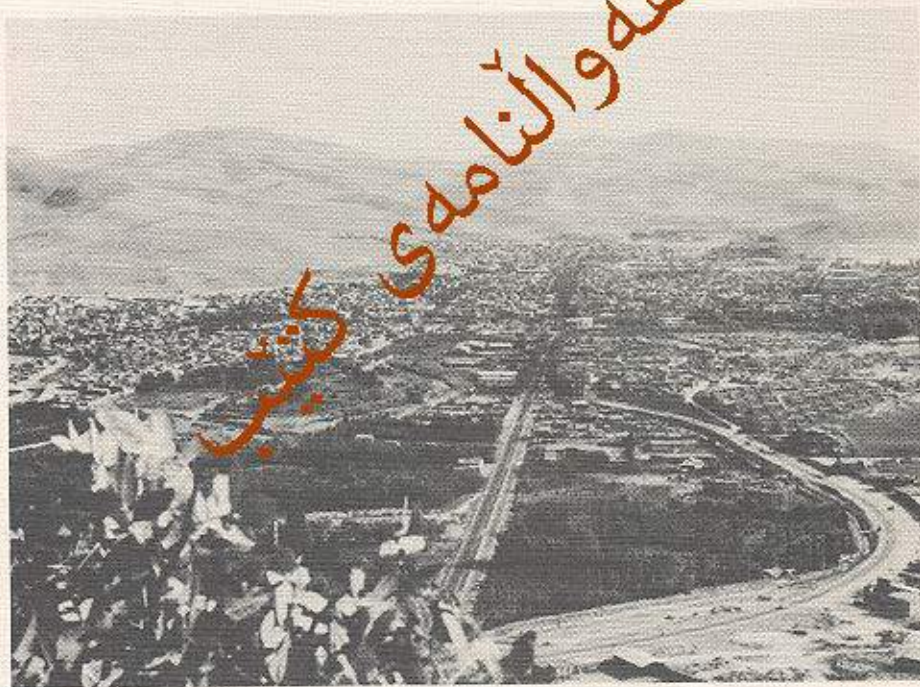

رابـوون

گوڤارتيكى كولتووريسى گشتييه - ژماره شمش - ۱۹۹۳

ژمارهس تايبهتس:

كوردستان كولونييكي نيودهوله تيه

رابوون

گۆفاریکی کولتووری گشتیبه - ژماره شمش - ۱۹۹۳

سهرنووسهر: رهقیق سابیر

دهستهی نووسهران

کهمال میراودهلی

هاشم کۆچانی

کاروان عهبدوللا

بهرپرسیاری هونهری: دیلان ده‌رسیم

ناونیشان

RaBûN

Post Restante

126 11 Stockholm 32

Sweden

ژماره‌ی پۆستگیر: 5 - 626 1121

ISSN 1102-4372

ده‌روازه

بەگن له هاوڕێیان بۆی گێنرا مەدو: زانا بەگن ئەرکیژوژی چوو ئەفریقا، وێنە و ئەخشی کیشراو و هەلکەنراوی سەر دارەکان سەرلەنجی ئەوی راکیشا، کاتێ ئەم زانا بە وستی دەست بەگرن بە سەریاندا تووشی بەرەڵستییەکی سەختی دانیشتوانی ناوخری ئەم شونە بوو: (دەست له هیچ بەردنیک و خۆل و لقی دارنیک مەدە، ئەوانە مۆلکی ئێمەن و میراتی باب و باپیرانمانە.) پاشان بە دار و بەرد و تیروکەوان هێرشیان کردە سەر زانای ناویراو. دواي ماوە بەگن هەمان زانای فەرەنسی چەند لیکۆلینەو بەگن ئەلحامدا له ناوچەکانی دەرووبەری رووباری دێجلە و فورات، لەوی دانیشتوووە کوردەکان پارمەتی زۆریان دا. هەتا بەردی بەنرخ و قەخقوری وێنە لەسەر کیشراویان لەبەردەم دانا: (ئەم شتانەش لەگەڵ خۆت بە) و بەین پارە. کاتێ زانای فەرەنسی چەند لیکۆلینەو بەگن ئەلحامدا و دواي ئەو بەری ئەو دەکاتەو له ئەفریقا چی بەسەرھاتوو دەلێت: (هەستی نەتەوایی و خۆبەستەنەو بە نیشتمان لای کوردەکان لاوازه. هەموو شتیگ که شکیان دەبەرد دایان بە من. نەترسان و نەشیانزانی که ئەم شتانە له نیشتمانیان بزرده بیت. ئەیانزانی ئەم شتانە بەلگەنامەن لەسەر مێژوو و رابردوویان.) کاتێ پاس دێتە سەر هەستی نەتەوایی پێویستە ئەرمەنەکان و جوووەکان یادبکەینەو. ئەم نەتەوانە گەلنی جار زۆر لیکردنیان دیو له مێژوودا. دەرھەقی ئەوان قەسابخانە بەریاکراو و له نیشتمانی خزیان وەدەرتراون، بەلام ئەوان قەت ئەم قەسابخانانەیان لەبیرنەچۆتەو. بەهیزی هەستی نەتەوایی ماوەی ئەو یانی ئەداو که (نەتەوایی) یان بزویت. لەکاتیگدا دەبینین کوردەکان زۆر بەناسانی ئەو زۆر لیکردن و قەسابخانانەي که دژیان ئەلحام دراو لەبیردەکن، لاوازی هەستی نەتەوایی لەم نمونە بەدا زۆر ناکراییە.

ئیسماعیل پۆشکچی

له نامیلکەي «دوو چاوینگەوتنی رژۆنامەنوسی...» وەرگێراو

بەرگی بەگم: وێنە شاری مەهاباد.

بەرگی دووم: وێنە گەزگی قەرەنسا، پێتەر که له سالی ۱۸۸۷-۱۸۸۹، هەموو کوردستان گمراو.

بایه ته کان

	۵	۱- تم دؤسینیه: کوردستان کۆلۆنیکی نیو دهوله تیهه	
دهستهی نووسهران			
	۶	۲- کۆلۆنیالیزم چیهه؟	
جاک نۆدیس			
		۳- تیزی د. ئیسماعیل بێشکچی	
	۱۶	لهمەر کۆلۆنیالیکردنی کوردستان	
د. فوئاد سهیده			
		۴- یه کینتی سۆقیمت و قهواره گرتنی کۆلۆنیالیزم له	
	۴۳	کوردستاندا	
مهلا بهختیار			
		۵- خویندنهوهیهکی کارتوگرافیانهی کۆلۆنیالیزم له	
	۶۱	کوردستاندا	
فهراهاد پیربال			
		۶- دهولهتی سهریهخۆی کوردستان له دیدگای تیۆری	
	۸۲	سوسیالیزمهوه	
فوئاد قههدهاغی			
		۷- کۆلۆنیالیزم و کهمایهتی مرۆفی کورد	
نامانج گهرمیانی	۹۵		
		۸- وینهی کورد لای گهرزکه فههرنسیهکان	
موحسین نهحمدا عومەر	۱.۲		
		۹- داگیرکردنی کوردستان و	
	۱۱۷	تالانی سامان و هونهری کوردی؟	
ناسری رهزازی			
		۱۰- کۆنۆلۆژیای رزگاربهوون له کۆلۆنیالیزم	
زهینهیی شهزینی	۱۲۶		

زائفة خاضعة

1- ...	2- ...
3- ...	4- ...
5- ...	6- ...
7- ...	8- ...
9- ...	10- ...
11- ...	12- ...
13- ...	14- ...
15- ...	16- ...
17- ...	18- ...
19- ...	20- ...
21- ...	22- ...
23- ...	24- ...
25- ...	26- ...
27- ...	28- ...
29- ...	30- ...
31- ...	32- ...
33- ...	34- ...
35- ...	36- ...
37- ...	38- ...
39- ...	40- ...
41- ...	42- ...
43- ...	44- ...
45- ...	46- ...
47- ...	48- ...
49- ...	50- ...
51- ...	52- ...
53- ...	54- ...
55- ...	56- ...
57- ...	58- ...
59- ...	60- ...
61- ...	62- ...
63- ...	64- ...
65- ...	66- ...
67- ...	68- ...
69- ...	70- ...
71- ...	72- ...
73- ...	74- ...
75- ...	76- ...
77- ...	78- ...
79- ...	80- ...
81- ...	82- ...
83- ...	84- ...
85- ...	86- ...
87- ...	88- ...
89- ...	90- ...
91- ...	92- ...
93- ...	94- ...
95- ...	96- ...
97- ...	98- ...
99- ...	100- ...

ئەم دۇسىيە

كوردستان كۆلۈنۈپكى نىۋەدەلەتتېيە

ئەگەرچى سەدان سالە كوردستان رووپەرۋى داگىركردن و كۆلۈنۈپالكردن بۆتەرە، كەچى تا ئىستا ئەم مەسەلە گزنگە ۋەك دياردەبەكى سىياسى، ئابۋورى، كۆمەلەتتېيە و كولتورى بە جۈرۈكى زانستىيانە و فراوان نەخراۋەتە بەر باس و لىنكۆلۈنۈپە. ئەمەش كەلەبەرنىكى گەرۋەرى خستۆتە ژيانى سىياسى و فىكرى و كۆمەلەتتېيە و خەباتى رزگارپخوازانەى گەلەكەمان.

لەبەرچاۋگرتنى داگىركردن و كۆلۈنۈپالكردى كوردستان، ۋەك پرىنسىپ و راستىيەك، دەخۋازى چاۋنكى بىنەرەتى بە سەرچەمى ئەم چەمەك و بۇچۈنە چەتە فىكرى و ئايدىۋلۇژى و سىياسىيانەدا بگىزىنەۋە كە بە درىژاى زياتر لە نىۋەدە دەۋلەتە كۆلۈنۈپالىستەكانى توركيا و ئىران و عىراق و سورپا و ھىزە راست و چەپەكانى ئەم ۋلاتانە، ۋەك ژەر و ئەفون، لەنۈ كۆمەلگەى كوردستاندا پلاۋيان كوردۆتەۋە بەم نامانچەى گەلى كوردستان لە چوارچىۋەى داتاشاراۋى ئەم ۋلاتانەدا لەقالب بەدەن و نكۆلى لە داگىركردنى كوردستان و سروسشى بەجياھەلگەۋتۋى نىشتمانى كوردستان بىكەن و سەرەنجام بۇ داۋۇشىنى كۆلۈنۈپالكردى كوردستان، داگىركەرى بىنگانە لە گەلى كوردستان بىكەنە دۈست و برا و، سەرچەمى بەرژەۋەندىيە و خەباتى نەتەۋەكەمان ملىكەچى بەرژەۋەندىيە مەزىنخوازانە و كۆلۈنۈپالىيانەى تورك و عەرەب و فارس بىكەن.

ئىمە ۋەك درىژەدان بە بىر و رىيازى گۇقارەكەمان ئەم دۇسىيە، كوردستان كۆلۈنۈپكى نىۋەدەلەتتېيە، پلاۋدەكەپنەۋە. ھىوادارىن سەرەتاىك بىت بۇ لىدوان و ناخافتنى زانستىيانە سەبارەت بەم مەسەلە گزنگە.

دەستەى نووسەران

کولونیالیزم چیه؟!

جاک وودیس * Jack Woddis

گۆرینی: کهمال میراودهلی

سیستیمی کولونیالی نوی له کوتایی سدهی نۆزدهدا، له نهجیامی گۆرانی سهرمایه داری مورافه سه گهری به سهرمایه داری نیحتیکاری یان نیچیرالیزم، پینگه بشت. به دهه مینگی دریزو پیش تهوه، زور هه رنه خاک له ئه فریقا و ئاسیا و ئوسترالیا و سه روو و خواریوی ئه مریکا له لایه ن هیزه ئه رووپاییه کانه وه داگیرکرا بوون. ئه و ناوچانه وه ک بنکه ی سهربازی، نیوه ندی بازرگانی، شوینی به ده سه تکه وتنی کۆیله، تالانکردنی زه و و زیو و جینه شته کردنی خه لکی پیست سه ی به کارده هینران. ئه مه به شیک بوو له پرۆسینسی سهره لدان سهرمایه داری ئه رووی. «دۆزینه وه ی زه و و زیو له ئه مریکا، ده ست به سه رد اگرتن و به ده بدکردن و بینگارینکردنی خه لکی ره سنی، ده ستپینکردنی داگیرکردن و تالانکردنی (ئیست ئیندیز East Indies) و گۆرینی ئه فریقا به عه مباریک بز راوکردنی پیست ره شان بز قازانجی بازرگانی: ئه مانه هه مووی کازیوه ی سهره لدان سهرده می به ره مه مینانی سهرمایه داری بوون» (۱) ئه م چالاکیانه، به لیکدانه وه ی مارکس، «پالنه ری سهره کی بوون بو کۆکردنه وه ی سهره تای «سهرمایه». له سه ر بنچینه ی ئه و سامانه ی به م چه شنه به ده ست هینرابوو، سهرمایه داری له ئه رووپادا سه ری هه لدا. پشه که وتنی ته کنیکی پشه سازی له سده ی نۆزده دا، نه شوفا کردنی سه عه تکاری به رفراوان و خه بوونه وه ی هیزی ئابووری له ده ست نیسه ته ن ژماره کی که م له کۆمپانیا زه کان و بانکه کان، بووه هزی گۆرینی بنچینه یی پیوه ندی نیوان هیزه گانی ئه رووپایی و ولاتانی ئاسیا و ئه فریقا و ئه مریکای لاتین. به ره پیندان و فراوانکردنی سه عه ته کان له ناو (ولاته ئه رووپاییه کاندا) پنیوستی به زیادکردنی چه ندیتی که ره سه ی خا و بوو؛ زیاده بوونی چه ندیتی که لوپه لی سه عه تی، به که لوپه لی سهرمایه شه وه، پینداویستی به هه بوونی شوینی ساغکردنه وه ی تری زیاد له بازاری ناوخو بوون... لیره وه نیحتمالی به ده سه تکه وتنی ریزه یه کی پتری قازانج له شیوه ی کاری هه رزان و زه وی هه رزان، له نارادابوو.

بز ته وه ی ئه و نیحتماله نویانه به باشترین شیوه به کاریتین، هیزه ئه رووپاییه کان ده سه لاتی خزیان به سه ر ته واری دنیا دا کیشا. ئه و ناوچانه ی هینشتا نه که وتیوونه ژیر ده ستیان، به زور داگیرکران، هه ندی جار به شه ری راسته وخو و کاری سهربازی، هه ندی جار به شه ری لهریزه پهرده ی «په یمان» و ریککه وتن، که به تیکه ولینکه ی زور و قیل به سه ر

فهرمانداره ناوچه یه کاندای سه پیندرا بوون. بدم جوره له ئه فریقا، دوا ی په یمانی به لرین له سالی ۱۸۸۵ دا که زوری ولاته ئه وروپایه کان و ئه مریکا وه ک چاودیرنکی زور گزنگ به شدار بوون، تهاوی کیشوری ئه فریقا دابهش دابهش کرا. له سه ره تای سه ده ی بیسته مدا ته نیا ئیشیویا و لایبریا وه ک ده ولته ی ئه فریقی خاوه ن ده سلات مانه وه. هه مان پرؤسنس له رۆژه لاتنی دور و خواروی رۆژه لاتنی ئاسیا به رده وام بوو هه تا له سالی ۱۹۰۰ دا له هه موو ناوچه سه ره کیه کانی ئه و به شه ی دنیا ته نیا یابان و چین و تایلاندا له ده ره وه ی هوکی کۆلتورالی راسته وخزدا مانه وه - ئه گهرچی به نیسه ت چینه وه، ئیمپریالیسته کان به شه خاکیکی چینیان دا به ی و به شنه وه راسته وخوش به هه ندی رینگه ی تر ده ستیان ده خسته ناو کاروباریانه وه.

بۆ ئه وه ی ده سلاتی خزیان به سه ره ئه و ناوچه تازه داگیرکراوانه دا به ارزن و ئه وه به ی سوود لی ده ره ئینانیا ن (استقلال) زامن به کن، هیزه ئه وروپایه کان، ده سلاتی ده ولته ی تهاوییان به سه ردا سه پانن به ناوانی ئه و ولاتانه به ناوی وه ک:

کۆنگری به لچیکی، گینیا ی پورتوگالی، ویست ئیندیزی به ریتانی، هیند و چینی فه ره نسی، ئیست ئه فریکای ئه لمانی - هیزه ئه وروپایه کان به ئاشکرای نیازی خزیان بو هوکمردی ئه و ولاتانه و بنده ستردنیان بو ده ولته ی میترۆپولیتانی خزیان ده رده به ی. به هزی زور کۆت و به ندی سیاسی و سه ریازی و ئابوری و ئایدیۆلۆژییه وه، هیزه ئه وروپایه کان ده سلاتی موته لقی خزیان له و کۆلتوریه تا ده دا مه زانن.

جه وه هری سیاسی کۆلتورالیزم به ریتیه له ده ست به سه ردا گرتنی راسته وخز و هه مه لایه نی ولاتینک له لایه ن ولاتینکی تره وه له سه ره بنچینه ی بوونی هیزی ده ولت State power به ده ست هیزه ده سلاتداره که وه.

به مچوره فه ره مانبه ره ئه وروپایه کان (هه ندی جار هاوری له گه ل حکومه تی له ئه وروپایه کان پینکه اتوون و په ره لمانی «به شنه وه کی سه ره کی ئه وروپایی») ده سلاتی ده ستووری بوون له کۆلتوریه کاندای. ئه مانه له لایه ن سوپاکانی ئه وروپیه وه و هه ندی جار ته پی سه ریازی خه لکی ره سه ن له ژیر فه ره مانی ئه فه سری ئه وروپاییدا، پاریزگاری ده کران. قازییه کان ئه وروپی بوون و یاساکان له لایه ن ئه وروپایه کانه وه دا ده ندران. هه موو به ندیخانه کان و پله به رزه کانی ئیداره ی مه ده نی له ده ست ئه وروپایه کاندای بوون. په ره وه و خۆننن له لایه ن ئه وروپایه کانه کۆنترۆلی ده کرا و له سه ره بنچینه ی میژوو و کولتوری ئه وروپی داندرابوو و له سنوورینکی ته سه کنا بۆ پیدایه ستیه کانی ئابوری و کۆمه لایه تی و سیاسی ده سلاتی کۆلتورالی رینکه خرابوو... په یامه ئینه ره مه سه حیه کان ئاینی مه سه حیان وه ک موئافه سه ده ک بۆ دینه کانی خه لکی ره سه ن بۆلۆده کرده وه. چا په مه نی و راگه یاننن له ده ست ئه وروپایه کاندای بوو.

ئهم ده سلاته سیاسییه هه مه لایه نه دوو ئامانجی سه ره کی هه بوو: هینشته وه ی گه له کۆلتورالییه کان له حا له تی بنده سته بوونی سیاسییدا و دروستکردنی هه لومهرجی پنیوست بۆ

ئهو پهری سوود دهره یئان له خه لک و سه رچاوه ئابوورییه کان. ئهم مه ده ستانه به روونی له یاسا و ده ستوره حکومیهه کاندا رهنگی دابزه. عاده ته ن، کۆمه له یاسایه کی تهواو بو مه ودا ته سک کردنی دبو کراسی له کاردا بوون: بۆ قه ده غه کردنی مانگرتن، نه هینشتنی نه قابه ی کار، قه ده غه کردن یان سنوور دانان بو حیزیی سیاسی، دابلۆسینی ره خه، داخستنی رۆژنامه ی محه للی، نه قیکردن و گرتنی سه رکرده سیاسییه کان، نه دان یان سنوور دانان بو مافی ده نگدان و رینگادان به ته نیا نوینه رایه تیهه کی ته سکی خه لک له هه ر ئه نجومه نیکه ی شکیلی یان هه لپۆز درا ودا.

ئهم یاسایانه بۆ ئه وه بوون ده ستی خه لک به سه تنه وه و ئه و توانه سته یان نه بی سوود لینه ره یئانی ئابووری بوه ستین. ئهم ئامانجه زیاتر به هزی هیزی ده ولت و سیستیسی یاسایی ئه ورو بیه وه رینگای بو خۆشکرا بوو. یاسا به یار دراهوون بو دانانی که مه ترین کری، سه پاندنی سه رانه، ناچار کردنی پاله و جووتیاره کان که کریکاری بکه ن، به کار خستنی بینگاری و سیستیسی به کاره یئانی زهوی به چه شنیک که زهوی له ده ست جووتیاره کان ده رینی هه ندی جار رینگه ی نه ده ن ئه و به روو بو ومانه به ره مه بیینی که دا هاتی زوریان لی ده ست ده که ری. بۆ هینشتنه وه ی ئه و ستراکتوره ی ژیا نی ئابووری و سیاسی بوو که هیزه کۆلونی داره کان (هیزی ده ولته یان) به کار ده هینا.

راسته هه ندی جار، هه ندی ناوچه و هه ریم داگیر ده کران نه ک بو ئه و سامانه ی تییا ندا هه بوو، به لکو زیاتر بو به کاره یئانیان وه ک بکه ی سه ربازی بۆ یاره مه تیدانی پاراستنی به رژه وه ندی ئابووری له و ناوچانه دا که ده سه کوه و سه رچاوه ی ئابووریان پتربوو. نمونه ی ئهم حاله تانه: چه بک، تاریق، مائنا، قوهرس و عه ده ن.

به لام به شیوه یه کی تیکرایی، پالنه ری ئابووری له پشه وه بوو... هیزی ده ولت: حوکمی راسته وخزی بینگانه له سه ر گه لانی کۆلونی کراو، پیوست بوو بۆ ئه وه ی نه ک ته نیا سوود-لینه ره یئانیان ئاسان بکا، به لکو بو دوور خستنه وه ی مونا فیه سه کانیش. کۆلونیالیزم، لینی ن ده نووسی، له لایه ن ئیمپریالیزمه وه به شیوه یه کی باشتر دا ده ترا چونکه «گه رانتی ته واری سه رکه وتی به ئیحتیکاره کان ده دا دژی مه ترسی مونا فیه سه کردن»... له به ره وه ی «له بازاری کۆلونیالیدا، له ناو بێردنی مونا فیه سه و زامنه کردنی دا وای کری ن و به هیز کردنی «په نه دییه کان»... هه د له رینگای مۆنۆپۆلییه وه ئاسانتره و له هه ندی حاله تدا تا قه ئیحتیماله».

کۆلونیالیزم وای کرد هیزه ئیمپریالیسته کان به زور رینگا گه لانی کۆلونیال کراو تالان بکه ن... توانیان زهوی هه رزان، کاری هه رزان و سه رچاوه ی ئابووری هه رزان زامان بکه ن... ته وان ئازادی ئه ویه یان هه بوو سیستیمیکه ی نه ری هه رزان بو به روو بومی به ده ره وه فرۆشراو به سه ر جووتیاره کاندا یسه پین، بازاریکی ئیحتیکار کراو بۆ هینان و فرۆشتنی که له یه لی سه نعه تی ولاتی کۆلونیالیکه ر دامه زری ن و له رینگای پاره خسته گه ره وه سه رچاوه یه کی زنده ی قازانج دا بین بکه ن. ئه نجامی ئه مه سه پاندنی مه رچی نا ره وای بوو به سه ر گه لانی

کولونیدا که ناچاری ده کردن هیزی کار و بهره‌مه‌کانیان به هدرزانی بفروشن و هدر لهو کاتدا نرخیکی زور بالا بۇ کرینی که لویهلی سته‌تی که له‌لایه‌ن بازرگانه نیمپریالیه‌کانه‌وه بۇ ولته‌که‌یان هینرابوو، بده‌ن.

کاره‌گری نهم وه‌زعه له‌سه‌ر نابووری هدرنمه کولونیا‌لیه‌کان کاره‌ساتاوی بوو. ده‌وله‌ته نازاده‌بووه‌کانی نه‌فریکا و ناسیا نابووریه‌کی وایان به میرات بۇ مایه‌وه که نه‌ک ته‌نیا رۆچوو بوو (له پهره‌سه‌ندن بینه‌شکرابوو) به‌لکو شینوتندراویش بوو. له‌زیر سایه‌ی کولونیا‌لیزما هه‌ندی پهره‌سه‌ندن روویدا، به‌لام جۆرنیک بوو که نه‌نجمه‌که‌ی نابووریه‌کی ته‌واو لاسه‌نک و گه‌لینکی هه‌ژار بوو. وولاتانی کولونیا‌لی کرابوونه بکه‌یه‌ک بو بهره‌مه‌ینانی بهره‌می سه‌ره‌تایی-کانزاو و به‌روومی نابووری بومه‌به‌ستی ناردنه ده‌روه. زورچار نابووری ته‌واوی ولتیک بده‌ن بوو به‌یه‌ک یان دوو بهره‌مه‌وه:

گانا: کاکاو.

گامبیا: گوزی نهرزی Ground Nuts

زه‌نزیبار: مینخه‌ک.

تانگانیکا: سیسال و قاوه.

مه‌لایا: لاستیک و ته‌نه‌که.

سیلان: لاستیک و چا.

جامایکا: شه‌کر و مۆز.

نه‌نده‌نووسیا: لاستیک و ته‌نه‌که...هتد

نهم به‌روویومانه‌ش، چ بۇ خواردن بی یان بو مه‌به‌ستی پیشه‌سازی، له‌لایه‌ن کرنکاری زراعی به‌کرینه‌کی زور کم له‌سه‌ر کینلگه کشتوکالییه‌کانی نه‌وروپاییه‌کان بهره‌م ده‌هینران، یان له‌لایه‌ن جووتیاره محه‌لیه‌کانه‌وه، که بهره‌مه‌کانیان زور به‌هه‌رزانی له‌لایه‌ن بازرگانه نیحتیکارییه‌کانی بیگانه‌وه ده‌رده‌کران. کانزاکان هه‌ر له هه‌موو شوئینیکدا له‌لایه‌ن کرنکاری کانگه کار-هه‌رزانه‌کانه‌وه که له‌لایه‌ن نه‌وروپاییه‌کانی خاوه‌ن کانه‌کانه‌وه به‌کری گیرابوون، بهره‌م ده‌هینران.

روونکرده‌نوه‌یه‌کی راه‌ی سوود-لیده‌ره‌ینان و هه‌ژاری گهلانی کولونیا‌لی له‌لایه‌ن پرؤفیسۆر (رینی ده‌مۆنت Rene Dumont) مه‌وه پینشکه‌ش کراوه، کاتی له‌سالی ۱۹۵۰دا له (چاد) بوو حسینیی کرد که «یه‌ک سه‌عاتی کاری ره‌نجبه‌رنکی لۆکه‌چنین، بۇ نه‌و بایی له‌ده‌دا سینی ئینجینکی قوماشی که‌تانه» (۳) بۇ نه‌وه‌ی سی یارد قوماش به‌کری، نه‌و ره‌نجبه‌ره ده‌بی زیاد له‌سی سه‌د سه‌عات کار به‌کات.

له‌ته‌نجامی دامه‌زراندنی نهم جۆره نابووریه کولونیا‌له‌دا له‌لایه‌ن ولته نیمپریالیسته‌کانه‌وه، مۆنۆپۆلییه زله‌کان سی جار قازانجیان ده‌کرد.

پاره‌یان له‌کانگا و کینلگه زه‌ره‌تیه‌کاندا له‌ناسیا و نه‌فریقا به‌کارده‌هینا و قازانجینکی له‌زاده‌به‌ه‌ریان له‌سوود ده‌ره‌ینان له‌کاری کری-هه‌رزانه‌وه، ده‌کرد.

دووم: کۆمپانیا بازارگانی-مۆنۆپۆلی-کهره کان وه ک کۆمپانیای یه کگرتوی ئەفریقا (United Africa Company) به ههرزانی کهره سهی خاوی محهلبیان له جووتیاره کان ده کهری و له مهشدا قازالمجینکی زوریان ده کرد.

سینهم: سنعه تکاره بینگانه کان قازالمجینکی فرهیان ده کرد له ئەلجاسی فرۆشتنی کهلویه له کانیان له کۆلتورنیالییه کاندای که وه کو بازارینکی داخراو تا راده یه کی زور بو ئەوان نیحتیکار کرابوو.

ههروهها قازانج له گوازتنه وه به کشتی و خزمه تگوزاری تر و له کاروباری بانک و تهعین به دهست دههینرا. بهمجزوه، سهرمایه داری مۆنۆپۆلی بینگانه به گشتی سوودی لهم سیستمه وهرده گرت، له کاتینکا خه لکی کۆلتورنیال وه ک کرنکار و جووتیاری بهرهمهینهر و کهریار، تالان ده کران.

له پیتناری پاراستنی ئەم سیستمی قازالمجیدا، هیزه کانی کۆلتوری رینگایان به سنعه تکردنی کۆلتورنییه کانیان نه دا. ئەوان خۆیان هیچ بهرژه و نه دیه کیان له دروستکردنی سنعه تی نوێ له ناچه کۆلتورنییه کاندای نه بوو، مادام مه به ستیان هه ر نه وه بوو که سهرچاوه هه رزانه کان-کهره سهی خاو و کاری هه رزان- بۆ ده رخوا رانی مه کینه ی سنعه تی خۆیان له نه وره ویا به کارینن. ههروهها هیچ نیازینکیان نه بوو رنگه ی نه وه به دن گهلانی کۆلتوری بۆ مورافه سه له گه ل نه وه ن سنعه تی ناوخوا یان دامه زریئن. ئەلجاسه که نه بوونی ته وای سنعه ت و پشت به ستن به کهره سه و نامرزی هه ره سه ره تایبی بوو و به بازووی له شی هه ر مرۆقینک. بۆ گوازتنه وه له ئەفریقا سه ره به انه ی به مرۆف-راکیشراو (rickshaw) و له چین به له می به بازوو پالنراو هه بوون. بۆ هه لگرتنی شتومه ک، ستوون و سه به ته ی -بامبوو-، یان سه به ته ی سه ره سه ر... له شوینی پیتناسازیدا خشت به ده ست هه لده گیران...

له دروستکردنی رینگاویاندا، زورچار تاقه هۆیه ک بۆ شکاندنی بهردینک بهردینکی تر بوو. له کشتوکاڵدا، گاکینلی تهخته هه بوو. بو بهرینی داری گه وره ته نانه ت مشاری دوو که سیش نه بوو، ته نها ته ور. دیاره له هه موو شوینی کندا و له هه موو بوارینکی چالاکی ئابووریدا، کۆلتورنیالیزم پشتی به و نامیره سه ره تایبانه نه ده به ست، به لأم له زوویه ی کاتدا، ئەمه حال بوو.

بۆ نیشاندانی نه بوونی سنعه تسازی ده کری ئه و نه ی Ghana گانا وه رگیرین. له کاتی سه ره خۆیی به ده سه تپیتاندا له سالی 1957دا، گانا سه بری کرد:

بۆکسیت Bauxite ده نیریتنه ده ره وه، قاپ و قاچاخی ئەله مننیزم له ده ره وه ده کهریت. زه ی ت ده نیریتنه ده ره وه، سابوون له ده ره وه ده کری. دار و ته خته ده نیریتنه ده ره وه و تاقسی ناوما ل و کاغه ز له ده ره وه را دینی.

پنست ده نیریتنه ده ره وه و جزمه و پیتلۆ ده کری. گه رچی گه وره ترین بهرهمهینهری کاکاوه له دنیا دا، کاکاوی خاوی ده تارده ده ره وه، که چی هه ر قله چوکلاتینک یان قوتووه کاکاوینکی چاککراوی له ده ره وه ده کری. ته نانه ت،

سالي سدان ههزار پاوهندي بۇ كپنى گونيهى جاو بۇ داكردى دهنگى كاكارى خار بو تاردنه دهرهوه، بهكاردههينا. (4)

داوهشاندى تابورى ناوچه كولونىالييهكان له بوارى كشتوكاليشدا دهبينرا... گورپنى تهواوى هدرنميك بۇ بهرهمهينانى يهك يان دوو بهروبوومى نهخت ماناي دابهزينكى مهترسيدار بوو له ناستى چاندى بهروبوومى خواردن: نهنجامى شهوش شهو ناكوكيه سديره بوو كه ولائى وا ههبوو به ولائى زوعهتى ناودهبرا كهچى سادهترين پنيوستى خواردنى له دهرهوه دينا، نهمه حال بوو تهنانهت لهو ولاتانهشدا كه شوپنكى نموتهبيان بۇ بهرهمهينانى خواردن يان بهخونكردى ناژهل ههبوو. دكتور نكروما نووسيوهتتى: «لهژير دهسهلائى بهريشانيدا، چ كينلگى بهرهمهينانى پهلهوره (دواجن) نهبوون كه باسيان بكهين! كينلگى بهرهمهينانى بهروبوومى شير نهبوون، خيزانينكى ناسايى له كهنارى زيردا (Gold Coast) قهت له ژيانيا بوتله شيرينكى تهرى نهبينوه... ناژهل بهخيو نهدهكران». (5)

نهنجامى گورپنى ولائه كولونىاليهكان به پاشكوى بهرهمينهري كهرهسى خاو بۇ ستهعت و بازرگانى رۇژاوايى شهوهبوو، ههروهك سهريجماندا، به ههريان بهروش و زور به گران بكرن... ژنيركاريهكان (احصائيات Statistics) نيشافان دهههه كه له ماوهيهكى دريژخايهندا ترخى كهرهسه خاوهكان له بازارى جيهانيدا، كم و زياد دهكهن و زورجا دادههههه تهنانهت كاتى زياد دهكهن لهو كاتهدايه كه بهراورد دهكرى لهگهل زيادكردينكى بهردهوامى ترخى كهلوپهلى ستهعتى كه ناچارن بيكرن - بهتايهتتى لهگهل ترخى بالاچووى مهكينهدا. له پهنجاسالى نيوان (1927-1967) له كاتينكا ترخى بهروبوومى خواردن له سدا سهه و سى (13%) زيادى كردوو، ترخى كهرهسهى خاوى كانزاييى له 90% زيادى كرد، ترخى كهلوپهلى ستهعتى له سدا سى سهه (30%) زيادى كرد و هى مهكينه له سدا پينج سهه (50%)، نمونهيهكى زهقى شهو خهسارهتهى لهم رووهوه له نهفريقا كهوتوهه نمونهى (تهخته)يه. بهپنى راپورتهكانى F.A.O (رينكخراوى خواردنى جيهانى) نهتهوه يهكگرتوههكان، له سالى 1996دا جياوازي لهنيوان ترخى فروشتنى دارى بيناي چاككراو لهلايهن نهفريقاوه. كپنى بهرهمى تهخته دهگهيشته 43 مليون پاوهند. نهمه تديا بۇ يهك شت: تهخته و له ماوهى سالىنكا. نهگهر ههموو بهروبووم و بهرهمهكانى نهفريقا لهبهرچاوبگرين، دهتوانين تينبگين تا چ رادهيهك خهسارهى نهفريقا و -ههروهها هى ناسيا- ههههه بووه.

نهم سيستهمه كولونىالييه چون كار له خهلك دهكات؟! بو زوريهى خهلك ماناي شهوپهري ههژارى بوو... نهساغى، خانووى خراپ، نهخويندهوارى. ستهههگهرى سياسى و برسيتى بهردهوام. بو كرنيكاران ماناي مانگرتنى سهخت بو بهدهستهيناننى مافى نهقا بهكارى و كهمترين زيادكردى ترخى كرنيكارى بوو. لهو خهبا تهشدا دهبوو نامادهى شهوهه بهرهنكارى سهههههه و گولله و زيندان و تهنانهت مهردنيش بينهوه. بۇ زوريهى جووتياران ماناي

خهباتینیکی بیوچان بوو دژی ههژاری، ره هجیدانیکی سهخت بۆ به دههستهینیکی بژیوی له پارچهیه زهوییهکی بچووک، به به کارهینیکی سادهترین نامیز و له ژیر باری ئیجاری قورس و باج و دانی سوود به قهرزدهران. بو دهستهی کهمی رووناکییران مانای بیهویندی بهردهوام و تهبوونی دهرفهت بوو بو به کارهینیکی شارهزایی و زانیاری پسهپوری خزیان و بوون به قوربانی جیاوازی ره گهزهپرستانه که لهو کارانهی دوردهخستنهوه که شایستهی نهوان بوو. تهنانهت بۆ چینی سهرمایه داری خۆمالیش - که خزی عادهتهن زۆر لاواز بوو و (٦) تهنیا له مهیدانی بازرگانیی و کینگهی کشتوکالی و قهرزدان و ههندی سهنهتی بچووکدا سهری ههلهنا بوو، که زۆر به زهحمهت بوو په ره بستینی و به رفراوان بی له بهرامهر نهو شوینه بههیز و به دهسهلاته دا که مۆنۆپۆلییه بینگانهکان له نابوویدا ههیان بوو... دهسهلاتی بینگانه بهسهر کاروباری بانکدا مانای نهوه بوو که سهرمایه داره خۆمالیهکان زۆر به کهمی قهرزیان بۆ ناسانکردنی کارهکانیان دهست دههکوت.

له لایهکی دیکه شهوه، هینانی ناوچهیهکی فراوانی ئاسیا و نهفرقا بۆ ژیر رکینی ئیمپریالیزم مانای هینانی شیوه به ره مهینیکی سهرمایه داری رۆژاویی بوو. شیوهکانی رینکخستنی پیش-سهرمایه داری کۆمهله، ده ره بهگی و پهتیارکی، دهستیان کرد به ههلهشان... سهنهته خۆمالیهکان دیهات و پیشه دهستی، سهریان بو لیشاوی سهنهتکاری غهبری نهوی کرد. شیوهی رهسهنی خۆ-ژێنانهی زوعات کردن، شوینیان بۆ چاندن و به ره مهینیکی به رفراوانی به رووبووم بو مه بهستی نارنده ده ره وه، چۆل کرد. ههژارکردنی پاله و جووتیزان ملیونه های ناچار کرد دهست به دهه کرنکاری... نه شوفا کردنی ئیداره ی کۆلتورنیکی و پرۆژه مۆنۆپۆلییهکان (کۆمپانیای بازرگانی، وه کالاتی به ریوه بردن، گوازتنه وه به کهشتی، بانک و ته نهین... هتد) داواکاری بو کاتبی ئیداری مه هللی و کرنکار و فه رماتبهری ئیداری دروستکرد، لی ره وه پیوستی بوونی نوخه یهکی خۆینده وار. بازرگانی تازه، بهخۆ و لۆری و ستافی نووسینگه یی ته وا وه ده رکوت و جینگه ی ئالوگۆری چه شنی کۆنی گرت ره وه. به مجۆره، له تهک چینی کۆمه لایه تی به ره له سه ره ده می پیش-سه رمایه داری: ده ره به گی ملکندار، جووتیاران و پیشه زانانی دی و میرزا و فه قی و قه شه و مه لا و پیاماقول و شیخ و سه ردار، چینی تازه ی سه رمایه دار و کرنکار ده رکوتن و له تهک نه وانیشدا توژیکی کهسانی وه زیفه دار «پرۆفیشنه ل» و ته کنیکی و ستافی خزمه تگوزاری ده رکوتن که وه زیفه ی مامتا وه ندییان له ئیداره ی کۆلتورنیکیا هه بوو: نه فسهر له سوپادا، مامزستا له قوتابه خانه کانی سه ره تابهیدا، دکتۆر و برینپنج له خه سته خانه کاندا، کاتب له ئۆفیسه کاندا، کرنکارانی به رید و هتد.

بۆ هه موو کهس، جگه له توژیکی خاوه ن ئیمتیا ز، سیستمی کۆلتورنیکی جینگای بیزاری و رق لیبوونه وه بوو. چینه پیشکه وته خوازه کان هه ستیان به نا هو میندی ده کرد... باری نابوو ری سهخت و ناخۆش و ده رفه تی که می په ره سه ندن و نه شوفا کردن و پراکتیسی رۆژانه ی جیاوازی ره گهزه پرستانه و ته بوونی مافی سیاسی، هه مووی وهک نه هجامی سه رووشتی

حوکمی بېنگانه ده بېنډران... بهم جزره خدبات دژي ټيمپرياليزم، که يووه ديارده يه کی میژووی گوره دواي سالی ۱۹۴۵، خدباتینک بوو که زوریه خدک پالشتیان ده کرد: کرینکاران و جووتیاران، رووناکبیران و سرمايه داران، دوکانداران و بازارگانان بچووک، تدهاندت هندی له تاک سر کرده و تدهامانی خیزانه مدله کیبه کان. (۷)

بهلام به شداری ناغا و تدهامانی خیزانه مدله کیبه کان له خدباتدا ده گمن بوو. به گشتی هیزه حوکمرانه ره سه نه کانی کولونیه کان، تدهاندی شونی ټابووری و سیاسی ده سه لانداران دیان هه بوو، هاو په یانی سیستمی کولونیالی بوون. تم سیستمه، نه گهرچی به شپوه یه کی سره کی پستی به زالوونی سیاسی و ټابووری هیزی ټيمپریالی ده به ست، هدرگیز نده توارا بهره وام بی نه گهر تم هاو په یانی نه پایه که ټيمپریالیسته کان توانییان له گدله توژونکی کومدله لاناو کولونیدا دایمه زریتن.

له سالنی ۱۹۲۵د تهنیا ۷۴۰۰۰ نورووی له ونست تفریکای بهریتانی-دا هه بوون، تهمه لاناو نریکه ی ۲۳ ملیون دانیشتروانی تده و سادا. له هه مو ناسیادا، تهنیا ۳.۴۰۰۰۰ بهریتانی لاناو کزی دانیشتروانیکی ۳۳۴ ملیونیدا هه بوون. (۸) له پارچه کانی (ده کا) و (چیتاگونگ) له پدنگال، له تیتو حه فده ملیون و نیو دانیشترواندا، له سالنی ۱۹۰۷د تهنیا ۲۱ فرمانبهری مده ننی و ۱۲ تفسه ری پولیسی بهریتانی هه بوون. (۹) سی سال دواي تهمه، هرنمی توار له هیندستان له لایه ن چهند بهریتانیه کهوه که به په نجه ی ده ست ده ژمیردران بهره ده چوون و له لایه ن سه ریازی هیندی و پولیسی ژیر فرمانده ی تفسه ری بهریتانی، یارمته ی دهران. له هیند و چین فوره نسپیه کان هه روا ژماره یان کم بوو، هه روه ها هژله ندیبه ک له نیست ټیندیز.

ناشکرا بوو که بېگونډانه ټیمتیزی ته کتیکیان، له رووی سه ریازیبه وه، تهوروپایه کان هدرگیز نه یان ده توانی بهرامهر به بزوتنه وه ی په کگرتووی خدکی وریابووه ی کولونیه کان، کولونیه کان له ژیر ده سه لاتی خویاندا به یلنه وه. بویه، تهمه بوو به نامانجینکی ټایه تی حوکمی کولونیالی که خدک لیک ناکوک و دابهش بکن و له حاله تینکی نابیداریدا بیانیه لنه وه تا ژیر فرمانی فرمانیه ده سته کان بن و یاسا و ده ستور و نهرتی باو قبول بکن... جیاوازی بخنه نیوان خدکه وه و حوکمیان بکن: به کارهینانی نه تده یه ک، عه شیره تینک، یا ټاینیک دژي تده وانی تر، بوو به خاصیه تینکی سره کی کولونیالیزم، به ټایه تی له لایه ن حوکومه ته یه ک له دوا یه که کانی بهریتانی.

له رووی ټابوریه وه، کولونیالیزم سه لاهه تترین و سروشتتیرین هاو په یانی خزی له دهره به گه ملکه داره کاندا به یینه وه. تده وانیس وه ک کولونیالیسته کان بهره وه تده یان له شورش ټابوریدا نده یینی، به تهنک تهمه وه نه بوون سعه تسازی بنچینه یی دایمه زریتن، به لام پیمان خزش بوو پشتیوانی سیستمی ټابووری بکن که دهرفت و ده سه لاتیکی بی سنووری دده اندی تا جووتیاره کرینگرته کانیان بچه وسیننه وه. بازارگانه کانیس، که زورجار کرینگرته و ده لالی کومپانیا بېنگانه کان بوون، به گشتی، لایه نگیری سیستمی کولونیالی بوون که

پینگه یاندی بوون و ده رفه تی دهوله مند بونی پیدابوون.

له رووی سیاسیهوه، دهسه لانداره ئه ورو یایه کان پشتگیری هیزه تعقلیدیه کانیا ن ده کرد نهک ئه وانه ی ده یانه ویست ولاته که یان بگه یه ننه سه ده ی بیستم، ژیا نی کۆمه لایه تی و سیاسی نو ی بکه نه وه، دوا که وتوو یی و نه زانی نه هیلن، شاری تازه و سنعه تسازی نو ی دروست بکه ن. به مجوره هیوایان و ابوو گه لانی کۆلتوریا لی له بیرو یاره ی رزگار یخو ازانه ی نازادی و دیموکراسی و سه ره خۆی نه ته وه یی و سۆسیالیزم دا برن.

به م جۆره، ده شی بو تر ی، له کاتی کدا کۆلتوریا لیزم مانای ده سه لانی سیاسی راسته وخۆ و ده ست به سه را گر تتی ئابوو ری ولاتی که له لایه ن ولاتی کی تر وه، له سه ر بنچینه ی بوونی ده سه لانی ده وله ت به ده ست هیزی کۆلتوریا لییه وه، هه رگیز، به ته نیا مه سه له ی حوکمی بیگانه نه بو وه، به لکو حوکمی بیگانه ی هاو یه یانی تو ژه ئابوو ری و سیاسیه کانی خه لکی ره سه ن که به ره وه نه دیان له پشتگیری کردنی کۆلتوریا لیزمدا هه بوو. به م جۆره حوکمی کۆلتوریا لی بیگانه راستیه که ی هاو یه یانی بوو له نیوان هیزی دا گیر که ر هیزه ناوخۆیه کانی ترادیشن و کۆنه خواز.

له گه ل ته وه شدا، له گه ل کشانی سه ده ی بیستمدا، پیدایه سی ته کانی حوکمی کۆلتوریا لی، ههروه ها ئه و پینو سی ته ئابوو ری و ئیداریانه ی پینکه ورتتی ته کتۆلوژی هینابوونیه پیش، وای کرد که تا راده یه ک هیزی تری نو ی بو لای خۆی رابکیشی تا سیستمی کۆلتوریا لی بتوانی کاربکات.

به م چه شته، له ژماره یه ک له کۆلتوریا لییه کاندایا، به تایبته ی له و شو ئانه ی جین شته بوونی ئه ورووی فراوانیا ن تینا روونه دا بوو، تو ژنکی که سانی خو ئنده وار و روونا کبیر له خه لکی ره سه ن پینگه ی ندران، تو ژنیک که به ترادیشنی هیزی کۆلتوریا لی په ره وه ده کرابوون و جگه له جیاوازی رهنگی پینست، نو سه یه کی کاربو نی ته سه له کۆلتوریا لییه که بوون.

له هیندستان، ههنگاوان بو هانداتی نو خبه یه کی خو ئنده واری به - غه ربی - کراو له سالانی کی زووی سه ده ی نۆزه وه ده ستی پینکرد، راستیه که ی پینکه شکردنی ئیسلاحتی مۆری - مینتۆی سالی ۱۹۰۹ له سه ر بنچینه ی بوونی «چینیک بوو له که سانی به خو ئن و رهنگ هیندی، به لأم به زهوق و به روا و نه خلاق و هۆش، ئینگلیز». (۱۰) که به ریتانیه کان پینشینی ئه وه یان کرد بوو ده توانن پشتیان پی به سه ن. ئه و نو خبه تازه یه که له کۆلتوریا لییه کان سه ری هه لئا «نو خبه یه کی نو ی نه بوو که به هۆی کار تینکردنی کۆلتوریا لی له کۆمه لینی فره چه شن پیدابوو یی» به لکو «به شیک بوون له نو خبه ی تعقلیدی، چ له رووی سیاسی و چ له رووی فره هه نگییه وه». هه ندی له ئه ندامانی ئه و نو خبه یه له دا ویدا ده وری کی دیاریان له بزوتنه وه ی سه ره خۆی نیشتیمانیدا بینی، به لأم زۆریان سه لبی مانه وه و سیستمی کۆلتوریا لیان قبوونکرد. هیزه کۆلتوریا لییه کانی به پینگه یاندنی ئه وانه وه ک پشتیوانی کی دووه میان داده نا بو هاو یه یانه سه ره کبه ک یان: فره ماندار و ملکه داره تعقلیدیه کان که به شینه کانی ئابوو ری پیش سه رمایه داریه وه به تایبته ی ده ره به گایه تی، گری درابوون.

له سالانی دوايشدا، دواى بده‌سته‌هتانی سهره‌خۆی نوخه‌ی په‌روه‌رده‌کراو له‌لایه‌ن غه‌ریه‌وه، له‌لایه‌ن هیزه‌ ئیمپریالییه‌کانه‌وه وه‌ک هاو‌په‌یمانکی مومکینی خۆیان داده‌ندران، له‌ هه‌ولدانیا‌ندا بۆ هه‌بشته‌وه‌ی شوین پنی غه‌ری له‌ جیهانی سینه‌مدا. بعم جۆره‌ سیر هیو قووت Sir Hugu Foot ده‌باره‌ی ئەو که‌سیتییه‌ سیاسیه‌ له‌ ناسیا و نه‌فه‌ریقا ده‌نوو‌سی: (به‌ ترادیشنی فه‌رمانه‌رانی مه‌ده‌نی به‌ریتانی په‌روه‌رده‌کراون، روانین و بۆچوون و غه‌ریزه‌کانیان لهم په‌روه‌رده‌ و راهینه‌نه‌وه‌ سه‌ره‌له‌ده‌ن... پیاوانی وه‌کو قواسین-ساکی Quaison-Sachey گاناو، نه‌دیبوو Adebo-سی نایجیریا و عادل سوودان، ئینگلیزن نه‌ک ته‌نیا له‌ په‌روه‌رده‌که‌یاندا به‌لکو له‌ روانیتیان بۆ کاروباری گشتیدا). (۱۱)

گومان‌ی نه‌یه‌ که‌ له‌ ناوچه‌ کۆلتوریه‌کانی فه‌ره‌نسیشدا له‌ نه‌فه‌ریقا و ناسیا، که‌سانی سیاسی وا هه‌ن که‌ پشتیوانه‌ فه‌ره‌نسییه‌کانیان له‌ فه‌ره‌نسا به‌ فه‌ره‌نسییان داده‌نین.

جا. له‌به‌رته‌وه‌ی کۆلتوریه‌لیزم هاو‌په‌یمانی ناو‌خۆی هه‌بوو، یه‌که‌مه‌جار به‌ شیوه‌ی سه‌ره‌کی ده‌ره‌به‌گ و بازرگانه‌ کۆمپرادۆره‌کان و دوا‌یی چه‌ند به‌شینکی نوخه‌ی تازه، شو‌وشی دژی-کۆلتوریه‌لی ده‌بوو نه‌ک ته‌نیا دژی هیزی بینگانه‌ خه‌بات بکات، به‌لکو دژی ئەو هیزه‌ سیاسی و ئابوورییه‌ ناو‌خۆییانه‌ش که‌ به‌ هاو‌کاری کردنیان له‌گه‌ل هیزی داگیرکه‌ردا، ته‌مه‌نی رژی کۆلتوریه‌لییان درێژتر ده‌کرد.

(1) Marx, Karl: Capital, vol. 1, p. 751, London 1954 edition.

(2) Lenin, v.1, Imperialism, The Highest stage of Capitalism, pp. 100-103, London 1948 Edition.

(3) Dumond, Rene: False start in Africa, London, 1968, p.40.

(4) Nkrumah, Kwame: Africa Must Unite, London, 1963, p.27.

(5) هه‌مان سه‌رچاره، لاپه‌ره ۲۷.

(6) له‌ هه‌ندێ جاله‌تا وه‌ک هه‌نستان بۆرۆوازییه‌کی خۆمالی ده‌وله‌م‌ه‌ند و به‌هیزتر گه‌شه‌ی کرد.

بۆ حاڵی بوونکی ته‌سه‌لتر له‌ ده‌وری پێشکه‌وتنه‌خو‌ازانه‌ی سه‌رکه‌رده «عه‌شیره‌تیه‌کان» نه‌فه‌ریقا به‌روانه‌ کتیی:

(7) Africa-The Roots of Revolt, london, 1960 له‌لایه‌ن نووسه‌ری ئەم بابه‌ته‌وه.

Barraclohw, G: An Intriduction to Contemporary History, London 1964, p.

76. (8)

هه‌مان سه‌رچاره، (9)

(10) Mansur Fatmi: Process of independence, London 1962. p. 65.

(11) Teachings the Nationals How to Live, The Observer Weekend Review, February 3, 1963.

Jach Woddis: An Inroduction to New-Colonialism (Lawrence and: ئەم بابه‌ له‌ کتیی:

Wisham, London 1967). لاپه‌ره ۱۳-۲۶.

تېزى د. ئىسماعىل بېشىكچى

لەمەر كۆلۈنىالكردىنى كوردستان: كوردستان كۆلۈنىەكى نېۋە ولە تىبە

د. فوناد سەيدە

ھەلى سەرە تايبەك

سەرتىزى بېشىكچى نەۋەدە كەۋا كوردستان ھەرچەندە كۆلۈنىبەكى نېۋە ولە تىبە، كەچى جىنگە و پايبەى كۆلۈنىبەكى پىنە دراۋە. لە قەلەمرۈى تويۇنەۋە و شىكردەنەۋەى نەۋ راستىبەدا چەند تىزىكى ترى لاۋەكى خۇيان لەۋ سەرتىزەبەى دادە تاشن، كە ھەر يەكەيان بابە تىكەن بۇ خۇيان و بىر و بۇچوونىكى تازەن و لە دوانەنجامىشدا نامرازن بۇ ئىسپاتكردىنى سەرتىزەكەى.

يەكەم تىزى لاۋەكى

پرۇسىنى كۆلۈنىكردىنى

كوردستانە، كە ئەگەرىش

خۇى لە چوارچىنەۋەى

ھەمان پرۇسىنە

گشتىبەكەى كۆلۈنىكردىنى

مىللەتان و ولاتانى ناسيا

و ئەفرىقا و ئەمەرىكەى

لاتىنىدا دەدۇزىتەۋە،

نەۋە تا جياۋازىبەكەى

لەۋەداپە لە كاتىكدا نەۋ

ولاتانە راستەوخۇ لەلايەن

كۆلۈنىالىبەكەان

كۆلۈنىكراون، كوردستان

و مىللەتى كورد لەلايەن

نەۋان و دەستەلاتە

ناۋچەبەكەانى رۇژەلانى

ناۋەراستى نۇكەر و سەر

بە خۇيان بە ھاۋبەشى

کۆلتورینکراوه، له هه مان کاتیش مافی کۆلتورینیهکی پێ نه به خشراوه. شینوهی دهسته لآت و حوکمرانی و بهرینوه بردنی کاروباری و چۆنیهتی بهت ما سیاسی و نابووری و کولتووری و جزوی ژێردهسته کردن و چهوساندهوهی کوردستانی (کۆلتورنی پێ مافی کۆلتورنی) جیاوازان و خهسلهتی تاییهتی خزیان ههیه.

ئهو خهسلهته تاییهتیانهی کۆلتورینکردنی کوردستان خزیان له تیزینکی لاهه کبییدا دهرده پرن. ئهوش ئهوهیه گهوره هیزه کۆلتورنیالییهکان له کۆلتوریهکانیان بهگشتی سیاسهتی (دابهشکه، داگیرکه: Divide et Impera) یان په کارهیناوه. له گهله ئهو ههموو چهوساندهوه و راوه پروتکردنه و سهروکتکردنه کردوویانه، کهم یان زۆر، مافی مانهوه یان له قهواره ی دهستکردی خزیان به میلیله تانیان داوه. له رهگ و بینهوه ههلیان نهکه نندوون و نه یان تواندونه تهوه. ئه گه رچی له کوردستاندا سیاسهتی (دابهشکه - داگیرکه - له ناویه ره) خراوته کار، دهسته لآت ناوچه ییه نۆکه رهکان به پشتگیری گهوره هیزانیان نهوهک ههر کورد و کوردستانیان له جیهانی دهروه و درێژبوونه وه جیهانییه که یان دا بهرپهوه، به لکو به کرده وهش خه ریک بوون و ههر خه ریکن میلیله تی کورد وهک زمان و میژوو و کولتوو له ناویه رن و له سه ر رووی زه مین بیه سرنه وه؛ کوردستان وهک شوێنگه به کی نیشته جینبوون و نیشتمانی کورد، وهک قهواره و ستورینکی جیوگرافی و سروشتی په کگرتوو ی تاییهت به دانیشتوانی کوردی پینشیلکهن و بیگژون و خه لکی کوردی ره سه نی به کوشتی په کۆمه له، به راگوازته وه و به توانده وهی ئیستیککی و کولتووری قه لآچۆ و به نه ریکه ن و گه له و میلیله تانی خزیانی تیدا نیشته جینکه ن.

ئه وهش تیزه یه کی تری لاهه کی لی دروست ده بی و خزی له هه لۆنستی سیاسی و دهلۆماسی و تیزوانینی ره وشتی و وێژدانی دووانه کی (ئنائیه - Dualism) زله یزان و نۆکه ره ناوچه ییه کانیان، به رامبه ر کیشه ی کورد له لایهک و کیشه ی میلیله تانی جیهانی به ناو سه نه م له لایه کی تره وه، ده دروه وشینیه ته وه. هه رچه نه ده خه باتی گه لی کورد له پیناوی مافی چاره ی خۆنووسینی و به ده سه ته ره هینانی سه ره به خزی خزی به شینکه له بزوتنه وه ی نازادیه خوازی میلیله ته ژێرده سه ته کانی جیهان، له رووی شینوه و نامالجه ی وهک ئه وه ره وا و عادلانه یه، گه رچی داگیرکه ران و دابهشکه رانی کوردستان به چاوی جیاواز سه بری هه ردوو کیشه که و بزوتنه وه که ده که ن و به و پینیه ش هه لۆنستی جیاوازیان به رامبه ر ده نوێن، که نیشانه ی مایه پوچی سیاسی و ئایدۆلۆژیانه و ده ره پینکی روون و ره وانی بیه وێژدانی و به دره وشتیانه.

ئهو سه رتیزه و تیزه لاهه کیبانه ی کۆلتورینکردنی کوردستان و دابهشکردنی و چهوسانده وهی و هه ول و ته قه لای له ناو بردنی بو «پینشکچی» هۆکار و کارتیکرده ده ره کییه کانن. هۆکاره ناوه کییه کان له ناو کۆمه لگه ی کورد خزی ده بینی. له ناو ستروکتوو ره فوئدال و نیمچه فوئدال - سه رمایه داره دواکه و تووه که ی، له قۆرخکردنی ده سه لآت له لایه ن چینی ناغا و ده ره به گ و سه ره ک خیل و بهت ما له شینخ و سه یلزه ده کان

دهبینی. ستروکتوری کۆمه‌لگه‌ی عه‌شره‌تی و په‌یوه‌ندییه کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌کانی به‌ندی ئه‌و ستروکتوره‌ دو‌اکه‌وتوو، له‌ روانگه‌ی بێشکچیه‌وه‌ ته‌گه‌ره‌یه‌کی گه‌وره‌یه‌ له‌سه‌ر رینگه‌ی سه‌ره‌که‌وتنی کورد له‌ دروستکردنی قه‌واره‌ی سیاسیه‌ی خۆی له‌ رابووردوودا و کۆلتورینکردنی و دا‌به‌شکردنی دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهان، بگه‌ هه‌تا لاوازی و په‌رش و به‌لای و ناته‌بایی کورد له‌ سه‌رده‌می ئه‌مرزدا و نه‌گه‌یشتنی به‌ ئاواتی له‌ سه‌ره‌خۆی و دامه‌زراندنی ده‌ولته‌ی نیشتمانی خۆی. له‌ رینگه‌ی به‌سه‌سته‌وه‌ و تینکه‌لکردنی هۆکاره‌ ناوه‌کییه‌کان له‌گه‌ڵ هۆکار و کارتینکرده‌ ده‌ره‌کییه‌کان بێشکچیه‌ی تیزی دینامیکی ناوه‌کی و هۆکار و کارتینکردنی ده‌ره‌کی ده‌هۆتیه‌وه‌. په‌وه‌ش سه‌رتیزی کوردستان کۆلتورینیه‌کی نینوهولته‌یه‌ی بێ ئه‌وه‌ی پایه‌ و مافی کۆلتورینیه‌ کلاسیکیه‌کانی هه‌بێ، تیز و ته‌سه‌لانه‌ ئاو‌دیزی ده‌کات.

راسته «بێشکچی» بو هه‌ر یه‌کی له‌ تیزه‌کانی به‌شینکی تابه‌تی کیتابه‌که‌ی ته‌رخان نه‌کردوو و راسته‌وخۆ به‌ده‌ستیان نادات، به‌لکوو زیاتر په‌رش و به‌لای سه‌راسه‌ری لا‌په‌ره‌کانی کیتابه‌که‌ین و زۆرچار دو‌وباره‌ و سینه‌اره‌ ده‌بنه‌وه‌، به‌لام روونی و بیره‌کانی و پوخته‌یی و ره‌وانی هۆتینه‌وه‌یان کاری ده‌ره‌ینان و لێک جیا‌کردنه‌وه‌ی تیزه‌کانیان به‌ وردیوونه‌وه‌یه‌کی له‌سه‌رخۆ، ئاسان‌کردوو. جگه‌ له‌وه‌ به‌لگه‌ و سه‌نه‌دنامه‌ی زۆری سیاسیه‌ و کولتوری و ئابووری له‌ناو رووده‌وه‌کانی میژووی رابووردو و هاوچه‌رخێ کوردستان و ناچه‌ی رۆژه‌لات و جیهان هه‌لده‌بۆنری و کارامانه‌ به‌راوردیان ده‌کات و په‌یوه‌ندی نیوانیان روونده‌کاته‌وه‌ و هۆکار و ته‌حیامه‌کانیان ده‌خاته‌ به‌رچاو.

ده‌شی له‌ لایه‌کی تروه‌ بووتری، بێر و بۆجوونه‌کانی «بێشکچی» له‌و کیتابه‌ینا تیز نین، به‌لکوو زیاتر ئه‌نتی تیزه‌ن به‌رامبه‌ر به‌ تیزه‌کانی ئایدۆلۆژیای ره‌سمی ده‌وله‌تانی کۆلتورینکه‌ری کوردستان و پارت و ریکخواه‌ سیاسیه‌کان و رۆشنیبه‌ چه‌په‌وه‌ و راسته‌وه‌کانی میله‌تانی سه‌رده‌سته‌ی ئه‌و ده‌وله‌تانه. ئه‌نتی تیزه‌ن به‌رامبه‌ر تیزه‌ی کۆن بوو و ساواری وه‌ک هه‌ر بۆ نمونه‌: برایه‌تی کورد و عه‌ره‌ب، کورد و توورک، کورد و فارس. چاره‌نووسی هاو‌به‌شی کورد و توورک، کورد و فارس، کورد و عه‌ره‌ب، ئه‌وه‌یه‌ له‌ یه‌ک نیشتماندا بژین. تینکه‌ل‌آو‌بوون به‌ ژن و ژنه‌ینان، هه‌مان کولتور، هه‌مان ئایین. کورده‌کان ده‌یان‌ه‌وی نیشتمانی توورک، نیشتمانی عه‌ره‌ب، نیشتمانی فارس دا‌به‌شکه‌ن. کورد به‌ نه‌ژاد فارسه‌، کورد توورکه‌، کورد عه‌ره‌به‌. کورد به‌ درێژایی میژووی ده‌وله‌تی سه‌ره‌خۆی نه‌بوو. ژماره‌ی کورد ٤ ملیۆن، ٥ ملیۆن، ئه‌وپه‌رێ ٧ ملیۆن که‌سه‌، گه‌شتیان کۆچه‌ر و ره‌وه‌ندن و له‌ژێر ده‌وار و ره‌شمالدا دژین. زمانی یه‌که‌گرتوو به‌ناو‌ی زمانی کوردی نییه‌، چه‌ندین شینوه‌زمانه‌ کوردی، زمانی کوردی یه‌ک نه‌ژاده‌ له‌گه‌ڵ فارسی و هه‌ر فارسیه‌، زمانی کوردی شینوه‌ی ناخواتنی توورکه‌ کینه‌کانه‌... هه‌ت.

ئه‌نتی تیزه‌کانی «بێشکچی» به‌ریه‌رچی ئه‌و هه‌موو تیزانه‌ ده‌ده‌نه‌وه‌ و به‌نکۆلیان ده‌که‌ن. له‌ هه‌مان کاتدا «بێشکچی» به‌ هیچ شینوه‌یه‌ک هه‌ولی ئه‌وه‌ نادات تیزه‌کانی، ئه‌نتی

تېزەكانى لە قالىى تىۋرىيەكى سىياسى و ئايدۆلۆۋىدا داېرىۋى. بە پىنچەۋانەۋە، بەلای ئەو ئەگەر كوردەكان، بەر لە ھەموۋى رووناكېيران و رۇشنىيرانى كورد، بىانەۋى نازاد و سەرىستانە لە بارودۇخى ژىردەستەيى و چەوساندنەۋەيان بىركەنەۋە و زانستىيانە و بابەتتىيانە دەربارەى بنووسن، دەپن پىشەكى كۆسپە ئايدۆلۆۋى و تەگەرە تىۋرىيەكان پىروخىنن و لاېەرن، تا يتوانن ئەو كارە زور گىرنگ و زۇر پىنۋىستە بەنەنجام يگەيدەنن. بەۋەش «بىشكچى» زىرەكانە رىنگەى كاركردن لە بوارى كىشەى كورد و را و بۆچۈنەكانى لەو بارەۋە، بەرفراوان و كراۋە دەھىلئىتەۋە و لە چوارچىۋەى تىۋرىيەكى ديارىكراۋدا، بەندى ناكات. لە ھەمان كاتىش ھانى ئەۋە دەدا سوود لەو تىۋرىيانە ۋەرىگىرى. «بىشكچى» سەدەھا پىرسىار دەربارەى گشت لاېەنەكانى ژيان و مېۋو و كۆلتۋورى كورد دەخاتەرۋو و داۋاي ۋەلامدەنەۋەيان لە پىسپۇران و شارەزاىانى كورد دەكا. لەبەرئەۋەى مېۋو و كۆلتۋورى كورد لەلاپەن دەستەلاتە دابەشكەرەكانى كوردستان ھەتا كراۋە شارداراۋەتەۋە و لەناۋبراۋە. ئەۋەى دەربارەشيان ۋوتراۋە يا نووسراۋە كرچ و كال و ناراستە و روانگەى ئەوان دەدرەۋشىنئىتەۋە. «بىشكچى» زۇر بە پىنۋىستى دەزانى زانايانى كورد روۋى راستى مېۋو و كۆلتۋورى ئەتەۋەى خۇيان بە لىكۆلئىنەۋە و وردەكارى، بخەنە بەرچاۋى جىھان و ئەو جەر و تاۋانى دابەشكردن و كۆلۆنيكردن و پىشىلكردەنەى دەرحەق بە كوردستان و مىللەتى كورد كراۋن پىشان بەدن.

گوردستان كۆلۆنييەكى نۆۋدەۋلەتتېبە

بى ئەۋەى پاىە و ھافى كۆلۆنييەكى ھەبى

مېۋوۋى جىھانى ھاۋچەرخ كۆلۆنييەكان دابەشى دوو كۆمەلى سەرەكى دەكات: كۆلۆنييەكان و نىمچە كۆلۆنييەكان. كۆلۆنييەكان ئەو كۆمەلگەيانە بوون، ئەۋانەى ھىشتا ئەگەبىشتەۋنە پەلى دامەزراندنى دەۋلەتى خۇيان. دەۋلەتتىكى سەرمایەدارى، ئەۋەى تازە دەستى بە فراۋانكردەۋەى دەسلەتى خۇى كىرېۋو و كەۋتېۋىۋە ناو قۇناخى بەخۇۋەگرتنى خەسلەتى ئىمپىريالى، دەستى بەسەر كۆمەلگەيدەكى ترادىسيونىدا دەگرت و دەيخستە ژىر رىكىنى خۇى و ئابۋورىيەكى بە ئابۋورى خۇى دەبەستەۋە و دەيكردە ۋابەستەى خۇى. بۇ ئەۋەى كارۋارى چەوساندنەۋەى لە ۋە روۋى سىياسىيەۋە بە ئاسانى بۇ پىرەخسىت، چەند دامودەسگايەكى سىياسى بۇ ئەو كۆمەلگە ژىردەستەكراۋەكە بىئاتدەنا. ئەو دامودەسگايانە كىردەۋەيدەكى تەۋاۋى دەۋلەتە ئىمپىريالىيەكان بوون، كە مەبەست لە دامەزراندنيان ئەۋە بوو ناۋچەكە لە روۋى بەرپۋەبەرايدەتى و سوپايى و كۆلتۋورى و ئابۋورىيە لەژىر دەست و چاۋەبىرى خۇى دابىن. بە رىنگەى ئەو دامودەسگايانەۋە كۆمەلگە داگىركراۋەكان كران بە بەشىنك لە نۇرگانەكانى داگىركەرەكان. لە سەرەۋەى ئەم دامودەسگايانە دەستەلاتپىندراۋى

قوتۇتكرابهۋە، بەناۋى حاكىمى گىشتى يا حاكىمى سوپاى گىشتى يا قۇمىسىز، يا نىزاۋى بالا (مەندوبى سامى)... ھتد ئەو دەستەلەتپىندراۋ و دامودەسگايانە سەردەستەى خۇيان لە ولاتىنكىلا دەبىنى كە سنوورەكانى پىشەكى ديارىكرابوون و داچەسپىندرابوون. ھەر لەبەرتەۋەش دەكرى بۇ ئەو جۇرە ولاتانە ناۋى «كۆلۇنى» بەكاربىتىن.

پەيوەندىيەكانى بەرىتانىا لەگەل ولاتانى ناسپاىى ۋەك ھىندىستان، سەيلان و مالىزىيا و بۇرما، لەگەل ولاتانى ئەفرىقاىى ۋەك كىتىيا، تۇگەندا، سۋال، بۇتسقانا، سۇدان و تەنزانىيا، ھەروا لەگەل ولاتىنكى ئەمىركاى لاتىنى ۋەك ھىندۇراس، لەگەل نىۋولاند لە تۇقىيانۇسىادا، لەگەل ئەو بار و ھەلۇنىستەى لە سەرۋودا روونكرائونەتەۋە دەگۇنجان. ھەمان شت دەشى بۇ پەيوەندىيەكانى فەرەنسا لەگەل مەراكىش، جەزانىر، تونس، سەنگال، گانا، مۇرىتانىيا و قۇلتاى بالا (ئەمرۇ: بۇركىنا فاسۇ) و داھۇمى، ھەروا پەيوەندىيەكانى بەلچىكا بە زانىر و پەيوەندىيەكانى ھۆلەندا بە ولاتى ۋەك ئەندەنووسىا، لەبەرتەۋەى دامودەسگا و تۇرگانە ئابورى و سىياسى و كۆمەلەتتى و كولتۇورى و بىگرە ھەتا ئاىبىنىيەكانى ولاتە ئىمپىرىالى و كۆلۇنىيالىكە لە ولاتە كۆلۇنىيىكرائەكەشدا دروستكران، پىنۇست بە كادر بوو لەناۋ دانىشتوانى رەسەنى ولاتەكە. ئەو كادارانە خەلكى بوون، ھەرۋەك سەردەستە سىپىيەكان پەرۋەردە و فىزىكرابوون لە كۆلۇنىيەكان بەرژەۋەندى كۆلۇنىيالىيەكان پىپارىژن. ھەر لەبەرتەۋەش ئەوان رۇلى پاشكۇيان لە ولاتانى كۆلۇنىيىكرابوى خۇيان بۇ ھىزە كۆلۇنىيالىيەكان دەبىنى.

نىمچە كۆلۇنىيەكان ئەو كۆمەلگايانە بوون ئەوانەى دەۋلەتى خۇيان ھەبوو. ئەو دەۋلەتانە لەسەر بەنەرتەى رىنكخستى كۆمەلەتتى كۆن و دىرىنەى خۇيان بىناتىرابوون و رابووردۋەىكى مىژۋوىى دور و دىژۇيان ھەبوو. دەۋلەتى چىن و دەۋلەتى فارسەكان و ئىمپىراتۇرىيەتى عوسمانى لە بابەتى ئەو نىمچە كۆلۇنىيانە بوون. لەژىر پالەپەستۇى دەۋلەتە ئىمپىرىيالىيەكان لە سەدەى نۆزدەمەۋە ئەو نىمچە كۆلۇنىيانەش ناچاركران كادرى رابەرايەتى و بەرئوبەرايەتى خۇيان لەسەر شىۋەى مۇدۇرنى تەۋرپاى پەرۋەردەكەن و دامودەسگا كۆمەلەتتى و سىياسى و كولتۇورى و سوپاىيەكانىشىيان تازەكەنەۋە.

بارودوخى كوردستان شىۋەيەكى تەۋاۋ جىاۋازيان ھەيە. كوردەكان لە ھىچ شىۋىنى ۋەك كورد قىبولۇ ناكىرن. لە تۇركىيا تۇركن و لە ئىران فارسن و لە عىراق و سوورىادا عەرەبن. ئاشكرابه تۇرك و فارس و عەرەبى پلەدوو. لە ھەمان كاتىش خراۋنەتە ژىر بارى سىياسەتتىكى خەستوخۇلى بە تۇرككردن و بەفارسكردن و بەعەرەبىكردن، كەسنامەى كوردەكان و كوردستان بەۋبەرى توندىيەۋە نكۆلى لىدەكرىت. لە كۆتايىى جەنگى يەكەمى جىھانى و ھەلۇەشانەۋەى ئىمپىراتۇرىيەتى عوسمانى چەند دەۋلەتتىكى كۆلۇنى (دەۋلەتى مەندات/ئىتتىداب) ۋەك عىراق، سوورىا، تۇردون، فەلەستىن و لوئنان دروستكران، بەلام دەۋلەتى كوردستان دانەمەزرىندرا. بۇ ئمۇنە: كۆلۇنى كوردستانى ئىنگلىزەكان، واتە كوردستانىكى كۆلۇنىيىكرابو، پىنگەۋە ئەندرا. كوردستان و مىللەتى كورد كران بە چەندىن

پسپورانى تەکنیک و فەرمانبەر و مامۇستا و قەشە و پۇلیس و سەرباز و خەلکانى تری زور بۇ ناوچە و هەرنەمەکە. پاراستنى ئەو خەلکانەى خۇیان لە دانیشتوانى رەسەنى هەرنەمەکە، لە (هیندى و ئەفریقاییه پیاوخرەکان ۱۱)، هەمیشە بە کار و ئەرکینکى ئەوپەرى گرتگ سەردەکران و بەو پنیەش ژمارەى هیزی سوپایان لە هەرنەمەکە تا دەهات زیادى دەکرد. جگە لەوە بو کۆلتونیکردنى هەرنەمەکە هۆکارە ستراتییەکانیش رۆلینکى ئەوپەرى بەنرخیان دەبینى. بۇ نمونە: لە پەيوەندیەکانى ئەمەریکا بە قیستام لە شەستەکاندا ئەو هۆکارە رۆلینکى سەرەكى هەبوو. لێرەدا تەنانەت راوەرپوتکردنى سەرچاوە سروشتییەکان و بازاری ساخکردنەوى بەرھەمەکان هۆکارى سەرەكى نەبوون، بەلکەر گرتگى ستراتییى ولانەگەش.

ئەوانە گشتییان لە پرسیسی کۆلتونیکردنى کوردستانیش بەدیدەکرین. سەرچاوەکانى ئەوتى دەولەتەندى کوردستان، زى و رووبارى فرەزورى، ئاسن و قۇسقات و خەلووزى بەردى و جۆرەها کانتزای تری، بوونەتە هۆى ئەوى لەلایەکەوہ بووترى: (ئەگەر من بۇ خۆى نەبەم ئەوہ خەلکى تر دەیبەن). لەلایەکى ترەوش بىر و بۆچوونى ستراتییى و پاراستنى و بلۆکردنەوى رەگەزى خۇیان بەسەر هەرىم و ناوچەکانى تردا، بوونەتە بەردى بناغەى کۆلتونیکردنى کوردستان، گەرچى سیاسەتى کۆلتونیکردنى کوردستان لەلایەن چەندین دەولەتەوہ پەیدەکەوہ و بە ھاویەش خراوہتە کار. ئەوہش خۆى لە خۇیدا جیاوازییەکى تەواوى ھەیدە لەگەل کۆلتونییە کلاسیکییەکان، ئەوانەى لەلایەن یەک زلھیز کۆلتونیکرايوون. کیشەى کۆلتونیکردن کاتى لەلایەن چەند دەولەتیکەوہ دروستدەکرى، نابى بە کیشەىکى جۆر و شینوہ سەیر بکرى یان بترخیندەرى. کۆلتونیکردن بە ھاوکارى و ھاویەشى چەند دەولەتیکەوہ - کوردستان چوار دەولەت - ناوہرۆکى پەيوەندییەکانى نینوان کۆلتونیکراوہکە و کۆلتونیکەرەکە بە تەواوتى دەگوپى. ئەوہش نینمە ھول دەدەین بە ووتەى: (ولانئى، ئەوہى ھیشتا جارى کۆلتونى نییە) و (میللەتى، ئەوہى ھیشتا جارى کۆلتونى نەکراوہ) دەریبەین.

جینگە و پایەى کوردستان نە لەگەل کۆلتونییەک و نە لەگەل نیمچەکۆلتونییەک دەگوچین. تەنانەت کوردستان کۆلتونییەکیش نییە و نەتەوى کورد کۆلتونینەکراوہ. پایەى کوردستان و کوردەکان زور لە خوارووترى پایەى کۆلتونییەکە. کوردستان نە پایەىکى سیاسى و نە کەسنامە (ناسنامە) یەکى سیاسى ھەیدە. کوردەکان میللەتیکن ھول دەدرى کەسنامەیان نەمینی و بە دیل و کۆیلە بگيرین. بە ووتەىکى تر، ھول دەدەرى کولتور و زمانى کوردى، لەسەر رووى زەمین نەمینی و لەناویرى. لێرەدا پنیوست پەوہیە نەختى دەریارەى (ھیزە ئیمپریالییەکان و نۆکەرەکانیان) بووترى: ئەو دەولەتانەى لەگەل ھیزە ئیمپریالییەکان ھاوکارى (نۆکەرى) دەکەن بو ئەوى کوردستان و میللەتى کورد ژێردەستەکەن و لەناویرن خوو و خەسلەتى ھینزکى داگیرکەریان ھەیدە. دەولەتان دەتوانن لەگەل ھیزە ئیمپریالییەکان لە زور رووہ ھاوکارى بکەن. بو نمونە دەکرى پەیمانى

سویایان له گه‌ل به‌ستن. له‌ور چوارچینه‌یه‌دا زۆر ده‌وله‌ت له‌وه‌ته‌ی قۆناخی پاش جه‌نگی دووهمی جیهانی له‌گه‌ل ئەمەریکا هاوکاری (نۆکه‌ری) ده‌کەن. بۆ نمونە: ده‌وله‌تی وه‌ک میسر له‌گه‌ل ئەمەریکا هاوکاری هه‌مه‌لایه‌نی ده‌کا و پاکت و په‌یمانی زۆری له‌گه‌ل هه‌یه. به‌لام هاوکاری (نۆکه‌ری) ده‌وله‌تانی وه‌ک تورکیا و ئێران و عێراق و سووریا له‌گه‌ل ئەو هه‌زانه هه‌میشه به‌ داگیرکردن و ده‌ستبه‌سه‌رگرتن به‌ستراوه‌ته‌وه. ئەو ده‌وله‌تانه کورده‌ستانیان داگیرکردوه و خاکی کوردیان به‌ خۆیانوه لکاندوه. به‌لام راستیه‌کی روون و دیار هه‌یه ئەویش ئەوه‌یه کورده‌کان به‌رده‌وام بۆ نازادی و سه‌ریه‌ستی خۆیان تێده‌کۆشن و له‌ هه‌ر هه‌ل و ده‌رفه‌تینکی بۆیان به‌رخسێ گه‌ری خه‌بات داده‌گیرسێن. له‌به‌رته‌وه‌ی له‌ هه‌یج کات و سه‌رده‌مینکا میلله‌تی کورد ته‌ویلی خۆی بو کۆیله‌یه‌تی و ژێرده‌ستی دانانوتن. بۆ ئەوه‌ی ئەو خه‌بات و هه‌لسانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد خه‌فه‌په‌نیکه‌ن و سه‌رکوته‌کن، حکومه‌ته‌کانی ناوچه‌که ناچارن داوای یارمه‌تی له‌ ئه‌مپه‌ریالییه‌کان بکه‌ن و پشتیان به‌و یارمه‌تیه‌ به‌سه‌سته‌وه. ئەوه‌ش تا دێی به‌ کۆتۆزله‌جیری په‌یوه‌ندی نۆکه‌راپه‌تی پتر و پته‌وتری ئەو ئه‌مپه‌ریالیانه ده‌یانبه‌ستیه‌وه و تا دێی قوولتر به‌ندی به‌رژه‌وه‌ندیان ده‌بن. گشت شۆرش و بزوتنه‌وه‌کانی میلله‌تی کورد له‌ خواروو و رۆژه‌لائی کورده‌ستان له‌وه‌ته‌ی چاره‌کی یه‌که‌می سه‌ده‌ی بیسته‌مه‌دا به‌ یارمه‌تی ئه‌نگلیزه‌کان سه‌رکوته‌کران و له‌ناوبران.

تۆ بلیی کام کاره‌ساتی سامناکتر و ترسناکتر بێی له‌ کاره‌ساتی ژێرده‌سته‌کردن و به‌کۆیله‌گرتن و دابه‌شکردن و له‌ناویردنی میلله‌تیک؟ ده‌کرێ بومه‌له‌رزیه‌کی هه‌زن و رووچوونینکی سه‌روونی زه‌مین بێت میلله‌تینکی ۲. تا ۳. ملیۆن که‌سی قووتی‌دات و له‌ناویه‌ری، به‌لام ده‌شکرێ به‌هوی پالده‌سه‌تیه‌کی ده‌ره‌کی له‌راده‌به‌ده‌ر به‌هه‌ز و وززه‌ میلله‌تیک له‌ناوچه‌ی و نه‌مینی. ئەوه‌ش له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۱۶ وه‌ تا‌کو سه‌ده‌ی ۱۹ له‌ ئەمەریکا‌دا روویدا. کۆلتوریا‌له‌کانی ئه‌سپانی و پۆرتوگالی و ئەورپاییه‌کانی تر گه‌بشته‌ ئەو ناوه‌ و هه‌ندۆکانی ئەستیک و مایه‌ و ئه‌نکایان به‌ شارستانیه‌وه له‌ ره‌گ و ریشه‌وه‌ به‌به‌رکرد و نه‌هه‌شت. بینگومان ئەمه‌ش یه‌کی له‌ کاره‌ساته هه‌ره هه‌زنه‌کانی مێژووی میلله‌تانی ئەو جیهانه‌ن. به‌راورد به‌وه له‌ مێژووی کورده‌ش کات و سه‌رده‌می وه‌رچه‌رخانه‌وه‌ی کاره‌ساتاوی هه‌زن هه‌یه. بۆ نمونە په‌یوه‌ندییه‌کانی گۆتی و ئاسوریه‌کان هه‌روا فارس و میدیه‌کان، جینگه‌ی ئوراتییه‌کان له‌و په‌یوه‌ندیانه‌دا وه‌رچه‌خانه‌وه‌ی کاره‌ساتاوی له‌ مێژووی کورد، به‌تایبه‌ت کاتی سه‌رچاوه ئاسوریه‌کان باسی ئەوه ده‌کەن له‌ ساڵی ۳۱۰ پ. ز. و لا‌ئی گوتیه‌کانی (کورده‌کان) دانیشتوانی مێژووتامایان داگیرکردوه و هه‌رنه‌می نیوان کینۆ نارارات و هه‌رانیان خۆناوتین کردوه. له‌ پاشدا له‌ ساڵی ۶۰ پ. ز. میدیه‌کان ده‌سه‌لائی ئاسوریه‌کانیان کۆتایی په‌نینه‌وه. کات و سه‌رده‌می تری وه‌رچه‌خانه‌وه‌ی هه‌زن سه‌ده‌ی هه‌وته‌می زایینه، کاتی له‌شکری ئه‌سلامی له‌ سه‌رده‌می حوکمه‌راتی عومه‌ری کوی خه‌تتاب کورده‌ستانی داگیرکرد. هه‌مان کاره‌سات له‌ به‌شی دووهمی سه‌ده‌ی ۱۱ی زایینی روویداوه، کاتی کورده‌کان بۆ یه‌که‌م جار به‌ره‌و

رووی تورکانی نوغوز و له سدهی ۱۳ و ۱۴ دوو چاری هیزشه گهوره کانی له شکرکی مدغوله کان و کاولکاریه کانی تهیمووری لهنگ بوون. سدهی ۱۶ش سهره تایی وه رچهرخانه وه یه کی کاره ساتاوی گهوره ی میژووی میلله تی کورد داده ریژی، کاتی به شینکی گهوره ی کوردستان خرایه سهر ده وله تی عوسمانی. ناشکرایه له نهنجامی شهر ی چالدیزان له ۱۵۱۶هـ و سهرکه وتنی عوسمانیه کان دژ به نیرانی نیسماعیل سهقهوی، به هژی یارمه تیدانی میره کورده کان به راهرایه تی ئیدرسی به تلیسی، دای نهوه ی کوردستان له نیوان ههردوو ده ولت دابهشکرا ده بینن کهوا پرۆسنسی دابهشکردن ههتا سدهی ۱۷ بهردهوام و هه میسه قوولتر ده بی. له چاره کی یه کهمی سدهی ۱۹ کوردستانی به شی نیران، به هژی جهنگه کانی نیوان فارسه کان و قهیسره رووسه کان کهرتینکی باشی له پاکوره وه ده خریشه سهر ده وله تی رووسه کان. له سهراسه ری ههر تهو سده یه دا شهر و پینکدادانی بهردهوام له نیوان کورده کان و ده وله تی عوسمانی له تارا دایه. هه رچه نده تهو وه رچهرخانه وه و گۆرانه مهنزانه مانای زۆریان بو میژووی کورد و تینگه پشتی تهو میژووه هه یه و هه رچه نده گشتیان به کاره ساتی ویزانکردن و قه تلوعامکردن و داگیرکردن و دابهشکردن کۆتاییان هاتووه، تهو تا به سه رهات و رووداوه راسته قینه کان، تهوانه ی بار و دوخی نیستای نه تهوه ی کوردیان دروستکردووه، هه موویان له سهرده می وه رچهرخانه وه ی کاره ساتاوی دای جهنگی یه کهمی جیهانی روویانداوه. تهگر ته مرۆ کیشه یه که هه بی به ناوی کیشه ی کورد و له رۆژی ته مرۆشدا ههر بهرده واهه بی، تهوه تهو به سه رهاتانه ن که له نیوان سالانی ۱۹۱۵ و ۱۹۲۵ روویاندا و مۆرکی خۆیان نا بهو کیشه یه. لهو سهرده مه دا به ره ره کانییه کی نیمپریالیانه ی دابهشکردنی کوردستان ده ستپینکرد و به نهنجامه گه یه ندرا که خۆی له باری کوردستانی دابهشکراوی ته مرۆدا ده رده به ری.

یه کی له راستیه کاره ساتاوی و تراژیده کانی میژووی رۆژهلانی ناوه راست و جیهان له چاره کی یه کهمی سدهی بیسته مه دا سیسته می کۆلتۆنی نینوده وله تیه، تهوه ی به سه ر میلله تی کورد داسه پیندرا و له کوردستان خرایه کار. لهو باره وه ش پینشر کورد (ده وله تی خۆی هه بووه یا نه بو) هه یج بایه خینکی تهوتۆی نییه. هه روا بۆچوونی وه ک (هه یج کاتی ده وله تینکی کوردی سهریه خۆی نه بووه) بۆچوونینکی بیمانا و پوچ و به تاله. ته فریقا له لایه ن نیمپریالییه نه روویاییه کان له سالی ۱۸۸۵ دابهشکرا و پرۆسنسی کۆلتۆنیکردنی دای تهوه کرایه پرۆسنسینکی نینوده وله تی. تهو پرۆسنسه له ته فریقادا به له ناو بردنی ده وله تانی سهریه خۆ نه هاته کایه وه. دروستکردنی ده وله تی کۆلتۆنی له ته فریقادا به بی داوا و خواست و ناگاداری کۆمه لگه ترادیسینۆیه کان، تهوانه ی به پینی پله ی گه شه ی کۆمه لایه تی و نابووری و سیاسی و کولتووریان هیشتا نه گه یه شتوو نه راده و قۆناخی دامه زراندنی ده وله تی خۆیان، داسه پیندرا. سنوره کان به راسته راکیشران و ته فریقا مه تر به مه تر دابهشکرا.

نیوان کۆلتۆنییه کلاسیکیه کان و کوردستان جیاوازیه کی گزنگی تر هه یه، کاتی پاش

جەنگی یەكەمی جیهانی له چوارچێوهی عوسبه تۆل ئومەدا کۆلتۆنی زۆری تازه دروستکران، یا بە ووتە یەکی تر جینگە و پایە کۆلتۆنییەکان دەستیشانکران، کەسی لەو باوەڕەدا نەبوو کەوا ئەمەیان چاره نووسینی یەكجارەکی دەبن بۆ ئەو کۆلتۆنیانە. دواي ئەوەی هیزه کۆلتۆنیالی و ئیمپریالییەکان بنەما نابووری و سیاسی و بەرئۆه بەرایەتی کۆلتۆنییەکانیان بناغەریژ و تا رادەیکیش بەهیزکرد، دەستیانکرد بە خۆکێشانهوه و سەر بەخۆیان دا بە کۆلتۆنییەکان. هیزه کۆلتۆنییەکان له قەلەمرۆی ئەو پڕۆسینسەدا نەرکی خۆیان له (بەشارستانیکردنی ۱۱) گەله دواکەوتووەکان بەجینگەیاندا. هەر لەبەرئەوهش دەبیتین کەوا له ئەفریقادا جگه له ژماره یەکی کەم له کۆلتۆنییەکان نەبن، ئەوانەي سەر بەخۆی خۆیان بە زەبری خەباتی چەكداري بەدەستهوه هیناوه، ئەوه تا زۆری زۆریان له رنگەي گفتوگۆوه ئەو سەر بەخۆیەیان پیندراوه. بەرامبەر بەوه ئەو چاره سەرهی دووچارای میللەتی کورد کراوه چاره سەرنکی چەسپاو و یەكجارەکییە. مەبەستی ئەوهیە نەتەوهی کورد هەتاهەتایە بی کەسنامه و بەدیگراو و کۆیلەکراو و پارچەکراو و دا بەشکراو و لەیەكدا بڕاو بەهینتەوه. لەو روانگەوهش پایە سیاسی کوردستان زۆر له پایە سیاسی کۆلتۆنییەکی ناسایی نزمتر و کەمتره. کوردستان تەنانەت کۆلتۆنییەکی نیه. کەسنامه ی سیاسی کوردستان و کەسنامه ی کورد هەر بوونیان نیه.

کوردستان و سیاسەتی (دابەشکە - داگیرکە - لەناویەرە)

سیاسەتی (دابەشکە - داگیرکە) سیاسەتی ئیمپریالییەکانە. له چاره یەكەمی سەدهی بیستەمدا کوردستان و میللەتی کورد دابەشکران. لایەنکی هەرە گرنگی پەیمانی لۆزانی سالی ۱۹۲۳ خەسلەتی پەیمانیکی دابەشکەرەي ئیمپریالیانە دادەریژێ بۆ نەتەوهی کورد. پەیمانی لۆزان، بۆ کوردەکان و تورکەکان دوو مانای جیاوازی هەیه، بۆ تورکەکان مانای دامەزراندن و بنیاتنانی دەولەتیکی سەر بەخۆی هەیه، کە ئەویش دەولەتی سەر بەخۆی تۆکیایە، ئەوهی بە جۆره ها پەیمانی نیۆدەولەتی پارێزراوه و پشتگیریکراوه. بو کوردەکان پەیمانی لۆزان مانای چەوساندنەوه و بەنیۆدەولەتیکردنی دیلاپەتی و کۆلتۆنیکردن و داسەپاندنی سیستەمی کۆلتۆنیالی نیۆدەولەتی هەیه.

هەر لەبەرئەوهش پینۆستە دەریارەي سیاسەتی (دابەشکە - داگیرکە) نەختی زیاتر بووتری: نەگبەتیەکی ئەویەری مەزنه کاتی نەتەوه یەك له میژوویدا دەبیتە مەبەست و نامرازای سیاسەتی (دابەشکە - داگیرکە). لەبەرئەوهی ئەو سیاسەتە میشکی نەتەوه کە دادەشلەقینتی و ئینسانەکانی وردوخاش دەکات و دەهاپی. میللەتی کە بەر جەزۆه یەکی بەو شێوهی بە سەنگ و قورسییه دەکەوی توانای نابێ هیز و وزه ی خۆی کۆیکاتەوه و یەکیان بەخت. کۆمەلگەي کورد له نیوهی یەكەمی سەدهی ۱۷ تووشی کارەساتینکی سامناکی لەو جۆره بوو. له چاره یەكەمی سەدهی بیستەمیشدا ئەو کارەساتە قوولتر

بوو. وا زیاتر له ۷. ساله کوردهکان په پیتا پیتا ههولندهدهن کاولکارى و ویزانکاریهکەى ئەو سیاسەتە تووشى کردوون لاهەرن و نههیلن و زامیان ساریژکەن. تهقلای ئەوه ددهن ئەو تاوانه نارهواپهه دهرحەقیان کراوه بۆ رای گشتى جیهانى دیموکرات و مرؤف دۆست روونکەنەوه و پيشاندهن.

کوردستان کهوتۆته ناوهراستى رۆژهلاتى نزیك. کاتى میللەتى له ناوهراستى رۆژهلاتى نزیكدا خاکەکەى لەت و پەت و دابهشدهکرى. ئەوه رووداویكى تابلینى گزنگ و سەرنجراکیشە. بۆ نیشە نیهى نیشە بۆچى و لەبەرچى کوردستان پارچهپارچهکراوه و لەبەرچى دهرحەق بە میللەتى کورد سیاسەتى (دابهشکە - داگیرکە) خراوته کار. هەرwa چاک دەزانین کهوا هۆکارى زۆر هەن که سەرشکیان بوونى سامانى نەوتە لەژیر خاکەکەى. گەرچى ئەو سیاسەتەى (دابهشکە - داگیرکە)یە، ئەوهى له کۆلتونیه کلاسیکیهکان بەکارهینراوه له کوردستاندا شینوى (دابهشکە - داگیرکە) لەناوبەرەى بەخویهوه گرتووه. ئەوهى لەناوهربرى و قەساکارى دەکرى خەسلەتە نەتەواپهتیهکانى میللەتى کورده، ئەوهى رهگهردەکرى ئەوهیه مافى بوون و مانى کۆمەلگەى کوردیه، ئەوهى سەردەبرى کهسنامەى کورديه و کهسنامەى کوردستانه و خوو و رهوشت و بەها و نەریته تابهتیهکانى نەتەوهى کورده. کاتى کوردهکان تەویل بۆ ئەو هەموو ئەشکەنجە و نازار و چەوساندنەوه و تیزورى دەولەتیه شۆرناکەن و وهک دیل و کۆیلە ملکهچ نابن و کرنۆش نابن و لەسەر داواکاریه نەتەواپهتیه رهوا و عادلاتەکانیان سووردهبن، ئەوسا دەسدهکرى بە ویزانکردن و لەناوبردنى سەر و مالیان و نههیشتنى بوونیان.

هەرچهنده سیاسەتى (دابهشکە - داگیرکە) سیاسەتى نیمپریالییهکانە، ئەوهتا سیاسەتى (دابهشکە - داگیرکە) لەناوبەرە) سیاسەتى نیمپریالییهکان نیشە، بەلکۆ ئى نۆکەرە ناوچهییهکانیانە. نیمپریالییهکان میللەت و کۆلتورى ئەو ولاتانەى داگیریان دەکەن، لەناونابەن. ئەوان بەهۆى هەمیشە خەریکبوونیان بە فراوانکردنەوهى ناوچه و هەرمەکانى چەوساندنەوه و راوهرووتکردنیان، هەرwa دابینکردنى بازار بۆ بەرهمەکانیان، زەمینه بۆ گەشه و گۆزانی کۆلتورى ولاتانى ژێردەستیان نە خۆش دەکەن و نە هانى دەدەن. گەرچى له هەمان کاتیش رینگە لەو گەشه و گۆزانه ناگرن و قەدەغەى ناکەن و ئەگەر هاتوو روویاندا، بگره تا رادهیهکى دیاریکراویش هاویهشى له جموجۆلى کۆلتورى دەکەن. بو نمونە نیمپریالییه ئینگلیزهکان کاتى خۆى له کوردستانى خواروو (بەشى عێراق) قوتابخانەیان کوردهوه و بەزمانى کوردى لەو قوتابخانانەدا دەخویندرا. هەرwa نیمپریالییه فەرەنسییهکان له سوریا رینگەیان له چاپکردن و پلاکردنەوهى ئەلفوای کوردى و گۆفار و کیتابى کوردى نەگرت و دژ بە گەشه و بووژانەوهى زمان و ئەدەبى کوردى نەوهستان. جگه ئەوه هەولئى لەناوبردنى دانشتووان بەزەبرى چەكى کیمیاوى و بايۆلۆژى سیاسەتى نیمپریالییهکان نیه، بەلکۆ سیاسەتى نۆکەرە ناوچهییهکانیانە.

بەلام سیاسەتى (دابهشکە - داگیرکە) لەناوبەرەى ناوچهییهکانى

ئیمیرالییه کان ده رحهق به کورد و خاکی کوردستان، نه وهک هه رنجه له گهش و بووژاندنه وهی کولتور و زمان و نه ده ب و هونه ر میژووی کورد ده گری، به لکوو قه ده غهشی کردوه و نکۆلشی لینه کا، یان به لقی له وهی خزیانی ده زانی و هه تا بزی ده کری لینی وه ده گری و لینی ده دزی و لینی ده تاشی و به ناوی نه ده ب و کولتور و هونه ری میله ته سه ده سه کان له قه له می ده دا و له جیهاندا بازرگانی پنه ده کا (رایه ر و زانیایان و ناو دارانی کورد، گۆرانی و موسیقا و فۆلکلۆری کوردی، پۆشاک و خۆراکی کوردی) تینجا له ناو بردنی و نه هینشتنی به نه رکێ پیروژ ده زانی بۆ شارستانییه ت و مرۆقایه تی، له به ره نه وهی زمان و کولتور و هونه رینکی زۆر بیدائی و تا بلینی دوا که وتوه، هه ره ک شۆفینیه کی تورکی وه ک محمه د شه ریف فورات له کیتابه که ی (پارێزگاکانی رۆژه لات میژووی فارتوس - چاپی تورکی ۱۹۶۰) داوا ده کات. به وهش نه گه ر میله تی زمان و کولتور و نه ده ب و هونه ری نه بی نه وه خۆشی بوونی نییه. سیاسه تی (دابه شکه - داگیرکه - له ناویه ره) کورد به فارس، کورد به تورک، کورد به عه ره ب ده زانی و له به کارهینه رانی نه و سیاسه ته هه موو رنجه و بانینک ده گره به ر بو تواندنه وهی میله تی کورد له ناو ره سه نه سه ده سه ته که ی خۆیان. جا نه گه ر زمان و کولتورینک به ناوی زمان و کولتوروی کوردی نه بی و میله تینک به ناوی میله تی کوردی نه بی، نه وه خاکی کیش به ناوی خاکی کوردستان نییه. کوردستان له تویه تکه راه و دابه شکه راه ته سه ر تورکیا و ئیران و عیراق و سوریا. وا ده بی نه ری هه تاهه تایه به شینک له خاکی نه و ده له تانه بێنیه ته وه. بو نه مه به سه ته ش جۆره ها به ریا ر و ههنگاو پلا تیرژ ده کرین و ده خرینه کار؛ رنجه له گه شه و گۆرانی سه روشتی کۆمه لایه تی و چینه یه تی ده گیری و ده ست له سه رو کتووری چینه کان ده دری بو نه وهی هه ره می کۆمه لایه تی کوردی به هه ره مینکی بنکه پان و گه وه و نووک باریک و تیژ بێنیه ته وه. زۆریه ی زۆری میله تی کورد له بنکه ی نه و هه ره مه وه ک چه ماوه رینکی زۆر و زه به ن و هه ژار و نه خو پنده وار و دوا که وتوو و چه وسیندراه و به ندی په یوه ندیه ده ره گی و ناغایه تی و تایفه گه ری و عه شرتگه ری ده وری به رد بێنیه ته وه. با وه ری کۆترانه ی به یاسا نایینیه کان هه بی و ئیسلامینکی ساف و بێگه رد بی. بۆ نه وهی رنجه له هوشیار بوونه وهی نه ته وایه تی بگیری. له هه مان کاتیش کۆیله و ملکه چی چینی فیژدال و شینخ و سه ره ک عه شره تانی سه ره وه و نووکی هه ره مه که بی، نه وانیه ی پشتا و پشت نوکه ری داگیرکه ران و دارده ستیان بوون له داسه پاندنی سیاسه تی (دابه شکه - داگیرکه - له ناویه ره) ده رحهق به میله تی خۆیان. به رنجه ی خه لات کردنی مادی و دابه شکردنی پایه و به خشین مزه ی سیاسی و کۆمه لایه تی تایبه ت به چینی فیژدال و شینخ و سه ره ک خیله کان، کورد ده کری به گۆ کوردا و نا کۆکی له ناو ریزه کانی گه لی کورد ده رویندیری و شه ری برا کوژی له نیوان خیل و کۆمه ل و رینکه راه کورده یه کان به ریاده کری و (جاش) و (پاسه وانی دینه ات) دروسته کرین و هه زاره ها سیخور و جاسوس و نوکه ر له ناو کورد په یباده کری. نه وهش په کینکه له مه به سه ته سه ره کییه کانی سیاسه تی (دابه شکه - داگیرکه

- له ناویه ره) که خۆی له نۆکه و جاسوسکردن، له به بێهه وشت و ناکه سیه چه کردنی ژماره کی هه تا ده کری زور له نه نامانی کۆمه لگه ی کورد ده رده به ری. هه ر یو نه وه ی گه لی کورد ناشتی و ته بایی کۆمه لایه تی نیوان کۆمه ل و تایفه کانی به خزیه وه نه بینی و ناستی هوشیاری نه ته وایه تی گه شه و نشوفانه کا. له لایه کی تره وه ش رینگه له هه موو گه شه و بوژانه وه یه کی به ما نابوو ریبه کان ده گیری و سه رووت و سامانه سه روشتیه کانی زۆر و زه به نی کوردستان تالان و راهه ووته ده کرین و ده راهه ته ماده یه کانی ده گوێز نه وه ناچه کانی نه ته وه سه رده سه کان و بۆ میترۆپۆله کانیان خه رجه ده کرین. به شینکی زۆر که م له وه راهه دت و ده سه که و تانه له کوردستان ره نیوده هیندرین. نه ویش زۆریه ی زۆری بۆ دروستکردنی سوپاگه و پۆلیسگه و قه لآ و سه نگره ی پاسه وانی و داموده سگای نه منیه ت و سیخوپی و خانوو به ره بۆ نه فسهر و سه ریاز و پۆلیس و سیخوپی و فه رمانبه رانی تری ده ولت، بو جاده و رینگه ویان بۆ هاتوچی تانک و زلیپۆش و ئوتۆمبیلی سه ریازی و بزوو ته وه ی له شکر و سوپا و تفاق و نازوو قه ی سوپایی که هه موویان دژ به کورد به کارده هینترین، بو له ناو به ردنی به کۆمه لی، بۆ بزورده مانکردن و رووخاندنی شار و دینه اته کانی و جینۆساید کردنی دانیه ستوانی.

سیاسه تی (دابه شکه - داگیرکه - له ناویه ره) هه موو رینگه به کی به لاره ره وایه و هه موو نامرانی ک ده خاته کار بو به نه نه جامدانی مه به سه ته کانی له له ناو به ردن و توانده وه ی میله ته ی کورد و داپلۆسینی خاکی کوردستان: نیسته گه ی رادیۆ و ته له فزیۆن، رۆژنامه و گۆنار و کیشاب، زانکۆ و قووتابخانه و نووسه ران و رۆشنییران و پارت و رینگه خراوه سیاسیه کان به چه په ره و راسته ره ویان، داموده سگا سیاسی و نابوو ری و کۆمه لایه تی و کولتوو ری و نایینی و پۆلیس و سوپای و نه منی، بگره تا په یوه ندیبه سیاسی و نابوو ری و کولتوو ری و نایینی سوپاییه نیوده وه لته تییه هه مه لایه کان بو نه وه مه به سه ته به کاردینی. نه وه قه سا به خانه یه ی بۆ کورد له ناوه وه به ریاده کری ده ره وه ناگاداری نییه، نه گه ر ناگاداریشی بوو، یا گوئی لی که رده کات یا نه و په ری بیکا نه وه گله یی و گازانده ی ده مه کییه به ناوی مرزقایه تی. له وه شدا سه رمایه داره کان و سۆسیالیسته کان، هه ره وک تفیان له ده می یه کتر کردی، هه مان هه لو نیست ده نوین. خۆ نه گه ر له چاره کی یه که می سه ده ی بیسه ته مه دا ئیمپریالییه ئینگلیز و فه ره نسیه کان تاوانی سه ره کیان له دابه شکردنی کوردستان هه بی، نه وه به لشه وییه کان په نه چی خۆیان نه بزوو ت و نه قه یان لیوه نه هات به راه به ر به و کاره ساته سامناکه. هه ره وک به لینی تیۆری لیبن ده ریاره ی مافی سه ره خۆی و چاره ی خۆنووسی نی میله تان بۆ گه لی کورد و کوردستانه که ی نه شی و به نه کا.

کارتینکردنی سیاسه تی (دابه شکه - داگیرکه - له ناویه ره) له کۆمه لگه ی کورد زۆر سه خت و دژواره، به تاپیه ت نه وه ساله های ساله به زه به ری شه ر و چه نگ و کوته که وه دژ به میله ته ی کورد خراوه ته کار. کۆمه لگه ی کورد به هزیه وه کۆمه لگه یه کی جه سه ته زامدار و به رینه داره. له رووی گیانی و ده روونییه وه لاسه نگ و په رگریه. که سنانه ی کوردی لیل و

ویل و پشینیلهکراوه و ههستی (خودی خۆ به‌که‌م) و (دوژمن و داگیرکەر به‌مه‌زن) زانیستی به‌سه‌ردا سه‌پیندراوه. به‌وته‌یه‌کی تر. سیاسه‌تی (دابەشکه - داگیرکه - له‌ناوبه‌ره) ده‌رحه‌ق به‌ کورد خۆی له‌ جۆره‌ ره‌گه‌زه‌یه‌رسته‌یه‌کی بی‌ تاک و هاوتا ده‌رده‌به‌ری. ئه‌و ره‌گه‌زه‌یه‌رسته‌یه‌ی به‌رامبه‌ر به‌ میلیله‌تی کورد خراوه‌ته‌کار جیاوازی هه‌یه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌و ره‌گه‌زه‌یه‌رسته‌یه‌ی له‌ ئه‌مه‌ریکا و ئه‌فریقای خوارو به‌رامبه‌ر به‌ ره‌شه‌کان به‌کاردی. ره‌سه‌نه‌ سیبیه‌کانی سه‌رده‌سته و ره‌گه‌زه‌یه‌رسته‌یه‌کی ئه‌مه‌ریکا و ئه‌فریقای خوارو ئه‌وه‌ی ده‌یه‌که‌ن به‌ ره‌شه‌کان ده‌یه‌که‌ن و له‌وه‌شدا تۆسقالی گومان نییه‌ (سیاسه‌تی جیاکردنه‌وه‌ی ره‌گه‌زی). به‌لام داویان لی‌ ناکه‌ن له‌ناو ره‌گه‌زه‌یه‌کی ئه‌وان به‌تۆنه‌وه. هه‌روا زمان و کولتووری‌شیا‌ن به‌ به‌شیک له‌ زمان و کولتووری خۆیان نازانن و ته‌قه‌لامی توانده‌وه‌شیا‌ن له‌ناو زمان و کولتووری خۆیان ناده‌ن. گه‌رچی ئه‌و ده‌وله‌تانه‌ی کورد و خاکی کوردیان پینه‌له‌کینه‌دراوه‌ هه‌ر ئه‌وه‌ له‌ کورد داوانا‌که‌ن، به‌لکو به‌زه‌به‌ری شه‌ق و کوته‌کیش به‌سه‌ردا ده‌سه‌پینه‌ن. ئه‌وه‌ش ره‌گه‌زه‌یه‌رسته‌یه‌کی تاک باه‌ته‌ که‌ له‌ هه‌یج سووچینیکی ئه‌و جیهانه‌ دووباره‌ نابینه‌وه. به‌و شینویه‌ش بۆمان ده‌رده‌که‌وی که‌وا کۆلۆنی کوردستان خه‌سه‌له‌تی تایبه‌ت به‌خۆی هه‌یه‌. به‌هۆی خه‌سته‌نکاری سیاسه‌تی (دابەشکه - داگیرکه - له‌ناوبه‌ره) له‌ کوردستاندا، که‌ له‌ کۆلۆنییه‌ کلاسیکیه‌کاندا به‌رچاونا‌که‌وی.

هه‌لۆنستی دووانه‌کی کۆلۆنیکه‌رانی کوردستان به‌رامبه‌ر گه‌لی کورد و گه‌لانی تر

نیوان بارودۆخی فه‌له‌ستینییه‌کان و کورده‌کان له‌ رۆژه‌لانی نزیکدا جیاوازی زۆر و گه‌وره‌ هه‌ن. له‌کاتی‌که‌دا کورده‌کان له‌ چوار لاره‌ له‌لایه‌ن هه‌یزی دوژمنانه‌وه‌ گه‌مارۆدراون، ده‌ورویه‌ری فه‌له‌ستینییه‌کان به‌هه‌یزی دۆست و خزم و که‌س گیراون. فه‌له‌ستینییه‌کان ته‌نها یه‌ک دوژمنیان هه‌یه‌، ئه‌ویش ئیسرائیله‌. به‌رامبه‌ر به‌وه‌ ئیسرائیل، ئه‌وه‌ک هه‌ر فه‌له‌ستینییه‌کان، به‌لکو ٤٢ ده‌وله‌تی ئیسلامی، له‌وانه‌ ٢٢ ده‌وله‌تی عه‌ره‌بی دوژمنین. له‌تۆپه‌تکردن و دابه‌شکردنی کوردستان ژماره‌ی دوژمنانی کوردی به‌رزکردۆته‌وه‌ و بی‌ دۆست و براده‌ر ماوه‌ته‌وه‌. به‌راوردینیکی سیاسه‌تی ئیسرائیل به‌رامبه‌ر فه‌له‌ستینییه‌کان به‌ سیاسه‌تی ده‌وله‌تانی تورکیا و ئیزان و عێراق و سواریا به‌رامبه‌ر کورده‌کان هه‌لۆنستیکی سه‌یر و سه‌مه‌رمان پشانده‌دا. له‌وه‌ته‌ی ساڵی ١٩٨٨-ه‌وه‌ ده‌ریاره‌ی پینک‌دانه‌کانی نیوان هه‌یزی سوپای ئیسرائیلی و فه‌له‌ستینییه‌کان له‌ رۆژنامه‌کان و ئیستگه‌ی رادیۆ و ته‌له‌فزیۆنی تورکی زۆر به‌ دوور و درێژی هه‌والده‌دی. هه‌والده‌کان به‌ په‌ی و وینه‌ باسی دوا‌به‌سه‌ره‌ات و رووداوه‌کانی له‌و باره‌وه‌ به‌ گوێگر و بینه‌ر ده‌گه‌یه‌نن. خۆپشاندان و ره‌وتی نا‌به‌زایی به‌ریاده‌کرن، دانیه‌شتن و کۆبوونه‌وه‌ و سیمینار رینکه‌خه‌رن و سیاسه‌تی ئیسرائیلی به‌رامبه‌ر

به فەله‌ستینیەکان دەدرێته بهر ره‌خه و هێرشێ ده‌کریته‌سه‌ر. چه‌په‌وه‌کان هه‌روه‌ک راسته‌وه‌کان به‌وه‌په‌ری چه‌مسه‌ته‌وه‌ هاویه‌شییان تێدا‌ده‌که‌ن. له‌ ناوه‌راستی مانگی ئازاری ١٩٨٨ رژیمی به‌عس و فاشست و کۆلۆنیالی عێراق شاری هه‌له‌بجه‌ی کوردستانی خوارووی به‌ چه‌کی کیمیای بۆمه‌بارانکرد و له‌ نه‌ه‌جامیدا ٥٠٠٠ که‌س کوژران و ژیا‌تر له‌ ١٠٠٠٠ که‌س برینداربوون. بێگومان ته‌وه‌یان جینۆسایده و تاوانیکه‌ دژ به‌ مرۆقا‌یه‌تی و له‌ناو‌بردنی به‌کۆمه‌لنی خه‌لکی مه‌ده‌نییه‌ له‌ ژن و پیاو و مندال و گه‌نج و پیر. نه‌و هه‌لژێسته‌ی حکومه‌تی تورکی و پا‌رته‌ سیاسیه‌کان و زانکۆکان و نووسه‌ران و رۆشنبیران و رۆژنامه و را‌دیۆ و ته‌له‌فزیۆنی تورکی به‌رامبه‌ر به‌ر تاوانه‌ درێندانه‌یه‌ی سه‌دامی فاشی نواندیان تابلێنی سه‌رنج‌راکێشه. نه‌و داموده‌سگا و کۆمه‌ل و که‌سانه، کاتی له‌ هه‌راکانی نیوان ئیسرائیلی و فەله‌ستینیەکان قه‌یه‌ و هاواری توند و پر به‌ده‌می نا‌ه‌زاییان به‌رامبه‌ر به‌ مردنی یه‌ک فەله‌ستینی ده‌ره‌پری. به‌رامبه‌ر به‌ قه‌تل‌وعامیک که‌ قوریانیه‌که‌ی زیاتر له‌ ٥٠٠٠ کوژراو و ١٠٠٠٠ برینداری بی‌خه‌تا و تاوان بوون، نه‌ ده‌نگ و نه‌ ورته‌یان لێوه‌هات، هه‌روه‌ک بلێنی هیچ رووی نه‌دای. ناوه‌ند و چه‌قی مه‌سه‌له‌که‌ش بۆ نینه‌م لێزه‌دا‌یه.

ته‌مه‌ریکیه‌کان نه‌یان‌توانی له‌ قه‌تلی گازی ژه‌هراوی دژ به‌ دانیش‌توانی به‌کار‌بێتن. رووسه‌کان نه‌یان‌توانی نه‌و چه‌په‌رێکیان له‌ ئیسرائیل و ئیسرائیل نه‌یان‌توانیوه‌ و ناتوانی گازی ژه‌هراوی به‌ فەله‌ستینیەکان به‌کار‌بێتن. ئاشکرایه له‌به‌ر به‌رکاری ده‌وله‌ته‌ ئیسلامیه‌کان و به‌ره‌مه‌کان و رای گه‌شتی جیهانی، به‌ر له‌ هه‌مووش مه‌ترسی رای گه‌شتی میللته‌ی ئیسرائیلی خۆی، به‌تایبه‌ت کاتی ته‌وه‌مان بێر ناچێ، که‌وا کۆمه‌لگه‌ی ئیسرائیلی کۆمه‌لگه‌یه‌کی دیوکراتیه‌. به‌لام سه‌دام حوسه‌ین ده‌توانی نه‌و چه‌که‌ بی‌یه‌ک و دوو به‌وه‌په‌ری ئاسانی به‌کار‌بێتی. له‌به‌رته‌وه‌ی چاک ده‌زانی کاتی نه‌و چه‌که‌ دژ به‌ کورده‌کان به‌کار‌دێتی، نه‌ له‌لایه‌ن دراوسی و نه‌ ده‌وله‌ته‌ عه‌ره‌بییه‌کان و ئیسلامیه‌کان ره‌خه‌ی لێ‌ده‌گیری، یا له‌ رووی سیاسی و ئابوورییه‌وه‌ هه‌نگاوی دژ ده‌تری. به‌ هه‌مان ئاسانییه‌ش ده‌توانی گوینی خۆی له‌ ره‌خه و نا‌ه‌زایی گه‌شت جیهان بگری. له‌وه‌ش زیاتر کاتی له‌ ١٦ی تازاری سا‌لی ١٩٨٨ شاری هه‌له‌بجه‌ به‌ گازی ژه‌هراوی لێندرا، کۆنفرا‌نسی یه‌کیته‌ی ئیسلامی ده‌وله‌ته‌ ئیسلامیه‌کان چوار رۆژ دوا‌ی نه‌و کاره‌ساته‌ خویناوییه، له‌ ٢٠ی تازاری هه‌مان سا‌ل له‌ کویت به‌سترا. له‌و کۆنفره‌سه‌دا باسی هه‌موو کیشه‌ و گیروگرفتی کرا؛ له‌ کیشه‌ی ئه‌فغانسته‌نه‌وه‌ بۆ کیشه‌ی فەله‌ستین و بۆ جه‌نگی عێراق و ئێران و تا مه‌سه‌له‌ی تورکه‌کانی بولگارستان، به‌لام جینۆسایدکردنی کورده‌کان به‌په‌ی به‌په‌ی له‌ کۆنفره‌سه‌که‌ قسه‌ی ده‌رباره‌ نه‌کرا. به‌ تێر و ته‌سه‌لی ره‌خه‌ له‌ رووسه‌کان، له‌ ئیسرائیلیه‌کان و له‌ بولگاره‌کان گه‌را، بی‌ته‌وه‌ی به‌توانی یا بیه‌وی به‌ سه‌دامی فاشست و تاوانکار بلێ ته‌وه‌ تانه‌یه‌ و له‌سه‌ر چاوته‌.

کیشه‌ی فەله‌ستینیەکان وه‌ک کیشه‌یه‌کی عه‌ره‌یی سه‌په‌رده‌کری. له‌و روانگه‌وه‌یه‌ش ده‌وله‌تانی به‌رزه‌وه‌ندییان له‌وه‌دا‌یه‌ په‌یوه‌ندی باش و پته‌ویان له‌گه‌ل ده‌وله‌ته‌ عه‌ره‌بییه‌کان

هه‌بی، ئەوان هه‌لۆنستی لایه‌نگیری و پشتگیریکردنی فه‌له‌ستینه‌کان و رینک‌خراوه‌ی نازاد‌یخوازی فه‌له‌ستینی ده‌نۆین و ناچاریشن وابه‌کن. کیشه‌ی کورد گه‌رچی وه‌ک کیشه‌یه‌کی دژ به‌ عه‌ره‌ب ده‌بینه‌ی و بۆ ئەوه‌ی ده‌وله‌تانی جیهان په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گه‌ڵ ولاتانی عه‌ره‌بی شلوی نه‌کن، هه‌لۆنستی دژ به‌ کورد و لایه‌نگیری عه‌ره‌به‌کان، واته‌ عیراق و سووریا، ده‌نۆین. بزوتنه‌وه‌ی نازاد‌یخوازی میله‌تی کورد و خه‌باتی بێنۆچانی له‌ پیناوی پاراستنی یورن و مانی خۆی سه‌رئهی ئەو ده‌وله‌تانه‌ راناکیشه‌ی و بایه‌خی پیناده‌ن. ولاته‌ عه‌ره‌بیه‌یه‌کان خاوه‌نی سامانیکی زۆر و زه‌بەنی ئەوتن. ئالوگۆری ئابووری له‌گه‌ڵیان ده‌بیشه‌ مایه‌ی جموجۆلینکی مادیی و سیاسی و سوود‌په‌خش بۆیان. هه‌مان شت ده‌شی بۆ په‌یوه‌ندی ئابووری و سیاسی ده‌وله‌تانی جیهان له‌گه‌ڵ تورکیا و ئێران. په‌وه‌ش خه‌باتی کورد ئەوه‌ک هه‌ر دژ به‌ عه‌ره‌ب، به‌لکوو دژ به‌ تورک و فارسیش سه‌په‌رده‌کری. به‌کورتیه‌یه‌که‌ی ده‌وله‌تانی جیهان له‌پیناوی پته‌وکردنی په‌یوه‌ندی ئابووری و سیاسیان له‌گه‌ڵ تورک و عه‌ره‌ب و فارس هه‌لۆنستی دژ به‌ خه‌باتی ره‌وای گه‌لی کورد ده‌نۆین. یا به‌لای که‌مه‌وه‌ گۆنی لێ که‌په‌ده‌که‌ن و په‌وه‌ش ده‌که‌ونه‌ ریزی سیاسه‌تی ره‌گه‌زه‌رستی داگیرکه‌رانی کوردستان. راستیه‌یه‌ تالده‌که‌ ئەوه‌یه‌، له‌ سیاسه‌تی نینوه‌وله‌تی ئەمرۆدا مافی مرۆف و په‌کسانی هه‌موو گه‌ڵ و نه‌ته‌وه‌یک، له‌ پیناوی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ بازرگانی و ئابووری و سیاسیه‌یه‌کان ژێرپێ ده‌خرین و ده‌کرینه‌ قوریانی.

فه‌له‌ستینه‌کان له‌ یواری سیاسه‌تی نینوه‌وله‌تی و لای رینک‌خراوه‌ و دامه‌زراره‌ نینوه‌وله‌تییه‌یه‌کان زور به‌ گه‌رموگۆری یارمه‌تی ده‌درین و پشتگیری ده‌کرین. که‌چی کورده‌کان -هه‌رچه‌نده‌ خه‌باتی ئەوانیش ره‌وایه‌- هیچ پشتگیری و یارمه‌تییه‌کیان نییه‌. خه‌باتی فه‌له‌ستینه‌کان دژ به‌ ئیسرائیل له‌ ناوه‌پاستی شه‌سته‌کان ده‌ستپه‌ینکرد و له‌ ماوه‌یه‌کی که‌مدا فه‌له‌ستینه‌یه‌کان بۆیان کرا لای دامه‌زراره‌ی وه‌ک نه‌ته‌وه‌ په‌کگرتووه‌کان و رینک‌خراوه‌ی په‌کیته‌ی ئیسلامی ئەندامی موراکیب به‌ده‌سته‌وه‌ بین و له‌ زۆر ده‌وله‌تان نۆنهر و نووسینگه‌یان به‌ ره‌سمی هه‌بی. هه‌مووش له‌به‌رته‌وه‌ی فه‌له‌ستینه‌یه‌کان -به‌ پشتگیری ده‌وله‌ته‌ عه‌ره‌بیه‌یه‌کان- هاوێی و یارمه‌تی‌ده‌ریان هه‌یه‌، که‌ ده‌ستیان له‌لایه‌ن رینک‌خراوه‌ و دامه‌زراره‌ نینوه‌وله‌تییه‌یه‌کان زۆر ده‌روا. به‌رامبه‌ر په‌وه‌ کورده‌کان دوژمنی زۆریان هه‌یه‌. هاوێی و یارمه‌تی‌ده‌ریان -ته‌گه‌ر هه‌بن- دوودلی و هه‌نگه‌شه‌لی ده‌که‌ن له‌ پشتگیریکردنی خه‌باتی ره‌وایان. ئاشکرایه‌ له‌به‌ر خاتری دوژمنانی کورد.

ولاتی وه‌ک په‌کیته‌ی سوڤه‌ت هه‌لوه‌شاره‌ و ئەمه‌ریکا، هه‌روا رینک‌خراوه‌ی وه‌ک نه‌ته‌وه‌ په‌کگرتووه‌کان و بازاری هاویشه‌ی ئەورپایی و په‌رله‌مانی ئەوروپا سیاسه‌تی خۆیان له‌و چوارچۆنه‌یه‌ی له‌ سه‌روودا روونکرایه‌وه‌، به‌رامبه‌ر به‌ کورد داده‌پۆن. به‌رژه‌وه‌ندیان له‌گه‌ڵ ووزه‌ی ئابووری ۲۲ ده‌وله‌تی عه‌ره‌به‌دا زۆرتر و به‌هێزتره‌ له‌ مه‌سه‌له‌ی ئاو‌په‌دانوه‌ له‌ کیشه‌ی گه‌لی کورد که‌ خاوه‌نی هه‌یچی خۆی نییه‌. هه‌مان بۆچوون ده‌شی بۆ تورکیا و ئێرانیش، سیاسه‌تی ده‌وله‌ته‌ سوسیالیسته‌کانی بلوکی رۆژه‌لاتی هه‌لوه‌شاره‌ به‌رامبه‌ر به‌ کورد، هه‌مان

شینویه سەروویان هه‌یه. به‌لام کاتی مەردم له روانگهی پرنسیپه‌کانی سۆسیالیستی و مافی چاره‌ی خۆنووسینی میلله‌تان، سەیری مەسەله‌که ده‌کا به‌راستی سەری لی ده‌شینوی کاتی بۆی ده‌رده‌که‌وی که‌وا هه‌یج جیا‌وازییه‌ک نیه، له نیوان سیاسەتی ده‌ولته‌ته سەرمایه‌داره‌کان و سۆسیالیسته‌کان ده‌رباره‌ی مەسەله‌ی کورد. له‌وه‌ش زیاتر ده‌ولته‌ته سۆسیالیسته‌کان له سیاسەتی چا‌واداخستی و خۆکه‌ر و گینلکردن ده‌رباره‌ی کینشە‌ی کورد و قەتلوعامکردنی میلله‌تی کورد بۆی ده‌ولته‌ته سەرمایه‌داره‌کانیان دا‌وه و سەرکه‌وتوتورتن. به‌هەر‌حالی نه‌و هه‌لۆسته‌ سیاسیه‌ به‌رامبه‌ر کینشە‌ی کورد ته‌نها بۆ ده‌ولته‌تان و رینک‌خراوه و دامەزراوه‌ نێوده‌ولته‌تیه‌ ره‌سمیه‌یه‌کان ده‌شی. رای گشتی جیهانی دیموکراتی و رینک‌خراوه و دامەزراوه‌ جیهانبیه‌ مرزقەدۆسته‌کان هه‌تا دی کینشە‌ی کورد سەرنجیان زیاتر راده‌کینشی و باهەخی زیاتری پینده‌ده‌ن.

یه‌کی له‌ دروشمه‌کانی هه‌میشه‌ له‌ سووچ و په‌نا تازیک و ته‌ماوییه‌کانی داموده‌سکا تورکیه‌کان ده‌وترتی و ده‌رین‌سرتنه‌وه‌ دروشمی (یه‌کینشی و ها‌ویه‌شیه‌). سەرزک و رابه‌رانی ده‌ولت و پارتە‌کان، نه‌وه‌ک به‌ ده‌می خۆیان، به‌لک‌وو به‌ ده‌می سیاسیه‌ نا‌وچه‌یه‌یه‌کانیان، ده‌لین که‌وا تورک و کورد برای یه‌کن و هه‌روه‌ک چۆن گوشت و ئینساق لیک جیا‌ناک‌رینته‌وه، نا‌واش تورک و کورد جه‌سته‌یه‌کن لیک جیا‌ناک‌رینته‌وه. نه‌وه‌ بو هه‌زار سال ده‌چی هه‌ردووکیان له‌ هه‌مان ولات ده‌ژین و خا‌وه‌نی هه‌مان تاییان و جیا‌وازی له‌ نیوانیان نا‌کری. ته‌گه‌ر نه‌وه‌یان راستی ده‌یسا چۆن نه‌و یه‌ک جه‌سته‌یه‌ له‌ بیسته‌کانی نه‌و سه‌ده‌یه‌ لیک جیا‌کرایه‌وه و دا‌به‌شکرا؟ به‌رله‌وه‌ش چۆن و له‌به‌رچی له‌ سه‌ده‌ی ۱۷ له‌ توپه‌تکرا؟ بۆچی نه‌مه‌ز کوردستان چوار پارچه‌یه‌؟ بۆچی که‌مالیه‌یه‌کان له‌ دا‌به‌شکردنی کوردستان و ژێرده‌سته‌کردنی گه‌لی کورد به‌گۆزیه‌ی سیاسەتی (دا‌به‌شکه - دا‌گیرکه) له‌ گه‌ل ئیمپریالییه‌ ئینگلیز و فه‌ره‌نسییه‌کان پینکه‌وه‌ ها‌وکاریان کرد. به‌ نه‌ختی وردبوونه‌وه‌ له‌و پرسیارانه‌ بۆمان ده‌رده‌که‌وی که‌وا نه‌و دروشمه‌ درۆ و ده‌له‌سه‌ و راییه‌ و دوو ره‌وشتییه‌کی چه‌په‌له‌ و مه‌به‌ستیش نه‌وه‌یه‌ دا‌گیرکردن و ژێرده‌سته‌کردن و تیزۆری ده‌ولت ده‌رحه‌ق به‌ میلله‌تی کوردی سه‌ته‌مدیده‌ له‌ کوردستان به‌خاته‌ ژێر به‌ره‌ و بیشارینته‌وه.

هه‌ر هه‌مان کاربه‌ده‌ستان ده‌بیژن گوايه‌ هه‌ردوولا (هه‌مان خه‌م و تالی و هه‌مان خۆشی و شادی و هه‌مان شانازیان هه‌یه) و له‌وه‌دا شه‌ریک و ها‌ویه‌شن. ده‌بیژن له‌ قویرس هه‌ردوولا پینکه‌وه‌ شان به‌ شانی یه‌ک دژ به‌ یۆنانیه‌یه‌کان شه‌ریانکرد. به‌لام روودا‌وه‌کانی مانگی نازاری ۱۹۸۸ هه‌یج له‌بیرناچننه‌وه، کاتی له‌ هه‌له‌به‌جه . . . ۵ کوردی بیتا‌وان، له‌ منال و ژن و پیاو و گه‌نج و پیر له‌لایه‌ن رژیمی به‌عسی فاشست و دا‌گیرکه‌ری عیراق به‌ گازی ژه‌هراوی کۆژان. نه‌وه‌یان جینۆسایدیکی روون و نا‌شکرا بوو. نایه‌ هه‌یج ده‌نگ و ها‌واری له‌لایه‌ن لێپه‌رسراوانی تورکی به‌رامبه‌ر به‌و کاره‌ساته‌ جگه‌رسووتینه‌ به‌رزبوویه‌وه؟ کاتی نه‌و تا‌وانه‌ دیندانه‌یه‌ روویدا سەره‌کی ده‌ولته‌تی تورکی (که‌نعان نه‌قرین) له‌ کۆنقه‌ره‌نسی به‌کینشی ئیسلامی له‌ کۆیتدا ها‌ویه‌شی ده‌کرد، نایه‌ باسی نه‌و تا‌وانه‌ مه‌زنه‌ی ده‌رحه‌ق به‌ گه‌لی کورد

به هیچ شینوه یه ک کرد؟ تۆ بێنی برایهتی و شه ریکی له خه م و خزشیدا ناوا بی؟ له لایه کی تره وه سه رزۆکان و کاربه ده ستانی توره کی له هه موو هه ل و ده رفه تیکدا باسی ده رد و نازار و نه شکله جیهی فله ستینه کان ده کن، بی ئه وه ی ناوی کورد به سه ر ده میاندا بی. هه روا ئه و بایه خدانه ی حکومه تی توره کی به رامبه ر به توره کانه ی بولگارستان و قوبرس و ته راکیا ده ریده بری به هیچ جزری به راورد نا کری له گه ل هه لۆنستی دێندانه ی هه مان حکومه ت به رامبه ر کورده کان. له کاتیکدا توره کی هه ولده دات توره کان و که رغیه کانه له ئه فغانستان را کردو له باشتین و به پیتترین ناوچه و هه ریمه کانه کوردستان نیشته جی بکا، له هه مان کاتیشدا به دوای باشتین رینگه دا ده گه بری بۆ راوان و ناواره و ده ربه ده رکردنی کورده کان له هه ریم و ناوچه کانه خۆیان. کورده کانه کوردستانی خوارو کاتی سه رکه وتنی به ده سه ته و دین به و په ری خۆشی و شانازی و شادی به له لایه ن کورده کانه کوردستانی باکوور به ره و په ریده کرن، که چی هه مان سه رکه وتن ده بینه مایه ی ترس و خه می سه رزۆکانه ده ولته ی توره کی. بۆ ئه وه ی رینگه له ته شه نه بوونیان بگرن، به به هانه ی (راوانی چه ته و جه رده و رینگه کان) هیرشی ئاسمانی ده کاته سه ر دینه اته کانه کوردستانی خوارو. ئه وه ش هه مووی به کارکردن و هاوکاریکردن له گه ل رژیمی فاشی و کۆلۆنیالی عیراق.

درشمی (هه ردووکان له قوبرس پیکه وه دژ به یۆنانییه کان شه رمانکرد) نه گه ر مانایه کی هه بی ئه وه دیسان هه ر دوو ره وشتی و ریا به کی چه پهلانه یه. هه موو ده زانین کورده کان به ناچارکردن، وه ک سه ربازی نیجباری نیراونه ته قوبرس و به وه ش ناچارکراون بینه دارده ستی حکومه تی توره کی له سیاسه تی کۆلۆنیالی و ره گه زه په رسته یه کی. کورده کان هه ست به هیچ دوژمنایه تیه ک ناکه ن به رامبه ر به یۆنانییه کان. نیوان کورده کان و یۆنانییه کان هیچ ناگوزه ری و به ره نگاریه کی نییه، کوردستان له لایه ن یۆنانییه کان نه داگیرکراوه و نه کۆلۆنییکراوه. له و به ره وه باسی خه باتی هاو به ش و به یه که وه دژ به یۆنانییه کان ده برینی به شینوه یه کی تری سیاسه تی کۆلۆنیالی و ره گه زه په رستی توره کیه. هه روا دروشمی (شه ریک و هاو به ش له خه م و تالی و خۆش و شادی و شانازی) دروشمی به تاله و مانایه کی نییه جگه له دووانه کی هه لۆنستی سیاسی و مونا فیکانه و ده سه فرۆکه ر و په ر له درۆ و ده له سه ی ده ولته ی توره کی نه بی.

کیشه ی کورد یه کینه که له و کیشه گزنگانه ی چاوه روانی چاره سه رکردن ده کات. نه ته وه یه کگرتوه کان رژینی ئه و په ری کاریگه ریان بینی له کۆتایی پنه یان به قۆناخی کۆلۆنیالی و له و به ره وه له ریزی کۆلۆنییه کان وه ستا دژ به هیزه کۆلۆنیالی و ئیمپریالییه کان. به هزی ستروکتوری دا به شکراوی کوردستان، تا ئیستا مه سه له ی کورد شوین و جینگه ی خۆی له به رده می نه ته وه یه کگرتوه کان نه کردۆته وه. به تابه ت که وا ئه وه هیزانه ی کوردستانیان دا به شکردوه به هه ول و ته قه لای هاو به ش توانیویانه تا ئیستا رینگه له وه بگرن کیشه ی کورد نه له لایه ن عوسبه ی ئه موم و نه له لایه ن نه ته وه یه کگرتوه کان سه ریرکری و

چاره سه ری یز بدؤزرتنه وه. جینگه ی داخ و سه رسوهرمانه له کاتینکا نه ته وه یه کگر تووه کان جزه ها به ربار ده رده کا و ههنگاوده نی' دژ به سیاستی جیا کردنه وه ی ره سه نی له نه فریقای خوارووا، که چی له سیاستی ره گه زه رستی و کۆلتورنیالی که له کوردستان به کاردی چاوده پۆشی و بینه نگه.

به پنیوستی ده زانم لیزه دا هه ندی' ده رباره ی هه لونیستی رووناکیبران و رۆشنیبرانی میله تانی سه رده سه ته بدوین: جهنگی نازادیخوازی جه زانیری له ۱۹۵۴ تا ۱۹۶۰ ده وامی کرد. له و جهنگه دا به شی زۆری رۆشنیبره فه ره نسیه کان لایه نگیری به ره ی نازادیخوازی جه زانیریان کرد. ره خه نی توند و به هیزیان گرت له سیاستی کۆلتورنیالی حکومه تی فه ره نسی له جه زانیردا. نه و رۆشنیبرانه نه گهریش ژماره یان نه وتۆ گه وه نه بوو، توانیان کرده وه و جموجۆلی زۆر پیشانده ن. به تاییه ت له رووی یاره ته دانی مادی و کۆکردنه وه ی پیتاک و ریکخهستی خۆپیشانده ان و ره وتی ناڤه زایی و گرتنی سیمینار و کۆبوونه وه، به ر له هه مووش له لایه ن قووتابیه کانێ زانکۆکانی فه ره نسی. دژه به رایه تی رۆشنیبره فه ره نسیه کان هه ر ته نها له چوارچینه ی ره خه و ناڤه زایی ده ره برین نه مایه وه. به لکۆر هه ندیکیان هه تا هاویه شیان له بزوتنه وه ی نازدیخوازی جه زانیر کرد. له سالانی شه سه کان، له سه رده می خه باتی نازادیخوازی دلیرانه ی فیتنامیه کان زۆر له رۆشنیبره نه مه ریکیه کان و نه وروپاییه کان دژی سیاستی حکومه تی نه مه ریکی له فیتنامدا وه ستان. شۆرش قووتابییانی نه وروپا له شه سه کان به ره مه میکی نه و ناڤه زاییه بوو. نیسرائیلیه کاتیش نمونه یه کی ترمان پیشکەش ده کەن. هیزشه کانێ نیسرائیلی له هاوینی سالی ۱۹۸۲ یز سه رلوبان و سه ر فه له ستینه کان بوو به هۆزی نه وه ی هه زاره ها دانیشه توانی نیسرائیل له ته له ته بیب و قودس خۆپیشانده ان سازکه ن و ناڤه زایی خۆیان به رامه بر سیاستی داگیرکه رانه ی ده وله ته که یان ده ره برین. به ره نگاریه کانێ نیوان هیزی سوپای نیسرائیلی و فه له ستینه کان له رۆژانی نه مه زدا هه روا جینگه ی ناڤه زایی گه لی' له دانیشه توان و زۆر نیسرائیلی هه ن لایه نگیری فه له ستینه کان ده کەن. هه لونیستی مرۆقدۆستانه ی نه و رۆشنیبرانه ی میله ته سه رده سه ته کان مایه ی شانازی و جینگه ی ریزه.

نایه تا ج راده یه ک زانکۆ تورکیه کان نه م جزه هه لونیسته پیشانده نه؟ هه موو که سی' ده زانی' که وا زانکۆ تورکیه کان سه ریشکی نه و داموده سگایانه ن، نه وانیه سیاست و نایدۆلۆژیای ره سمی و له سه ر درۆ و ده له سه هه لیه ستراوی ده ولته تی تورکی پلاۆده که نه وه. ده رباره ی کیشه ی کورد زانکۆ تورکیه کان له سه ر به نچینه ی میتۆدی زانسته یانه کارناکه ن، به لکۆر زیاتر وه ک لقینکی ده سگا و دايره نه منیه کانێ حکومه تی تورکی کارده کەن و به رده وام له وه ده کۆلته وه که وا نژادی کورد له تورکه کانه وه یه و کورد زمانی نییه و نه وه ی قسه ی پینه کات شیوه یه کی هه لگه راوه ی زمانی تورکیه، که تاییه ت به تورکه کۆیه کانه. هه تا ریکخواه ی مافی مرۆف له تورکیا هه مان ناوازی نایدۆلۆژیای ره سمی ده ولت به رامه بر به کورد له سه ر که مانه که ی ده ژه نی.

رۆشنییه‌ی فه‌ره‌نسییه‌ی کانا ده‌یانزانی که‌وا فه‌ره‌نسا کۆلۆنییه‌کی هه‌یه و ناوی جه‌زانیره، ره‌خته‌یان له‌ حکوومه‌ت و ده‌وله‌تی خۆیان ده‌گرت ده‌رباره‌ی سیاسه‌تی له‌ جه‌زانیره‌دا و نا‌ه‌زایان ده‌رده‌به‌ری و دا‌وا‌ی نا‌زاد‌کردنی جه‌زانیره‌یان ده‌کرد. له‌به‌رته‌وه‌ی ئه‌و نا‌زاد‌کردنه نا‌زاد‌کردنیکی نه‌ته‌وه‌ی فه‌ره‌نسی خۆی بوو. زۆشنییه‌ی مرۆڤدۆست و نا‌زدیبه‌رست و کۆلتوو‌رخۆش‌ویسته‌ی تورکه‌کانیش ده‌بی تا ئیستا بۆیان رووتیووتیته‌وه که‌وا تورکیاش کۆلۆنییه‌کی هه‌یه، یا نا‌وچه‌یه‌کی له‌ژێر ده‌ستدایه هه‌تا پایه‌ی کۆلۆنییه‌کیشی نییه. له‌و کۆلۆنییه‌دا، که‌ ناوی کوردستانه، هه‌موو رۆژی کورد ده‌کوژی و کورد له‌نا‌وده‌به‌ری، بۆ ته‌وه‌ی رۆشنییرانی تورک و نه‌ته‌وه‌ی تورک سه‌ربه‌س‌تر بژین و زمان و کۆلتوو‌ری تورکی زیاتر گه‌شه‌بکات!!

دینا‌هیکی نا‌وه‌کی - کار‌تی‌کردنی ده‌ره‌کی

کوردستان نا‌وه‌ندی رۆژه‌لاتی نزیکی گرت‌ته‌وه. ولاتیکی شا‌خاوییه و دانیش‌توانی کوردی زۆریه‌ی زۆریان پیشه‌یان نا‌ژه‌ل‌داریه. ئابووری نا‌ژه‌ل‌داری پیشه‌یه‌کی سه‌ره‌کی و چا‌وگه‌یه‌کی گرنگی ده‌رامه‌ت و ده‌سه‌کۆتی کورده‌کانه. چهند له‌وه‌رگه‌یه‌ک، له‌نا‌و سنووریکی دیاری‌کرا‌وا له‌ژێر ده‌سته‌لاتی چهند تیره و تایفه‌یه‌ک دایه و بۆ له‌وه‌ری نا‌ژه‌له‌کانیان به‌کاریان دینن و رینگه‌ به‌ کسه‌ی تر نا‌ده‌ن سوودیان لێ وه‌رگرن.

زنده‌بوونی ژماره‌ی نا‌ژه‌ل و گه‌وره‌بوونی قه‌واره‌ی ران و مینگه‌ل له‌نا‌و ئه‌و سنووره دیاری‌کرا‌وه‌دا بوونه‌ته هۆی ته‌نگ‌بوونه‌وه و به‌جوو‌کبوونه‌وه‌ی له‌وه‌رگه‌کان. ئه‌وه‌ش خۆی له‌ خۆیدا هۆکاری‌ک بووه ئه‌و تایفه‌ چا‌و له‌ له‌وه‌رگه‌کانی تایفه‌کانی تر به‌ری. به‌ وته‌یه‌کی تر، فراوان‌کردنه‌وه و گه‌وره‌کردنی له‌وه‌رگه‌ به‌ردی بنا‌غه‌ی ئابووری نا‌ژه‌ل‌داریه. با‌ریکی له‌و جۆره، له‌ روانگه‌ میژووبیه‌کی، له‌لایه‌ک وای‌کرد‌وه تایفه و خێله‌کانی کوردی له‌یه‌ک‌تر دا‌به‌رینن و هه‌ریه‌که‌یان له‌نا‌و قا‌و‌خه‌ی سترکتوو‌ره دا‌خرا‌وه‌که‌یدا بمینیته‌وه و خۆی له‌ تایفه و خێله‌کانی تر دووره‌به‌ریز را‌گری و هه‌میشه ناماده‌ی شه‌ر و جه‌نگ بی بو پاراستنی له‌وه‌رگه‌کانی. له‌ لایه‌کی تره‌وه‌ش فراوان‌کردنه‌وه و گه‌وره‌کردنی له‌وه‌رگه -به‌دا‌گیرکردنی سنووره‌کانی تایفه و خێلی تر- بۆ گه‌شه‌پیدانی کاری نا‌ژه‌ل‌داری و به‌رز‌کردنه‌وه‌ی ژماره‌ی نا‌ژه‌ل و مینگه‌ل -بوونه‌ته هۆی به‌ریه‌ره‌کانینی به‌رده‌وام له‌نیوان تیره و تایفه و خێله‌کان. بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ش درووستبوونی کۆمه‌لێکی جه‌نگا‌وه‌ر له‌نا‌و تایفه و خێلدا پنیوستیه‌کی به‌نه‌رتی بووه و ستروکتوری هینارشی کۆمه‌لگه‌ی خێله‌کی و عه‌شره‌تیه‌که‌ش کاری درووستبوونی ئه‌و کۆمه‌له‌ی ئاسان‌کرد‌وه.

جگه‌ له‌وه له‌نا‌و سیسته‌می نا‌ژه‌ل‌داری خێله‌کی و عه‌شره‌تییدا به‌ده‌گمه‌ن زنده‌به‌رهم بوونی هه‌یه. زنده‌به‌رهمی کار به‌ حال و له‌ژێر مه‌رجی سه‌خت و قورسدا به‌ده‌سته‌وه ده‌هینری. به‌گه‌شتی زۆر ده‌گمه‌نه زیاتر له‌ پنیوست به‌رهم به‌یندیری. ئه‌وه‌شیان ده‌بیته هۆی

ئه‌وه‌ی خه‌لێ هه‌میشه‌ چاوپه‌ریته‌ ده‌ره‌وه‌ و ئه‌ودیه‌ی سنوره‌که‌ی خۆی. هه‌ر خه‌لێک هه‌رش ده‌باته‌ سه‌ر خه‌لێ تر و (زنده‌ به‌ره‌مه‌که‌ی) راوه‌پووت ده‌کات و بو خۆی ده‌با. ئه‌لجیامی ئه‌وه‌ش شه‌ڕ و به‌ره‌نگاری به‌رده‌وامه‌ له‌نیوان خه‌لێ و عه‌شره‌ته‌کان.

شه‌ره‌فتامه‌ به‌ درێژی باسی ژبانی پر له‌ تا‌زاوه‌ و گه‌زیده‌ی تایفه‌ و خه‌لێ و عه‌شره‌تانی کورد له‌و به‌اره‌وه‌ ده‌کا. بنچینه‌ی ئابووری ئه‌و ژبانه‌ش له‌وه‌دایه‌ ئه‌و زنده‌ به‌ره‌مه‌ی تایفه‌ و خه‌لێ به‌ده‌ستیه‌وه‌ دینی زۆر که‌مه‌ و خۆی له‌ چوارچۆبه‌ی ئابووری قه‌تیاتی خۆی (سوێستانس) ده‌رده‌په‌ڕی. ئه‌و که‌می ده‌گه‌مه‌نییه‌ش واده‌کا ئه‌و خه‌لێه‌ تا‌مه‌زۆی به‌ره‌مه‌ی خه‌لێه‌که‌ی تر یی و له‌ هه‌موو هه‌لێکدا هه‌ول به‌دا ده‌ستی به‌سه‌راپه‌ری و تالانی یکا. له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌که‌دا وه‌ک کۆمه‌لگه‌ی کوردی، له‌ روانگه‌ی می‌ژویه‌که‌ی، هه‌ستی خاوه‌ندیتی و ریزگرتن له‌ خاوه‌ندیتی گه‌شه‌ی به‌خۆیه‌وه‌ نه‌بینیوه‌ و ئه‌لجیامیش ئه‌وه‌ بووه‌ که‌وا هه‌ستی دادپه‌روه‌ریش دروست نه‌بووه‌. ئه‌و بارودۆخه‌ هه‌مان بارودۆخی کۆمه‌لگه‌ی تورکی و هه‌غولیه‌یه‌کانیش بووه‌ له‌ ناسیای ناوه‌راستدا. هه‌تا بۆیان ده‌کرا و چه‌کیان به‌ری ده‌کرد ولات و زه‌وی و زاوی خه‌لکی تریان داگیرده‌کرد و به‌ ئی خه‌لێ ده‌زانی و نکۆلیان له‌ مافی خه‌لکی تر ده‌کرد له‌و ولات و زه‌وی زاوانه‌دا. بۆچوونی تر هه‌یه‌ ده‌ ئی سیسته‌می خه‌لێه‌کی و عه‌شره‌تی تا راده‌یه‌کی باش زنده‌ به‌ره‌مه‌ی هه‌یه‌ و خۆی له‌ شینوه‌ی خاوه‌ندیتی تایبه‌تیدا ده‌نوینی. ئه‌و شه‌ڕ و جه‌نگه‌ی ده‌کری هه‌میشه‌ بۆ زه‌وتکردن و ده‌سه‌سه‌رگرتنی ئه‌و خاوه‌ندیتیه‌.

له‌وه‌ده‌چی مه‌ترسی له‌ ده‌سته‌ده‌رچوونی له‌وه‌رگه‌ هۆکارینکی گه‌رنگی یه‌کنه‌گرتن و یه‌کنه‌بوونی تایفه‌ و خه‌لێ و عه‌شره‌ته‌ کوردیه‌کان بووی. گومانیش له‌وه‌دا تیبیه‌ که‌وا ئه‌مه‌یان کیشه‌یه‌که‌ ته‌نها هه‌ر کورد دووچار ی نه‌بووه‌. گشت مه‌یلله‌تانی نا‌ژه‌لدار و شوانکاره‌ تووشی هاتوون. به‌رامه‌ر به‌وه‌ رووه‌کداری (زه‌وی چاندن/جووتیاری) چاوه‌گه‌یه‌کی تابلینی چه‌ره‌کار و هه‌یزی جه‌سته‌کاری زۆری پێویسته‌. کۆمه‌له‌ خه‌لێ، تایفه‌یه‌ک، یا هه‌تا چه‌ند تایفه‌یه‌ک، بۆ کارکردن له‌سه‌ر کێلگه‌ و زه‌وی و زاویان ده‌توانن په‌یوه‌ندی دراوسینه‌تی و براده‌ری و که‌سایه‌تی هه‌مه‌لایه‌تی له‌گه‌ڵ یه‌ک به‌سه‌سته‌وه‌ و له‌ زۆر رووه‌وه‌ هاوکاری یه‌کن و یارمه‌تی یه‌کتره‌دن. پێشه‌ی رووه‌کداری هاتووچۆ و په‌یوه‌ندی هه‌مه‌جۆر و ئالوگۆری هه‌وال و شاره‌زایی نیوان ئه‌ندامانی تایفه‌ و خه‌لێ و عه‌شره‌ته‌کان ده‌خاته‌ جموجۆل و به‌هه‌یز و پته‌وی ده‌کا. به‌ پێچه‌وانه‌ی پێشه‌ی نا‌ژه‌لدار، ئه‌وه‌ی به‌سه‌رخۆی داخرا و له‌ تایفه‌کانی تر داهاوه‌ و به‌و پێشه‌ی هه‌ستی (ئینه‌ ده‌ پوانی تر) دروست ده‌کا، ئه‌وه‌تا رووه‌کداری خه‌سه‌لته‌ی دروستکردن و په‌ره‌پێدان و پته‌وکردنی په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی هه‌یه‌. پێشه‌ی نا‌ژه‌لدار ژبانیکی کۆچه‌ری و ره‌وه‌ندییه‌ و له‌و رووه‌وه‌ یی کۆت و زه‌نجیره‌ و تا‌را‌ده‌یه‌کیش سه‌ره‌سته‌.

به‌لام ئاشکرایه‌ که‌وا ئه‌و سه‌ره‌سته‌یه‌ به‌ خۆیه‌رستی و ئه‌ژه‌زه‌کی به‌سه‌راوه‌ته‌وه‌ و نا‌ژه‌لدار له‌به‌ر داهاوی و دووره‌به‌ریزی له‌ خه‌لکی تر، هه‌میشه‌ خه‌لێ و تایفه‌ و له‌وه‌رگه‌ و

مینگه‌ل و رانه‌ناژه‌لی خۆی له‌به‌رچاودایه.

کاتی پالده‌ستزیه‌کی ده‌ره‌کی (کار‌تین‌کردن‌ینکی ده‌ره‌کی) بو سهر ناوچه‌یه‌ک دی که تایفه و خێلی ناژه‌لداری تیا ده‌ژی، نه‌وه ههر تایفه و خێلی، ههر ته‌نها خۆی ده‌که‌وینه به‌رگری‌کردن له‌و پالده‌ستزیه و هه‌ولی پاراستنی سنووری له‌وه‌رگه‌کانی خۆی ده‌دا، نه‌وه‌ک به‌یه‌کبوون له‌گه‌ل تایفه و خێله‌کانی تر و ره‌ت‌کردنه‌وه‌ی هاو‌به‌شی پالده‌ستزیه‌که له‌سهر گشت ناوچه‌که.

بهم شیوه‌یه هه‌تا بوی ده‌کری به‌زه‌بری شه‌ر و جه‌گ به‌رگری له‌ پالده‌ستزیه‌که ده‌کات، کاتی توانای شه‌ری نامینی، به‌تایبه‌ت نه‌گه‌ر پالده‌ستزیه‌که له‌لایه‌ن هیزنکی داگیرکهری مه‌زنه‌وه‌ بی، به‌گفتوگۆکردن له‌گه‌ل هیزی ده‌ره‌کی داگیرکهر و رازی بوون به‌ مه‌رجه‌کانی ده‌توانی ژبان و مانی خۆی به‌هینلیتسه‌وه و مسۆگه‌ریکا. رازیبوونی تایفه‌ی ناژه‌لدار به‌ مه‌رجه‌کانی هیزی داگیرکهر هه‌لی نه‌وه‌ی پینه‌دا ژبان هه‌سته‌که‌ی جاری جارانێ ده‌وام پیندا و راسته‌وخۆ نه‌کری به‌ دیل و کزیله. به‌رامبه‌ر به‌وه تایفه و خێله‌کان ناتوانن له‌ ناوچه‌که‌دا خۆیان دژ به‌ هیزه‌ داگیرکهره‌که‌یه‌که‌کن و ستروکتوورنکی رابه‌رایه‌تی سه‌نترالی پینکه‌وه‌بنین و یه‌ک هیز و یه‌ک ده‌ست دژی به‌جه‌نگین. نه‌نجامی نه‌وه‌ش مانه‌وه‌ی هیزه‌ داگیرکهره‌که‌یه‌که‌ له‌ خا‌که‌که‌یان. من له‌و با‌وه‌ره‌دام کورده‌کان دژ به‌ داگیرکهره‌ عه‌ره‌به‌کان یه‌که‌گرتو و یه‌کشان نه‌وه‌ستان و هه‌موو پینکه‌وه‌ به‌ره‌نگاریان نه‌بوون بۆ ره‌ت‌کردنه‌وه‌ی شالاری داگیرکردنیان. ههر تایفه و خێلی هه‌ولی داوه‌ ته‌نیا سنووره‌که‌ی خۆی به‌پاریزی. کاتی هیز و توانای شه‌رکردنی نه‌ماوه‌ ناچاری سهر و سه‌ودا‌کردن و گفتوگۆکردن بووه له‌گه‌ل هیزی داگیرکهر. سهر نه‌نجامیش بو پاراستنی مان و بوونی خۆی ناچاری کارکردن بووه له‌گه‌ل نه‌و هیزه. نه‌وه‌ش کورده‌کانی کردۆته‌ میله‌تیک، نه‌وه‌ی نه‌وه‌ک بۆ خۆدی خۆی، به‌ل‌کوو هه‌میشه‌ بۆ بیانییه‌کان تینکۆشی و خۆمه‌تیان بکا، بۆ نه‌وه‌ی له‌و رنجه‌یه‌وه‌ به‌توانی مان و بوونی خۆی به‌پاریزی. هه‌تا له‌ داگیرکردنه‌کانی تورکه‌کانی ئوغۆز، نه‌وانه‌ی له‌ ناسیای ناوه‌راست هاتبوون هه‌مان رووداو و به‌سه‌رهات دو‌وباره‌بوونه‌وه.

ناگۆزه‌ری و دژه‌به‌رایه‌تی نیوان تایفه و خێله‌کان، که نه‌نجام و به‌ره‌می سیسته‌می ناژه‌لداری بوون، داگیرکردن قوولتر و زه‌قتیرانی کرد و داگیرکهره‌ ده‌ره‌کییه‌کان بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان و به‌مه‌به‌ستی ژێرده‌سته‌کردنی کورده‌کان به‌کاریان هینان.

سیسته‌می ناژه‌لداری عه‌شره‌تی دینامیکی ناوه‌وه‌ی (جیاکه‌روه‌یه) نه‌وه‌ک (کۆکه‌روه‌ه). به‌گۆنیه‌ی خه‌سه‌له‌ته‌کانی لاوازیه‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ هیچ خێلی یان عه‌شره‌تی بۆ نه‌وی تر دانانۆشی و ناماده‌نییه‌ به‌ ده‌سته‌لانیکی بال‌تر له‌وه‌ی خۆی رازی بی. نه‌مه‌ش هه‌مووی دژه‌یه‌کبوون و دروستبوونی ده‌سته‌لانیکی سه‌نترالی کارده‌کا و ناهیلنی سه‌نته‌رنکی رابه‌رایه‌تی سیاسی ره‌گ داکو‌تی. هۆیه‌کی تر شونگیه‌ی جیۆستراتیژی کوردستانه‌ له‌سهر چه‌قی چواریانه‌ی داگیرکردن له‌ رۆژه‌لانه‌وه‌ به‌ره‌و رۆژاوا و له‌ باکووره‌وه‌ به‌ره‌و باشوور. نه‌و شونگیه‌یه‌ که‌دووبه‌تیه‌ گۆره‌پانی شه‌ر و جه‌نگی داگیرکهران له‌لایه‌ک و نه‌و داگیرکهرانه‌ش

کوردستان له زنجیره‌یه‌ک جهنگی بی ته‌ژمار. کورده‌کان له ژێر رابه‌رایه‌تی میره‌ فیژداله‌کان کهوتنه‌ به‌رده‌لستی‌کردنی نه‌و هه‌رشانه. میره‌ فیژداله‌کانی نه‌و میرنشینه، چینی ئۆرۆستۆکراتی زه‌وی و زار، واتا گه‌وره‌ خاوه‌ندی کوردستان بوون و له‌ نیوان هه‌ردوو ده‌وله‌تی عوسمانی و فارسیدا سه‌ربه‌خزیه‌کی فراوانیان هه‌بوو و ده‌سته‌لانی حوکمرانیان خۆی له‌ سێ جزردا ده‌رده‌به‌ی: حوکمرانی میرنشینه‌ک، حوکمرانی چهند سنجه‌قینکی به‌ده‌که‌وه‌به‌ستراو و حوکمرانی یه‌ک سنجه‌ق. به‌یاری ده‌وله‌تی عوسمانی نه‌وه‌ بوو نه‌و قه‌واره‌ سه‌ربه‌خزیه‌ نه‌هیلن و ناوچه‌کانیان بکا به‌ به‌شینک له‌ ده‌وله‌ته‌که‌ی. سیاسه‌تی جه‌نگ و هه‌رشه‌ردن و گرتن و ده‌رکردن و گوشتن، ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ دژ به‌ چینی سه‌رده‌ستی میره‌کانی کوردستان خرایه‌ کار تا هه‌موویانی لاواز و ته‌فرووتوناکرد.

له‌ قه‌له‌مه‌زی پڕۆسێسی له‌ناویردنی میره‌کان خه‌لکینکی تر په‌یدا‌بوون که ته‌رک و فه‌رمانه‌کانی میره‌کانیان گرتنه‌ ته‌ستزیان و نه‌و بۆشاییه‌ی میره‌کان جینیان هه‌شبوو پڕکرده‌وه. نه‌و خه‌لکانه‌ش کاتی خۆی ده‌ستپێنه‌ندی میره‌کان بوون و لایان کاریان ده‌کرد. ته‌وانه‌ هه‌نگاو به‌ هه‌نگاو ملک و زه‌وی و زار و دینه‌اته‌کانی میره‌کانیان خسته‌ ژێر چاوه‌دێری خۆیان. نه‌و خه‌لکانه‌ پینیان ده‌وترا ناغا. ناغا‌کان به‌و شیوه‌یه‌ دژ به‌ میره‌کان هاته‌مه‌یدان. له‌ کاتینکا میره‌کان چینیکیان پینکه‌هه‌ینا که خۆی له‌ ئۆرۆستۆکراتی زه‌وی و زار و دینه‌اتدا ده‌رده‌به‌ی، ره‌گی ناغا‌کان به‌ نژاد خۆی له‌ کارکردن له‌سه‌ر زه‌وی میره‌کان و له‌ کشتوکالی نازه‌لداری و بازرگانیدا دا‌کو‌تابوو. ته‌وانه‌ی ته‌مه‌ژ به‌ چینی ناغا‌کان ناوه‌به‌رین، میژوویه‌کیان هه‌یه‌ که له‌ ۱۵ تا ۱۶ ساله‌ زیاتر بۆ دوواوه‌ ناگه‌رینه‌وه. بۆ میژووی نابووری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی کوردستان زۆر گرنه‌گه‌ له‌ چینی ناغا‌کان و میره‌کان بکۆله‌رینه‌وه و له‌ناوچوونی میره‌کان و سه‌ره‌لدان و په‌یدا‌بوونی ناغا‌کان به‌ وردی توێژینه‌کار بکری.

پینش دامه‌زراندنی کۆماری تازه‌ی تورک، له‌ سه‌رده‌می حوکمرانی میرنشینه‌کان کۆمه‌لگه‌ی کوردی کۆمه‌لنی خه‌سه‌له‌تی تابه‌ت به‌ خۆی هه‌بوو. شیوه‌ی به‌ره‌م له‌و سه‌رده‌مه‌دا ده‌شی به‌ فیژدالی ناوینری. له‌و کاتانه‌دا دینه‌ات و خه‌یل و عه‌شه‌ره‌ته‌ کورده‌کان وینه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌کی له‌سه‌رخۆداخراو و قنیاتی خۆی و خۆدایینه‌که‌ریان هه‌بوو. له‌به‌رته‌وه‌ نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ پینوستیبه‌یه‌کی ته‌وتزی به‌وه‌ته‌ بوو خۆی بۆ ده‌روه‌ بکاته‌وه. هه‌ر به‌هۆی نه‌و ستروکتوره‌ش ئیچه‌ریاله‌یه‌کان و کۆلۆنیاله‌یه‌کان نه‌یانتوانی له‌و سه‌رده‌مه‌دا بیخه‌نه‌ ژێر ده‌سته‌لانی ته‌واوی خۆیان. له‌و سه‌رده‌مه‌دا میره‌کانی کورد و به‌شی هه‌ره‌ گه‌وره‌ی بنه‌مه‌اله‌ شینه‌خ‌کان و مو‌لک‌داره‌ گه‌وره‌کان هه‌ست و نه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تیان له‌ دل و مینشکدا هه‌بوو. به‌ زمانی کوردی ده‌وان. قووتابه‌خانه و حوجه‌ی قورئانیان هه‌بوو و ده‌رس و ده‌ور به‌ زمانی کوردی بوو. له‌ مه‌جلیس و کۆشک و بال‌آخانه‌ی میره‌کان هی‌کایه‌ته‌خوان و ده‌نگیژ هه‌بوون، که به‌ کوردی گۆرانیان ده‌گوت و چه‌ڕۆک و به‌یست و ته‌فسانه‌ی کوردییان به‌ زمانی کوردی ده‌گه‌ڕایه‌وه. نه‌ینی مانه‌وه و به‌رده‌وامیوونی زمان و ته‌ده‌یه‌ی کوردی تا رۆژی

به‌هیز و په‌له‌کار و خیرای خستۆته ناوی.

ئه‌و گه‌شه و گۆرانانه‌ی روویانداوه و رووده‌ده‌ن، تا ئیستا چۆن و له‌ ئایینه‌دا چۆن ده‌بن، پرسیارنکه وه‌لامدانه‌وه‌ی زور پنیسته و باه‌تینکه بۆ لیکۆژینه‌وه‌ی زانستیانه‌ی وورده‌کار.

پشتگیری پرۆژه‌ی (رابوون) بکمن

دوای دوو سالێ ب‌س‌س‌ر ده‌رچوونی (رابوون) له‌ ئاواره‌بیدا، کاتی ئه‌وه هاتوه که ئه‌م پرۆژه کۆلتوورییه ب‌گوازینه‌وه بۆ کوردستانی ئازادکراو و، له‌یه‌ک کاتدا گۆقاره‌که‌مان له‌ کوردستان و سوێد ده‌ریکمن. به‌و ئامانجیه‌ی (رابوون) له‌ کوردستانیشدا ب‌ب‌ینه‌ تریبونیکێ ئازاد و دیموکرات و سه‌ریه‌خۆ و، سه‌ره‌تایه‌ک بۆ ناوه‌ندنیکێ کۆلتووری، که به‌شداری له‌ بلاۆکردنه‌وه و گه‌شه‌پیدانی بیری ئازادیه‌خوازانه‌ی کوردستانی و نوێخوازی و کۆلتووری دیموکراتیه‌خوازی گه‌له‌که‌مان بکات و، شوێنه‌واری بیری و کۆلتووری داگیرکەر له‌ کوردستاندا رامالزی.

کۆمه‌ک و پشتگیری رابوون بکمن.
کۆمه‌ک و پشتگیری بیری ئازادیه‌خوازانه و
ئامانجیه‌ی نیشتمانی بکمن

ده‌سته‌ی نووسه‌ران

يەكىتتى سۇقىيەت و قەۋارە گرتنى كۆلۈنيا لىزم لە كوردستاندا

مەلا بەختيار

لە پاش شۇرشى ئۆكتۇبەرەۋە، ھەرۋەكو نەتەۋەكانى دىكەى ناسيا، نەتەۋەى كوردىش راستەوخۇ يان ناراستەوخۇ، ھەۋلى داۋە پشتىۋانى سۇقىيەت بو كىشەكەى داين بكا. ۋەلى سەرچەم ھەۋلەكان لە زەمانى شىخ مەحمودەۋە ھەتا كۆتايى جەنگى سارد و بەزىنى سۇقىيەت و ھارۋەيمانەكانى لە جەنگەكەدا، بىنەردە بوون. جاروبارىش ئەگەر ئاۋرپىكى سىياسى و دىپلۇماسى لە كورد دراپىتەۋە، ياخود كۆمەكىش بە كورد كرابى، ھىچى ئەۋانە لەچاۋ سەنگى كىشەى نەتەۋەى كورد لە رۇژھەلەتدا پشتىۋانىكەى ئەوتۇ نەبوون كە نەك كورد لە ئۆزىدەستەى و كوردستان لە داگىركراۋى رزگاربان بى، بەلكو يارمەتەكان بابى ئەۋەش نەبوون كورد بە ئۆتۇنۇمىش، ۋەكو چۈرەمىن پەلى مافەكان «ناشادا» بىي.

ھەزىدەكانى پشتىۋانى لىنەكردنى خەباتى رزگاربخوازانەى كوردستان لەلەين ئەۋ ولاتەۋە چىن؟ ئەمەيان باسكى تەسەلى ھەمەلەنەى دەۋى. بەتايىتەى ھەتا ئىستا كەمترىن نووسىنى لەسەر نووسراون. ئەۋەى نووسراۋىش، بە زەمانى عەرەبى و ئىنگلىزىن. (*)

پىمان ۋايە ئەم باسە، بەكەمىن باسى كورد زەمانە تايىبەت لەسەر باپەتەكە بىۋوسرى. بۇيە زۇرتىر پشت بە بۇچوۋنى تىۋرى و سەرچاۋە سىياسىيەكان كە بە شىۋەيدەكى گىشتى لەمەر كىشەى گەلانى رۇژھەلەت لەناۋ بازنەى باپەتەكەدا نووسراون، دەپەستىن.

رەخساندنىكى تىۋرى

بۇ ئەۋەى بىسەلەندىرى كە شورەۋى رۇلى لە قەۋارە گرتنى كۆلۈنيا لىزم لە كوردستاندا ھەبۋە، پىنوستە ھەلوستى شۇرشى ئۆكتۇبەر و لىتىن لەمەر خەباتى رزگارى گەلانى رۇژھەلەت لە كۆنەۋە بزانىن. بو ئەۋەى ئەم ھەلۋىستەش بەرجەستە بكرى، ۋا چاكە لەبارى تىۋرىۋە باپەتەكە پەخسىتىن ھەتا لە سەرچاۋەى فەلسەفەكەۋە پىنۋانى مافى چارەى خۇنۋوسىنى گەلان ھەلبىگرىن.

فەلسەفەى ماكسىزم؛ خۇلقارى جىھانى پىشكەۋتۋى ئۇرۇپايە، بەلام ژيانى ئاسياشى فەرامۇش نەكردۋە. واتە: ماركسىزم، ۋەكو سۇسىالىزمى بۇ ئۇرۇپاي پىشكەۋتۋو رەچاۋكردۋە، بەلام ئاۋرپىشى لە ئەركە دىموكراسىيەكانى ناسيا داۋەتەۋە، چۈنكە جىھانىبىنى

ماركس، جىھانئېنىكى جىھانئېنىيە و لە ئۇرۇپادا قەتئىس نەكرارو، بەلام ئايە ئۇرۇپا و ئاسيا چوون يەك لە فەلسەفەكەدا باسكراون و بەيەكتەندازە پىئوراون؟ ھەلبەتتە نەخىر.

باس و بابەتەكان لەسەر ئاسيا و ھەسەلە دېموكراسىيەكان لە كلاسكىكى فەلسەفەكەدا كەمن. جا با بزائىن لەو باسكردنە كەمەى كىشەكانى ئاسيادا چى بۇ باسەكە ھەلبىگوزىن. يەكسەرەش دەچىنە سەر نمونەكان. نمونەكانىش بە شىۋەيەكى گشتى بۇ نەركە دېموكراسىيەكان دەھىئىنەو: نەركەكانى دېموكراسى پىش قۇناغى سەرمايەدارى، يان بۇ قۇناغى رزگارى و دېموكراسى.

پۇلتۇنيا و نەركى پۇلتۇتارىيا!

پۇلتۇنيا... يەكەمىن جار سالى (۱۷۷۲) داگىر و داپەشكراو و ھەر بەشىكىشى شەتەكتە دراووتە پروسىا و روسيا و نەمسا. سالى (۱۷۹۳) یش بەسەر روسيا و پروسىادا داپەشكراووتەو. سالى (۱۷۹۵) یش، دىسان داپەشكراووتەو سەر سى داگىر كەرەكەى كۆنن. لەمە بەدواش، پۇلتۇنيا بە ئىچگارەكى سەرىخۇزى لىسەندراووتەو. مىللەتى پۇلتۇنيا، سەرەراى ئەوئە مىللەتىكى ئابوررى كشتوكال بون و بازگانى و پىشەسازى كەمترىن بايەخىان ھەبوو لەناوئاندا (ئەمە لەناو ھەموو سلاقىەكاندا واپو). پاش داگىر و داپەشكردىيان شار و پىشەسازى بەھزى ئەلمانىا و ئەلمانىەكانەو كە بو (ئەلماندى) پۇلتۇنيا براپوونە ئەوئە، ئەواو كەوتتە دەست ئەلمانىەكان. ئەلمانىەكانىش كە شار و پىشەسازىيان كەوتتە ژۇر ركىف بە نەخشە سەرگەرمى تۈاندنەوئە پۇلتۇنيا لە ئاوتۇتەى ئەلمانىا بون. بەشىكى زۇرى پروسىاي رۇژئاوا لە قاللى ئەلمانچىتى درا.

سەرەراى ئەوئە مىللەتى پۇلتۇنيا رەوتى پەرەسەندىنى ئاسايى و پىشكەوتتى كۆمەلەيتىان لە گرىۋنە دەرگرا، بەلام ھەستى ئاسىونالىستى و رزگاربان چۇشى دەخوارد و لەبۇ ھەلكەوت پەرىزىان گرتىبو. كاتىك شۇرشى شۇباتى (۱۸۴۸) ى فەرەنسا تەقىو و بىدارىيەكى سىياسى گەرەى خستە ئۇرۇپاو، پۇلتۇنىەكانىش راچەنن و خوازىارى گىزانەوئە سەرىخۇزى نىشتمانەكەيان بون. شاپەتى شىكردنەوئەيە كەوا، لەو ھەلەدا پۇلتۇنيا پەستىنورابوو قاللى ئابوررى سەرمايەدارى ھاوبەشەو، تەنانت سىنورى سىياسىشى نەمايو؛ بگرە ئىنگلس ئىژى: (راستە ئەم سىنورە ئەگەر وەكو ھىلى جىاكەرەوئە ئىوان مىللەتى ئەلمانىا و مىللەتى پۇلتۇنيا لەو كاتەدا وەرىگىر، پىر بوو، سال بە سالىش بەو ئەندازەيەى پۇرسەى جىزمەنىتى بو پىشەو دەبرا، زىاتىرش پىر دەبو، بەلام لەبەرئەوئە ئەلمانىەكان بەو پەرۇشپەو پىشگىرى بوژاندنەوئە پۇلتۇنىايان كەرد، دەبو وەكو يەكەم بەلگەى سۇزى راستگۇزىانەيان رەچاويان كەردا كە داوايان لىيەكەن لەو بەشەى دەستكەوتە دزراو كەيان وازەينن). (۱)

لەو بەدواش، ماركس و ئىنگلس ھەمىشە پىشيوانى سەرىخۇزى پۇلتۇنيا بون و ھەرگىز

مەسەلەى ئابوررى ھاويەشى ئەلمانىا و پۇلتۇنىيان نەكردۇتە پاساوى نەسەلماندىنى رزگاررى و يەكخستەنەوى پۇلتۇنىا. دواى چل سالى رەبەق لە نووسىنى ئەو دەقەى ئىنگلس، دواى زالىوونى پەيوەندى سەرمایەدارىش لە پۇلتۇنىادا، لە پىشەكى مانىقىستدا سالى (۱۸۹۲) ئىنگلس دەلى: (خىزايى پەرسەندىنى پىشەسازى پۇلتۇنى كە بەسەر خىزايى پەرسەندىنى پىشەسازى روسىادا بالادەستە، بەش بە حالى خزى بەلگەيەكى تونى زىندووىس لەبن نەھاتووى گەلى پۇلتۇنىا و دەستەبەرىكى تازەى ژيانەوى بەو نىزىكانەى نىشتەمانىان دەنونى. ديارە ژيانەوى پۇلتۇنىاي بەھىزى سەرىخۇ مەسەلەيەك نىيە تەنھا لای پۇلتۇنىەكان گىزنگ بى، بەلكو لای ھەموومان گىزنگە. مەحالىشە لەنىوان مىللەتانى تۇروپا ھاوکارىيەكى دلسۇزانەى ئىنتەرناسىونالىستى بىتە دى تەنھا مەگەر تىنكراى ئەم مىللەتانە بېنە خاوەنى سەرىخۇيەكى تەواوى سەرخاكيان) (۲)

كەوابووى... ئىنگلس، تۇكەبوونى پىشەسازى پۇلتۇنى و پتەبوونى باسكى كىنكارانىان و خەباتى ناوكتۇزىيان لەتەك كىنكارانى روسىا نەك نەكردۇتە پاساوى فەرامۇشكردىنى ئەركەكانى نىشتەمانى-رزگاررى- دىموكراسى پۇلتۇنى (*) بۇ كۆمۇنىستەكان بەلكو بە پىنچەوانەو، پۇلتۇتارىاي پىناوى سۇسىالىزىمىيان لە كۆمەلى سەرمایەدارىداكە ئابوررى ھاويەشى پۇلتۇنىا و روسىاش قەوارەى گىرتبوو، كىردۇتە تالادەلگىرى رزگاررى پۇلتۇنىاش. سەرىراش... روداوەكان سەلماندىان كە پۇلتۇتارىا نەپتوانى ئەو ئەركانە بېھىتتە دى، بەلكو بۇرۇوا ئەركەكانى گەياندە تامانچ!

رزگاررى چىن و پزىسكى شۇرپى تۇروپا!

چىن؛ ولاتىنكى پان و بەرىنى دواكەوتووى سەردەمى ماركس و ئىنگلس بوو: ئىمپىراتۇرى-دەرەبەگايەتى، كۆتقۇشىزىسى، شەرە و داخراو بوو. ئەم ولانە لە ولانە دواكەوتوو دەورەكانى جىهان بوو سەبارەت بە تۇروپا. سەرىراش، لەسەر پەيوەندى تۇرگانىكى ولاتانى ئاسىا و تۇروپا بۇ چارەنووسى ئابوررى و گۇرۇنكارى سىياسى و كۆمەلەيتى، ماركس لەسەر راپەرىنى چىن دەلى: (بازرگانى برىتانى گۇرۇمىكى گەرەى خولگەى سىستەماتىكىيانەى خزى بېروو، بۇمان ھەيد ئەو رەچارىكەين كە شۇرپى چىن پزىسك بەھاوتتە ناو مىنى سىستەمى پىشەسازى ئىستا، دەشىتتە مايەى تەقىتەووى ئەو قەيرانە گىشتىيەى سالەھايە دەجۇشى، قەيرانىك كە لە ھەندەراندە پلاوودەبىتتەو شۇرپى سىياسىش لە وشكانى تۇروپادا بە دوادا دىت. ئەمەش دىمەنىكى سەمەرە دەبى: دىمەنى ناشوبەى چىن بۇ جىھانى رۇژئاوا لەكاتىكدا دەولەتى رۇژئاوا لەرنى پاپۇرە جەنگىيەكانى ئىنگلىزى و قەرەنساى و ئەمرىكايىەو «رۇژم بۇ شەنگەھاي و نانكىن و رىژاوى(كەنالى) گەرە دەبەن).

ئەو پەيوەندىيە سىياسىيەى نىوان تۇروپا و ئاسىا وا لە ماركس دەكا يلى: (راپەرىنى

ناینده ی گه لی ئورویا زیاتر له هه ر هۆیه کی سیاسی و یاریکی دیکه ره نگه له سه ر نه وه راوه ستایێ که له ئیمراتۆیه تی ئاسمانیدا چی ده بی. (۳)

ئهمه بۆچوونی مارکسه سه بهاره ت به ئیمراتۆیه تینکی دواکه وتو. ئهم بۆچوونه په یوه ندی به پرۆسه په کی ئابووری و سیاسی قوناغینکی ته واوه هه یه، ئه ویش قوناغی رزگاری- دیموکراسی میللتهانی ژێرده سه تیه. لێره دا ده بی بگوتری که وا: چه مکی کلاسیکی مارکسیزم له مه ر مه سه له دیموکراسیه کانی ئاسیا ههروه کو مه سه له ئوروییه کان پاراوی تیوری نیه، گه لی له نه ته وه کانیشی ته گرتۆته وه. له وانه، نه ته وه ی کورده. هه له ته مارکس و ئینگلس له باسه کانیاندا ده ور و خولی ئه و ولاتانه یان داوه که کوردیان تیا به (تورکیا، ئیران) باشیش تیگه یشتوون که با به خی ئهم ولاتانه له رۆژه لاتدا بۆ ئورویا چیه. دیاره ناگاشیان له سیاسه تی کولونیالیستیانه ش له م ولاتانه دا هه بووه، وێراش کۆمه لی مه سه له ی نه ته وایه تی و سیاسی گرنگیان فه رامۆشکردوه. ئهمه له کاتیگدا کیشه ی کورده هه میشه له رۆژه لاتدا له ناو روداوه کانی هه رته ک ئیمراتۆیه تی عوسمانی و سه فه ویدا و له و ده ستتیره ردا نانه ی روسیا و بریتانیا و فه ره نسا و ئه لمانیا دا له و دوو قه لمه وه وه، له کیشه کلپه سه ندووه کان بووه. به لآم وه کو باسی کیشه ی کوردیان نه کردوه، به خراپه ش باسیان نه کردوه، نه گه رچی به رده وام دۆمه نانی کورده له رۆژنامه کانی خزیان و بیگانه شدا هه ولیان داوه کیشه ی کورده په له داریکه ن.

هه له ته ئهم باسه کردنه ی سه رجه م گه لانی ئاسیا و رۆژه لات به میللته تی کوردیشه وه هه له و که مه و کوریه کی ئه ده بیاتی کلاسیکی مارکسیزمه.

شۆرشێ ئوکتۆبه ر و رۆژه لات

له پاش زانیوونی سۆسیال- دیموکرا ته کان له ئینته رناسیونالیزمی دووه مدا، و دوا ی تینکشکانی راپه رینی کرنکارانی ئورویا و شو را کانی ئه لمانیا، ئه زموونی شۆرشێ ئوکتۆبه ری لێ ده ره اوین، له رسا وه هه تا ها تووه کۆمۆنیزم له ئورویای رۆژئاوا و نه مریکا و ده ولته تانی سه رمایه داری پینسخراودا پاشه کشه ی کردوه و رینبازی ریفۆرم جینی گرتۆته وه، دوا ی ئه وه ش له پاش مه رگی لینی نه وه هیه چ لایه کی چه پ و کۆمۆنیستی نوی چه شن نه یانتوانیوه به به خا وه ن ئه زموونینکی سه رکه وتووی ئه وتۆ شایه نی شانازی کردن به ن. نایه ومایه سۆقیه ت و ئورویای رۆژه لاتن، ئه مه نیشمان بینی چۆنیان کرنکاران و گه لان چه واشده کردا

به پینچه وانیه کلاسیکی مارکسیزم بۆ ره چا وکردنی شۆرشێ سۆسیالیستی له ئورویای سه رمایه داریدا، هه روا سه ره رای که م با به خدان به خه باتی گه لانی ئاسیا، بۆ و ته وه ی چه پ له ناو ئهم گه لانه دا به هیزتر بووه. ئهمه ش له سه رده می لینی نه وه ده رکی قولی پینکرا وه، تاپه ت له چه نگی په که می جیهان به دا وه که ئیمریالیزم سه رکه وت و جیهانیان دا گیر و

له باسینکی ئاوادا خۆمان له هۆی سیاسه‌تی دوژمنکارانه‌ی بریتانیا و هاوێه‌یانه‌کانی ده‌بوین گه‌رچی ئه‌میشه‌ی جارێ به‌ جارێ تاوتوی نه‌کراوه و هینشتا وه‌کو مایه‌ی سه‌رسوهرمانه. ئه‌سلی مه‌به‌ست سیاسه‌تی لینن و سوڤیه‌ته‌ به‌رامه‌به‌ر کیشه‌ی ره‌وای کورد، بۆ هه‌مه‌لایه‌نه‌ باسکردنی میژووی سیاسه‌ته‌که‌ش وا چاکه‌ لاپه‌ره‌کانی رابوردوو که‌مینک هه‌لده‌ینه‌وه.

رێکه‌وتنه‌نامه‌ی کۆلۆنیالیزم و کوردستان

له گه‌رمه و پاش چه‌نگی یه‌که‌می جیهان بو چلۆتایه‌تی دابه‌شاندن و ماشینه‌وه‌ی میللەتان و ده‌وله‌تان، ولاته‌ سه‌رکه‌وتوووه‌کانی چه‌نگ جزه‌ها رێکه‌وتنه‌نامه‌ی ئاشکرا و نه‌هینیان مۆرکردوو، که‌ سه‌رچه‌ ئه‌مانه‌ن:

۱- رێکه‌وتنه‌نامه‌ی قوسته‌نتینییه (۱۸ی ئازاری ۱۹۱۵)

ئهم رێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ به‌ گۆرینه‌وه‌ی بیرخه‌روه‌ له‌نیوان فه‌ره‌نسا و بریتانیا و روسیا‌دا مۆرکراوه. گه‌وه‌ری رێکه‌وتنه‌نامه‌که‌ش بۆ چۆنیه‌تی دابه‌شاندنی ناوچه‌کانی ناو قه‌لمه‌وه‌ی ئیمپراتۆریه‌تی به‌ژێندراوی عوسمانییه.

۲- رێکه‌وتنه‌نامه‌ی له‌ندن (۲۶ی نیسانی ۱۹۱۵)

ئهم رێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ش دوا‌ی ئه‌وه‌ی ئیتالیا ها‌تۆته‌ ریزی هاوێه‌یانه‌کان بۆ پشک پێ دانی مۆرکراوه.

۳- رێکه‌وتنه‌نامه‌ی سایکس-پیکۆ (۱۶ی یاری ۱۹۱۶)

ئهم رێکه‌وتنه‌نامه‌یه‌ دوا پرۆژه‌ی خه‌ته‌رناسی کۆلۆنیالیزمه‌ بو قوتدانی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست. رێکه‌وتنه‌نامه‌که‌ به‌ ده‌سیسه‌ی بریتانیا و فه‌ره‌نسا سالی (۱۹۱۵) نه‌خشه‌ی کینشراوه و به‌هاری (۱۹۱۶) هه‌ولی مۆرکردنیان له‌گه‌ل روسیا‌دا داوه. دوا‌ی دانوساندن، له (۱۶ی ئه‌یاری ۱۹۱۶) کۆتایی ها‌توو.

له‌ په‌راویزی ئهم رێکه‌وتنه‌نامه‌دا، ورده‌ رێکه‌وتنه‌نامه‌ی دیکه‌ مۆرکراون. تاپه‌ت له‌سه‌ر عه‌ره‌به‌ستان و ده‌وله‌تانی عه‌ره‌یی.

له‌و رێکه‌وتنه‌نامه‌دا کیشه‌ی کورد و کوردستان پینشلی ئیمپریالیستیانه‌ کراوه. له‌ گه‌رمه‌ی شۆرشێ تۆکۆیه‌ر و دژایه‌تی پێ ئه‌مانی ئیمپریالیزم بۆ له‌ناوبردنی شۆرشه‌که‌ ته‌واوی رێکه‌وتنه‌نامه‌ نه‌هینیه‌کانی به‌رده‌ستیان بۆ رای گشتی ئاشکراکرد. به‌م درکانه‌ی رێکه‌وتنه‌نامه‌ نه‌هینیه‌کان ده‌ریان خست که‌ کۆلۆنیالیزم به‌ نه‌هینی چ ئونینکی کۆنه‌یه‌رستانه‌یان له‌ژێر (شه‌پکه‌کانی‌ئاندا) بۆ رۆژه‌لات شارده‌بۆوه. درکانه‌ی تینکرای رێکه‌وتنه‌نامه‌کان خۆمه‌تینکی میژوویی و سیاسی گه‌وره‌ و کاریگه‌ریان بوو پینشکه‌شی گه‌لان کران. ته‌نانه‌ت هۆکاریکی گرنگیش بوو که‌ زۆریه‌ی رینه‌رانی یزوتنه‌وه‌ نیشتیما‌نییه‌کانی رۆژه‌لات، وێرای ته‌نن‌بیشه‌ی ئاینبیان، رووبه‌که‌نه‌ بۆلشه‌ویه‌که‌کان بو پشتیوانی لیکردنیان.

سالانەشدا ئیمپریالیزم خەریکی نەخشە کێشانەوی دۆی رسوایوونی رێکەوتننامە ئەهێنەکان بوو، سۆقیەتیش دژی نەخشە نوێکانی دۆی سەرکەوتتی دەولەتانی ئیمپریالیزم لە جەنگدا وەستا، تا کامیش:

- راپەرینی شیخ مەحمود بریتانیا و کۆنەپەرستان دایاگرکاندەوه،

- راپەرینی سمکۆ رژی شهنشایی بە پشتیوانی بریتانیا دایاگرکاندەوه؛

- راپەرینی حیزی تەعالیش، کەمالیەکان دایاگرکاندەوه.

هەر سێ راپەرینەکەش بەشیوەی جیا جیا، وەکو راپەرینی میللەتیکی ژێردەستە، راستەوخۆ بێ یان ناپاستەوخۆ هانایان بۆ سۆقیەت بردهوه. بەلکو هەولیشیان داوه بێنە هاوبەیمانی بۆلشەویکەکانیش، نامەیان بۆ ناردوون، تکانیان لێکردوون، سەرەراش... هەولەکان بێهۆدە بوون.

ئەو سالانەش راپەرینەکانی کوردستان کە هاوژەمانی روداوەکانی شۆرشێ ئۆکتۆبەر و روداوە عەسکەری و سیاسەکانی دۆی جەنگی سارد بەریاکراون، لە رۆژەهلاندا پاشە رۆژی سیاسی و نەخشەیی جوگرافی بەپینی سەر دەمە نوێکە دیاری دەکران و دەسەپیندران. ئەو سالانە، ئالۆزترین و گرنگترین سالانی چارەنوسسازی سیاسی بوون کە قەوارەیی یاسایی و رێسای ئابووری میللەتانی تیا دادەپێژران. ئا لەو سەر دەمە ئالۆز و چارەنوسسازەدا، کوردی کلۆل هەموو هەولەکانی کە بە سیاسەت و بە خەبات و بە فیداکاری دەیدان، ئەنجامیان نەبوو. بە زۆری بەرژەوێندی زەهێزە تازەکانی دۆی جەنگ بە سۆقیەتیشەوه، بە رێبەرایەتی لینییشەوه، لە بەرامبەر کوردستان و ئەرمەنستاندا لەبەر چاو گیراوه.

ئەو بەرژەوێندیە ئابووری و سیاسییە هێندە زالبوو کە گریمان کەمالیەکان شۆرشێ بۆرژوازییان دژی ئیمپریالیزم بەریاکردووه، بۆیە سۆقیەت پشتیوانی کردوون و پشتیشی کردۆتە راپەرینی حیزی تەعالی و هەولە سیاسەکانی؛ ئەدی راپەرینی سمکۆ... خۆ دژی رژی شهنشایی کۆنەپەرست بوو؛ یا بلێن ئەمیش لە ئێراندا جۆرە پاساوێکی سیاسی بۆ سۆقیەت لەبەر هاوسنووریەکی و بۆ فشار خستتە سەر بریتانیا، هەبووه؛ ئەی بو راپەرینی شیخ مەحمود دەبێ چ پاساوێک دابەشێ؟

ئەم راپەرینە (١٩١٩) پینش شۆرشێ بیستی (١٩٢٠) عیزراق دژی بریتانیا بەریاکراوه، بەلکو راپەرینی شیخ مەحمود لە کوردستانەوه باقی ناوچەکانی عیزراقی دژی ئینگلیز راجەنی کە داگیرکەری نوێیە و ئەو تەلسمەش نییە بەرەنگاری نەکری.

گەلی کورد لە کوردستانی بەشی عیزراق و لە عیزراقدا پینشەنگی دژایەتی ئیمپریالیزم بووه، ئەوێ ئیمپریالیزم و فرۆکەکانی بەسەر کوردستانیان هینا، بەسەر ناوچەکانی دیکەیی راپەریری عیزراقیان نەهینا، کەچی سەرەراش، سۆقیەت بە تاستەمیش لەناو کۆنگرەکانی جیهاندا باسی نەتەوهی کورد و کێشە رەواکەیی، راپەرین و داخوازییەکانی بە خراپە نەبێ بە چاکە نەکردووه.

نەخشەکاندا، شۆره‌وی دژیان چەقی، تەنانت دژی پەیمانەکانی سیقەر (١٩٢٠) و لۆزانیش (١٩٢٢) بوون.

له (٢٠)ی کانونی دووهمی (١٩٢٢)دا، وه‌فدی (روسی-ئۆکرانی-جۆرجی) له کۆنگره‌ی لۆزاندا بیرخه‌روه‌یه‌کیان (مذکره) ده‌ریاره‌ی کینشی رۆژه‌لات نووسیوه و تیایدا هاتووه که‌وا: (له‌ جه‌نگی جیهانیادا، ده‌وله‌ته شه‌رکه‌ره‌کان له‌ به‌لێن پیدانی زه‌رد و سووری گه‌لان که‌ ره‌چاوی هاوکاری هاو‌په‌یمانەکانیان دژی تورکه‌کان لینه‌کرا، به‌خشنده‌بوون، به‌لام که‌ کاتی سلماندنی به‌لینه‌کان هات، له‌ سیقهدا باسی بی‌توانایی ئەم گه‌لانه‌یان له‌ حوکمکردنی خزیان کرد هه‌تا پاسا و بز لکاندنی ئەم ولاتانه به‌یئنه‌وه. ئەو کۆمپیلانته‌ی ده‌وله‌تانی هاو‌په‌یمانیش مۆریان کردن و نه‌یاندان، نیستا سه‌ر له‌نوی چەندین وه‌فدی ته‌واوی مه‌لێنده‌کانی ئۆروپا و ئاسیا له‌ ئیمپراتۆریه‌تی پشسوی عوسمانیدا له‌ کۆنگره‌ی لۆزاندا پششکشی ده‌که‌توه ئەو مه‌لێنده‌کانی که‌ سه‌ردارانی ده‌گۆڕی و زیاتیش). (٤) «هه‌لی ژیر دێره‌کان هی ئیمن».

ئەم ده‌قه گومانێ تیا ناهێلێ که‌ شۆره‌وی دژی پەیمانەکانی سیقەر و لۆزان بووه. دۆزیه‌تیکی راستیش بووه، چونکه‌ کۆنگره‌کانی دواي جه‌نگ ده‌کرانه سه‌یوانی سیاسه‌تی کۆلتورالی، به‌لام ئەوه‌ی له‌و ده‌قه‌دا مایه‌ی توێژنه‌وه‌یه ئەو چەند به‌رگه‌یه‌ن که‌ هێلمان له‌ژێردا کینشان. بیرخه‌روه‌وه‌که‌ بۆ پشسوانی گه‌لانی رۆژه‌لات دراوه‌ته کۆنگره‌که. به‌تایبه‌تی گه‌لانی عه‌ره‌ب و تورک، چونکه‌ له‌ کۆنگره‌ی لۆزاندا وه‌فدی تورکیای که‌مالی ناماده‌بوون و سۆقیه‌تیش پشتی ده‌گرتن سه‌ره‌رای ئەوه‌ی ئاشکرا دژی مافه‌کانی کورد له‌ کوردستانی به‌شی تورکیا و کوردستانی به‌شی عێراقیشدا راده‌وه‌ستا، ئەو به‌رگانه‌ی باسماں کردن بۆ ده‌چی هه‌ر دژی میلله‌تانی وه‌کو کورد و نه‌رمه‌ن نوسرا، چونکه‌ ئەو مه‌لێنده‌کانی له‌ ئاسیادا له‌ناو قه‌لمه‌روی پشسوی عوسمانیدا بوون و له‌ سیقەر و لۆزاندا داوای سلماندنی مافه‌کانیان ده‌کردن کورد و نه‌رمه‌نیشیان تیا‌بوون که‌ له‌ مافه‌کانیان بۆ به‌ش ده‌کران. ئەم گومانه‌ له‌ درێژه‌ی نووسینی بیرخه‌روه‌وه‌که‌دا به‌هێزتر ده‌بی که‌ ده‌لی دواي یارمه‌تی شۆره‌وی بۆ گه‌لی تورکیا: (یارمه‌تیدانی دیکه‌ی گه‌لی تورکیا له‌ خه‌باتا دژی دایه‌شکردنی نیشتمان‌که‌ی له‌لایه‌ن گه‌لی عه‌ره‌به‌وه‌ بوو که‌ دژی ده‌سه‌لاتداره‌ تازه‌کانیان، ده‌وله‌تانی ئیمپیرالی، رایه‌ڕین. خه‌باتی عه‌ره‌ب دژی ده‌سه‌لاتداریتی قه‌ره‌نسا له‌ سواریادا قه‌ره‌نسای ناچارکرد بکه‌وته‌ پیاوه‌کردنی سیاسه‌تیکی دروست به‌رامه‌به‌ر تورکیای که‌مالی تەنانت هه‌ولدان بۆ رنکه‌وتنیش له‌گه‌لێاندا. جه‌نگی پارتیزانی عه‌ره‌به‌کانی ولاتی نیوان دووئاو (بلاد بین النهرین) که‌ ده‌ستیان دایه‌ کارنکی سه‌رقالکردن و تینکدانینکی دیکه‌ی گونجاو بوو بۆ تورکیا). (٥)

ئەم قسه‌یه‌ کاتینک باشتر ده‌سه‌لمێ ئەوه‌ش بکه‌ینه‌وه‌ به‌ر که‌وا سۆقیه‌ت ئەو حه‌له (١٩٢٢) سالی‌نگ به‌سه‌ر رنکه‌وتنی له‌گه‌لێ که‌مالیه‌کاندا تینه‌په‌ڕی، به‌پینی ئەو رنکه‌وتنانه‌یه‌ی له‌نیوانیاندا (نازاری ١٩٢١) مۆرکراوه، (قارص) و (ئه‌رده‌هان) دراوه‌توه‌

تورکیا. واته: به رێکه و تننامه‌ی مۆزکراو شوره‌وی پابه‌ندی یه‌کیته‌ی ئه‌و سنوره‌یه‌ که که‌مالیه‌کان به‌ نیشتمانی تورکیایان زانیوه‌و چاره‌نوسی کورد و ئهرمه‌نیش پینشیلکراوه‌. ههر بۆیه له بیرخه‌ره‌وه‌ که‌دا دووپاتی (له‌ خه‌باتیا دژی دابه‌شکردنی نیشتمانه‌که‌ی) ی تورک و تورکیا ده‌کا. به‌مه‌ش: هه‌موو چۆره‌ داوایه‌کی مافی چاره‌ی خۆنووسینی کوردستان و ئهرمه‌نستان به‌ ناوه‌وا زانراوه‌ و هه‌ولێ تورکیاش بۆ دامه‌رکانده‌وه‌ی راپه‌رینه‌کانیش به‌ خه‌بات له‌ پیناوی (دابه‌شکردنی نیشتمانه‌که‌یان) له‌ قه‌لم دراوه‌.

که‌مالیه‌کان و کورد و سۆقیه‌ت

راپه‌رینه‌ چه‌کداریه‌که‌ی که‌مالیه‌کان (۱۹۱۹-۱۹۲۴) راسته‌وخۆ له‌ سێ سه‌ره‌وه‌ کاری خرابی کرده‌ سه‌ر چاره‌نوسی کورد و راپه‌رینه‌کانی.

یه‌که‌میان: کوردی به‌ لافلیدانی ئیمپریالیستی و نیشتمانی تورکیاوه‌ ده‌ستخه‌رێ کرد.

دووه‌میان: ده‌وله‌ته‌کانی ئیمپریالیستی بۆ دلته‌وایی کردنی که‌مالیه‌کان و دوورخستنی له‌ سۆقیه‌ت، له‌ په‌یمانی سیقه‌ر، پاشان له‌ (لوزان) یه‌ش پاشگه‌ز کرده‌وه‌.

سێهه‌م: وێرای پشتیوانی نه‌کردنی کورد، له‌ ژێر په‌رده‌ی شوێشی بۆرژوازیدا، سۆقیه‌ت پشتیوانی تورکه‌ سۆقیه‌تیه‌کانی کرد.

لێزه‌دا، له‌م سێزاییانی نه‌هه‌مه‌تیه‌دا، قسه‌یه‌که‌مان له‌ سه‌ر بێ ئه‌مه‌کی و بێ نه‌کی که‌مالیه‌کان نییه‌ به‌رامبه‌ر کورد؛ باسیش له‌ سیاسه‌تی نه‌سه‌پاندنی هه‌رچه‌کانی سیقه‌ر و ته‌نانه‌ت لوزانیش له‌ لایه‌ن بریتانیاوه‌ ناکه‌ین، هه‌یچی نه‌وانه‌ باهه‌تی باسه‌مان نین، ئه‌وه‌ی کرۆکی باسه‌ سیاسه‌تی سۆقیه‌ته‌ به‌رامبه‌ر که‌مالیه‌کان و به‌رامبه‌ر کورد. پینشه‌کی با قسه‌یه‌که‌ش بۆ دز بکه‌ین، هه‌تا ته‌له‌ی بیاتوه‌کانی پشتیوانی که‌مالیه‌کان به‌ تال بکه‌ینه‌وه‌: هه‌لوێسته‌کانی که‌مالیه‌کان له‌ هه‌لته‌کاندنی ئۆتۆکراتیه‌ت و پینداگرتنی له‌ سه‌ر رزگاری تورکیا و دامه‌زراندنی کۆمار و ده‌ستوری لاتییک (عیلمانی) و لافلیدانه‌کانی نازادی سه‌لماندن و ... تاد له‌و هاندەر و هه‌نگاوانه‌ بوون راپه‌رینی که‌مالیه‌کانیان به‌هێز کرد. به‌شێوه‌یه‌کی گشتیش، ئه‌و هه‌نگاوانه‌ له‌ چاوه‌ قه‌لمه‌وه‌ی ئۆتۆکراتیه‌تدا، پینسخه‌تن بوون بۆ تورکی تورکیا!

ئه‌وه‌ده‌م سۆقیه‌ت له‌ ناسته‌نگینکی نابووری و عه‌سکه‌ری خه‌ته‌رناکه‌دا رۆژگاری ده‌ژمارد. بۆیه، گۆزانکاری ناوا له‌ تورکیای به‌دریژی (۳۷۰) میل هاوستووری که‌ له‌ ده‌ریای ره‌شه‌وه‌ هه‌تا شاخه‌کانی ئارارات و ئهرمه‌نستان درێژه‌ی هه‌یه، بایه‌خینکی به‌رچاوی ده‌بێ، که‌وابێ، له‌ رووی تاکتیکیه‌وه‌ بۆ سۆقیه‌تیکی گه‌مارۆدراو، سۆقیه‌تیکی له‌ لایه‌ن هه‌مان دوژمه‌ته‌کانی تورکیاوه‌ مه‌ترسی له‌ ناوێردنی هه‌بوو، هه‌لئسوێاندنی سیاسه‌ت دروست بووه، رهنه‌گه‌ رادیکاله‌ترین حیزبی کرێکاری ئینستاش بکه‌وێته‌ دۆخینکی هاوچه‌شنی سۆقیه‌ت شینوه‌یه‌ک له‌ تاکتیکی که‌ گه‌لێ حکومه‌ته‌کانی وه‌کو تورکیا په‌په‌وه‌یکا. ته‌نها له‌ دوو باره‌وه‌ قسه‌مان هه‌یه،

ئەۋىش دوو پرنسپىن:

يەك: ئايا كەمالىيەكان ئەۋ ھىزە رادىكالىە بوون كە لە كۆنگرەى ئىنتەرناسىۋنالىزىمى سىنھەمدا كرابوۋە مەرجى پىشتىۋانى كوردنى راپەرىنە بۇرژوا نىشتىمانىيەكان؟
 دوۋەم: لە بەرامبەر جەنگى قەلاچۇكردنى كورددا، سۇقىيەت بۇ ھەلۈستى دەرنەبىرى؟
 بۇ ۋەلامدانەۋەى ھەردوۋ پىرسىيارە پىرنسپىيەكە ۋا چاكە لە زەمانى خۇيانەۋە، زەمانى مېژوو بەخەينە گۇ. زىنۇقىفېش لە كۆنگرەى باكۇدا گەۋھەرى كەمالىيەكان و ھىزەكانى پىشتىۋانى كوردنىيان ئاۋا باسەكا: (بە پشەۋە پىشتىۋانى ئەۋ تاقمانە دەكەين كە جارى لەگەلماندا نىن و لە ھەندىئى حالەتېشدا دۇمانن، بۇ ئىۋونە ھەروەكو لە توركىيا لەتاراداپە كە حكومەتى سۇقىيەت، ھەروەك ئاگادارن، يارمەتى كەمال ئەتاتورك دەدا...

ئەۋ بزووتتەۋەيەى كەمال ئەتاتورك رېنەرايەتى دەكا «سەرفرازى خەلىفەى پىرۇزى» لەدەست دوژمەننى دەۋى. ئايا ئەمە روانگەى كۆمۇنىستىيە؟ ئەخىرا بەلام رېژمان بۇ ھەستى ئايىنى جەماۋەر ھەيە، و دەشزانىن چۇن چۇنى پەروەردەى دىكەى بۇ دەپرەخسىنىن، ئەمەش سائەھا كارى دەۋى). (۶)

سۇقىيەت ھەتا كۆنگرەى باكۇ (ئەيلولى ۱۹۲۰) كە سى سالى بەسەر شۇرشى ئۆكتۇبەر تىنپەربوۋە، پىشتىۋانى كەمال ئەتاتوركىيان دۇى كۆلۈنۈشكە تەنانت بۇ رزگار كوردنى (خەلىفەى پىرۇز) پىش لە چىنگ دوژمەننى، كوردوۋە، بزووتتەۋەكە بەپىنى بېرىارى ئىنتەرناسىۋنالىزىمى سىنھەم رادىكالىش نەبوۋە، ئايىنىش نەك نەكراۋەتە كۆسپ، بەلكو رېزىشى لىنگىراۋە، تەنھا دوژمەنەى دوژمەنى ھاۋەش ھاندەرى پىشتىۋانىيەكە بوۋە.

بزووتتەۋەى كەمالىيەكان كەۋتە دۋاى جەنگى يەكەمى جىھان و رىك كەۋتۇتە سەرەتا و گەرمەى قۇناغى دوۋەمى خەپاتى رزگارى كوردستان دۋاى ئەۋەى قۇناغى يەكەمى لە بەرەنگارى مېرنىشەنەكانەۋە (۶. ۱۸) ھەتا راپەرىنى بەتلىس (۱۹۱۳) دامركىندران.

دوۋەمىن قۇناغى خەپاتى رزگارى كوردستان كە ھاۋزەمانى بزووتتەۋەى ئەتاتوركەكانە، لە (۱۹۱۹) ۋە ھەتا (۱۹۳۲) دىزەۋى كىشاۋە. لەۋ (۱۹) سالىدا ئەم راپەرىنە دۋاى جەنگى يەكەم و نەخشە نونىكانى سەرمایەدارى جىھانى بەرپاكراون:

۱- راپەرىنى چەكدارى شىنخ مەحمود (۱۹۱۹-۱۹۳۲)

۲- راپەرىنى چەكدارى سەكۇ (۱۹۲۰-۱۹۳۰)

۳- راپەرىنى چەكدارى حىزى تەعالى كوردستان و شىنخ سەئىدى پىران (۱۹۲۵)

۴- راپەرىنى ئاگرى داخ (۱۹۲۶-۱۹۳۰)

۵- راپەرىنى چەكدارانەى شىنخ ئەحمەدى بارزانى (۱۹۳۱-۱۹۳۴)

۶- راپەرىنى چەكدارى جەغفەر سولتان (۱۹۳۱-۱۹۳۲)

۷- راپەرىنى دياربەكر (۱۹۳۴)

۸- راپەرىنى دىرسىم (۱۹۳۷)

لەۋ راپەرىنە سىيانىيان ھاۋزەمانى روداۋە گىرنگەكانى شۇرشى ئۆكتۇبەرن، ھەر لەۋ

کاتیکی لینین و دۆله‌تی سۆقیهت بریاری درکاندنی ریکه‌وتننامه‌کانیان داوه دیاوه به وردیش ناگیان له ناوختی هه‌موو ریکه‌وتننامه‌کان هه‌بووه و چاکیش زانیویانه بۆچی کۆلۆنیالیسته‌کان وا به نهینی له‌ناوختیاندا ریکه‌وتوون رۆژه‌ه‌لات تیکه تیکه بکه‌ن و قوتیان بده‌ن. پرسیاری گرتنگ له‌م ده‌ورانه سیاسیه‌دا له رۆژه‌ه‌لاتدا سه‌باره‌ت به کیشه‌ی سیاسی کوردستان (۱۹۱۷-۱۹۱۹) پینش نه‌وه‌ی راپه‌ربنه چه‌کداریه‌کانی کوردستان به‌رپا‌بک‌رین نه‌وه‌یه که شوره‌وی باش زانیویانه گه‌وه‌ری ریکه‌وتنه‌کان دژی کام نه‌ته‌وه، کام میلله‌ت و کام نیشتمانن، که نه‌مه‌شیان زانیبی، هه‌لبه‌ته زانیوشیانه په‌کینک له‌و نه‌ته‌وه و نیشتمانانه ریکه‌وتننامه‌کان مافه‌کانی پینشیللی کۆنه‌په‌رستانه کردوون، نه‌ته‌وه‌ی کورد و نیشتمانی کوردانه، به زانیبی ته‌واوی نه‌و زانیارییه نه‌ینیانه‌ی گومان لای شوره‌وی نه‌ماوه که‌وا سه‌رانی کورد و سه‌ردارانی، سه‌ره‌رای سه‌ردانی په‌یتا په‌یتای ئینگلیزه‌کان له کوردستان، له هه‌موو جزیره نه‌خشه‌په‌کی «بریتانیای مه‌زن» بیناگا بوون و به ده‌سیسه‌ی ئینگلیزیه‌ش هیچ راپه‌ربینک له کوردستاندا سازنه‌دراوه، نه‌گه‌ر ده‌سیسه له نارای ئینگلیز و سه‌ردارانی به‌شینک یان هه‌موو به‌شه‌کانی کوردستان هه‌با هه‌نگینی وه‌کو میر فه‌سه‌لی عه‌ره‌بستانی سه‌ودی هه‌لبه‌ته گه‌تی میرنشین یان دۆله‌ت و دۆله‌تۆکه‌په‌کیش به کورد ده‌درا.

نه‌خشه‌کانی کۆلۆنیالیزم و هه‌لۆسته‌کانی بۆشه‌ویزم

که جه‌نگ به پینی مه‌رامه‌کانی دۆله‌تانی سه‌رکه‌وتوو کۆتایی هات و نه‌خشه نه‌ینییه‌کانیان رسواکرا، سه‌ر له‌نوی دارشته‌وه‌ی نه‌خشه‌ی نوی بۆ قه‌واره سیاسیه‌کانی رۆژه‌ه‌لات پنیوست بوون. نه‌م نه‌خشانه‌ش به شینۆپه‌کی گه‌تی ناشکرا ده‌کیشران چونکه تازه دۆژمه‌ن زله بی هونه‌ره‌که‌ی عوسمانیان تینکوپینک دا‌بوو. له‌و ده‌ورانه‌دا کۆنگره‌ی سولخی پاریس (۱۸ی کانوونی دووه‌می ۱۹۱۹) ته‌رخانی خه‌مه‌کانی دوا‌ی جه‌نگی کۆلۆنیالیزم کرابوو، ئیدی لیزه به‌دواوه کۆمه‌له‌ی گه‌لان (۲۵ی کانوونی دووه‌می ۱۹۱۹) دامه‌زرا و بریاری دا‌گیرکردن به پاساوی مانه‌دات (انتداب) داده‌پۆشرا و ده‌ویسترا لکانده‌کان (الحاق) هه‌لاتی جیهانی بک‌رین!

له دووه‌مین کۆنگره‌ی شو‌راکانی روسیا‌دا سیاسه‌تی (الحاق-لکاندن) وه‌کو (مه‌زترین تاوات ده‌ره‌ق ئاده‌میزاد) له قه‌له‌م دراوه.

بلا‌وکردنه‌وه‌ی ریکه‌وتننامه نه‌ینییه‌کانیش میلله‌تانی رۆژه‌ه‌لاتی هه‌ژاندیبوو. عه‌ره‌ب و نه‌رمه‌نه‌کان که‌وتی‌بوونه خۆیان، به‌لام سه‌ردارانی کورد و لایه‌نه رۆشنییر و که‌سه هه‌له‌که‌وتوو‌ه‌کانی کوردستان که‌مترین سو‌دیان له‌و رسواکردنه‌ی به‌لگه نه‌ینییه‌کان وه‌رنه‌گرت.

له‌و ماوه‌یه‌دا، کۆمه‌له‌ی گه‌لان هه‌ر بریارینکی ئیمپریالیسته‌نی بۆ هه‌لات‌کردنی

تەنانەت لە کۆنگرە ی پاکۆدا کە سالی (١٩٢٠) بە نامادە بوونی (١٨٩١) نوێنەر بەستراوە کە (٢٣٥) تورک و (١٩٢) ئێزانی و (٨) چینی و (٨) کورد و (٣) یان عەرەب بوون، باسی زۆریە گەلان بە نەرەنستانیشەوێ کراوە کەچی باسی کورد کە بە قەد نوێنەرەکانی چین و زیاتر لە عەرەبیش لە کۆنگرە کەدا نامادە بوو، نە کراوە. خەفەتی یارمەتی نەدانی کورد چەند بە نازار بی، هینتە کە مەتر یارمەتی دانی زۆر و زەبەندی کە مەلیه کان بە نازار نییە. سۆفیت دە یزانی کە مەلیه کان سیاسەتی دژی کۆمونیستی پەپەرە و دە کەن و دۆژمنایەتی مافە میلیه کانێ کورد و نەرمەن و چەرکەس و کە مینەکانی دیکەش دە کەن، کەچی سەرەپاش، پارە و پینووستیه کانێ جەنگیان زیاتر لە هەموو ولاتیکی دیکە داو نە تی.

هۆیه کانێ یارمەتی نەدانی کورد

هەتا نیستاش وا باوە کە یەکیتی سۆفیت لە بەر دوو هۆی سەرەکی پشتیوانی کوردی نە کردووە:

یە کە میان: سەردارانێ کورد ئەو زەمانە زۆریە یان مەزەهەبی بوون و گوایه سۆفیتیش، دژی مەزەب بوو.

دوو هە میان: گوایه بریتانیا ناپاستەوخۆ یان بە نەخشە دەستی لە راپەرینەکاندا هە بوو. ئەو دوو قەناعەتە لە ناو چە پەکاندا بە تاپه تی لە ناو چە پە جۆراوجۆرەکانی ئەو ولاتانە ی کوردستانیان داگیر کردووە، بە لۆ. جاروبار توند تریش قسانیان کردووە (*). تەنانەت هێزە بۆرژواکانیش لەم بارەو زۆریە ی بۆ چوونە کانیا ن پراگماتیانە بوو. ئەگەر هەر دوو بۆ چوونە کەش لێک بەرینەوێ ناسان بوو ناپاستی هە لۆنستەکانی سۆفیت بە سەلمیندری.

بۆ خالی یە کە میان، سەردارە مەزەهەبیەکانی کورد، شورەوی لە سەرەتای شۆرشێ ئۆکتۆبەرەوێ نیسلا می بوونی هیچ بزوتنەوێ یەکی رزگاریخوازیان نە کردۆتە هۆی یارمەتی نەدانیان، بە لۆ کە زۆریە ی بانگەوازە کانیا ندا ریزیان بۆ مەزەهەبی گەلان داناو. (*). سەردارانێ کوردیش، بەرژەوێ ندی کوردیان خستبوو سەرۆکی باوەری مەزەهەبیانەو، هەر بۆیە، نە ک دوا ی شۆرشێ ئۆکتۆبەر، بە لۆ کە پینش ئەوێش هە لۆنکی زۆریان داوێ لە گەل ئۆرپا و روسیا و هەر ولاتیکی نیسلا می بووی یان نە بووی، یارمەتی دژی خەلیفە ی موسولمانان وەر یگرن. شێخ مەحمود، شێخێ گەرە ی تەریقەتی قادریش بوو و بە ستایشینکی سیاسی زۆری سۆفیت دژی بریتانیا نامادە یی دەرپەرۆه بێتە دۆست و دڵسۆزی سۆفیت.

سەبارەت بە دەسیسە ی بریتانیاش لە راپەرینەکاندا، یان دۆستایەتی و هە لۆی راکیشانی بریتانیا بو لای کیشە ی کورد لە لایەن سەردارانێ کوردەو، ئەگەر سۆفیت لە پنی

دابه شانده سهر خویان، پرۆسه ی پهره سهندنی مارکسیزم ناوا جولاً بی که: له ئورویای پینشکه وتودا خولقایی و له روسیای سهرمایه داری مامناوه نجیدا سهرخرابی و له ناسیای دواکه وتودا زۆرتر تینکه لاوی بزوتنه وه ی نۆپۆزیسیۆن بووی و... لینی نیش پردی پینکه وه به سستی خهباتی ئورویا و ناسیای پینکه وه نابی، ئیدی شایه نی خۆیه تی دوور له شهواره ی تیۆری جاران میلله تانی وه کو کوردی فه رامۆشکراو دابه زنه مه یلانی وه رگرتنه وه ی قهرزی سیاسییان و هیچ نه بی بو ئه وه ی نه وه ی ئاینده به هه له نه برینه وه. بو سه لماندنی قهرزه کانیش وا چاکه پینشینه ی میژووی سیاسه تی لینی نیستی له مه ر کیشه ی میلله تانی رۆژه لات بکه ی نه لایتی رونا ک کرده وه ی کون و که له به ری باسه که.

جگه له وه ی له رۆژه لاتدا لینی پهرده وام باسی راپه رینه کانی:

- مه شرویه (۱۹۰۵-۱۹۱۱).

- بۆرۆازی تورکیای تورکیا لاره کان و که مالییه کان (۱۹۰۵-۱۹۲۰).

- لیبیا (۱۹۱۱).

- عیراق، میسر، سودان و جهزایر، سوریه، قه له ستین و تونس... تاد.

کردوه و کیشه که ی به رهوا زانیون، ئه م راپه رینه ی بی مه رج و بی گوندانه ربه راپه تی و سه ردارانی مولکدار و ئاینی و سیاسی ناسیۆنالیستیان دژی عوسمانی و بریتانیا پشتیوانی کردوون.

له و میلله تانه ی له رۆژه لاتدا پینش هاتی کۆلتوریا لیزمیش و دوا ی ئه وه ش زیاتر له میلله تانی دیکه که لینی پهرده وام باسی کردوون، غه دری لیکراوه و ده نگویاسی په ی تاپه ی تایی راپه رینه کانی زووتر گه یشتونه روسیا و شۆرش ئۆکتۆبر، میلله تی کورده. که چی لینی و شوره وی پشتیوانیان نه کردوه، بگره پشتیوانی دوژمه کانیشیان کردوه. زیاتر له وه ش، راپه رینه کانیان به کۆنه په رست له کورده ستاندا له قه له م داوه

د مینکه دوو په رسیاری گه زه ی میژووی له نه ته وه که مان و دۆستانی بوونه ته گری کۆیره ی رزگاری، ئه ویش ئه وه یه که:

یه که م: ئیمپریالیزم هه تا ئه و راده یه دژی بزوتنه وه ی کورد بووه که ته نانه ت حوکمرانیتی شینخ مه محمودیشی پی رهوا نه ده بیی!

دووم: شۆرش ئۆکتۆبر و لینی و سۆقیه تیش دژی ئیمپریالیزم به چو کترین پشتیوانی کوردیان نه کردوه.

ئه م دوو هه لۆسته له دووپانیکه چاره نووسازی میژویدا هی دوو جه مسه ری چینه یه تی و سیاسی دوژمن، به لام به شیوه یه کی باه تیش هه ردوو جه مسه ره که دژی کورد هاوه لۆسته ن. دوو سیاسه تی ناوای ناکۆک و کۆک له سه ر کیشه ی کورد کوردی دوو چاری ده یان کاره ساتی گه زه گه زه کردوه و هه تا هه نو که ش باجی ئه و سیاسه تانه نه ته وه که مان ده یدا. ده بی سه رچاوه ی هاوه لۆسته ی ناوه های به یار لینه دراوی پینش وه خت له نینو دوو دوژمندا دژی نه ته وه یه کی بینه چاره و چاره نووس دیارینه کراو چی بن؟

هه‌لۆنستینکی جوامیزانهی بی ریای تیاپه که ههم دژایهتی بریتانیای هاوشانی سۆقیهت دوویات ده‌کا و ههم مه‌سه‌له‌ی مه‌زه‌به‌بیشی تیا نه‌کراوه‌ته کۆسپ له‌به‌رده‌م دۆستایه‌تی سۆقیهت (*). شینخ ده‌لۆ: (گه‌لی چه‌وساوه و زۆرلینکراوی کورد نه‌و هیواپه‌ی هه‌بوو که له‌باره‌ی نه‌م مه‌سه‌لانه‌وه پرستان پی بکا. هه‌موو گه‌لی کوردستانی باشور ناوا‌ته‌خوازه ده‌وله‌تی سه‌رفرازی روسیا دۆستایه‌تی بکا و یاره‌ته‌ی بدا و ناماده‌یه بز هه‌تانه کاپه‌ی نه‌و دۆستایه‌تیه له‌گیانیا‌زی‌دا که‌مه‌ته‌رخه‌می نه‌کا).

دۆستایه‌تی کردنی راستگۆزیا‌نه له‌وه راستگۆزیا‌نه‌تر ناگۆترێ که شینخ بز سۆقیه‌تی نووسیه‌وه، به‌لام مه‌خاین، ته‌نانه‌ت وه‌لامیش نه‌درایه‌وه. بو نه‌وه‌ی به‌سه‌لی که به‌رزه‌وه‌ندی سیاسی و مه‌سه‌له‌ی سنوور و مانوری عه‌سکه‌ری له‌و کاته‌دا زالبه‌وه، وا چاکه دوو ده‌ق له‌نامه‌که‌ی شینخ مه‌حمود و نامه‌که‌ی لیتین به‌راورد‌بکه‌ین و حوکم روون بکه‌ینه‌وه، شینخ له‌کۆتایی نامه‌که‌دا ده‌لۆ: (کورد به‌ په‌له‌ چه‌اره‌په‌وانه له‌نیوان هه‌ردوو لا‌دا په‌یوه‌ندی دا‌به‌م‌زێ. نه‌گه‌ر نه‌و په‌یوه‌ندی‌یه دا‌به‌م‌زێ و نه‌و هاریکاریه‌ی خه‌وی پنه‌وه ده‌بیتین هاته‌دی، گه‌لی کورد رزگار ده‌بی، هه‌موو ره‌نج و تیکۆشا‌نگان له‌ میژوودا به‌ ئالفون نه‌خش ده‌کری). (٧)

نامه‌که... بی ته‌مه‌مۆی دیبلۆماسی ناواتی کوردی خه‌ستۆته به‌رده‌م کاربه‌ده‌ستانی سوقیه‌ت، به‌لام نه‌و به‌ په‌له‌ چه‌اره‌په‌وانیه‌ی کورد به‌وپه‌ری ساردی و بینه‌یاخ وه‌رگیراوه و ته‌نانه‌ت وه‌لامیش نه‌دراوه‌ته‌وه، چونکه نه‌و ده‌مه سۆقیه‌ت مه‌سه‌له‌ی کوردستانی فه‌رامۆشی سیاسه‌تی پاراستنی خۆی و دا‌به‌ینکردنی که‌مه‌لیه‌کان کردبوو، به‌لام له‌به‌رته‌وه‌ی پنیوستیان به‌ ئه‌فغانستان و مه‌ترسیان له‌ ئه‌فغانستان بز سنووری ده‌ریایی و وشکانی خۆیان هه‌بووه، له‌ وه‌لامدانه‌وه‌ی بروسکه‌ی شای ئه‌فغانستاندا ده‌ست به‌جێ لیتین ناوا ده‌نووسی: (ئیمه، له‌ کاتینکا پینشوازی سووریوونی خاوه‌نشکۆتان بز به‌ستنی په‌یوه‌ندی پته‌و له‌گه‌ل گه‌لی روسیا ده‌که‌ین، داواتان لینه‌که‌ین نوته‌ره‌نکی ره‌سمی له‌ مۆسکۆدا دیاری بکه‌ن، به‌ش به‌ حالی ئیمه‌ش ناماده‌ین بز ناردنی نوته‌ره‌ری حکومه‌تی کرینکاران و جوتیارانی روسیا بز کابول و له‌ خاوه‌نشکۆتان داوا‌ده‌که‌ین به‌ریاری ته‌واو بز کاربه‌ده‌ستان ده‌ریکه‌ن ده‌ست به‌جێ به‌توانی بیته‌ ناو ولاته‌که‌ تانه‌وه). (٨)

نه‌م دوو نامه‌یه... وه‌لامدانه‌وه‌ی یه‌کینکیان و پشتگۆی خه‌ستنی نه‌وی دیکه‌یان، له‌ یه‌ک زه‌مانی سیاسیدا روویانداوه. شای ئه‌فغانستان (*) هه‌ر شا و پیاونکی نایینیش بووه، شای کوردستانی‌ش شایه‌کی تازه و پیاونکی نایینی بووه. هه‌یج جیاوازیه‌کی چه‌نایه‌تی و نایدیژلۆژی له‌نیوانیاندا نه‌بووه، به‌لکو شای ئه‌فغانستان خاوه‌ن مولکینکی زۆر زۆرت‌ریش بووه، که‌چی وه‌لامی شای خاوه‌ن مولکه‌ زۆره‌که که ده‌وله‌تبان هه‌بووه ده‌درینه‌وه، به‌لام شای کوردستان که له‌ خه‌باتی رزگاری‌دا بووه... نادرینه‌وه.

هۆیه راسته‌قیه‌نگانی یاره‌مه‌تیدانی ده‌وله‌تان و رایه‌په‌ینی گه‌لانی ئاسیا له‌لایه‌ن سۆقیه‌ته‌وه جگه له‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ بیروباوه‌ریانه‌وه هه‌یه، په‌یوه‌ندیه‌کی سیاسی راسته‌وخۆشی به‌ به‌رزه‌وه‌ندی سیاسی و ئاسایشی سۆقیه‌ته‌وه بز دوورخه‌ستنه‌وه‌ی مه‌ترسیه‌کان له‌ چوار ده‌وری

خزبان هه بووه، به لکو زۆرجار به رۆه و نه دبیه کانی خزبان له دژایه تیکردنی بریتانیا زۆرتر له پرنسیپه کان هانی داون په یوه ندی به دهولت و بزووتنه وه سیاسیه کانه وه بگهن. له وانه، ئیران و تورکیا و ئه فغانستان... تاد، چونکه ئه وه دهولته تانه له روهی سنووری وشکانی و ده ریاییه وه مه ترسی گه وره یان بۆ چاره نووسی سۆقیه ت هه بووه. هه ر له بهر ئه وه سیاسه تانه ش کیشه ی کورد فه رامۆشکراوه و کراوه ته قوربانی سیاسه ته تاکتیکه کانیان.

ئیمه پیمان وایه، سۆقیه ت دنیابووه له زولملیکردنی کورد. دنیاش بووه که راپه رینه کانی له پیناوی رزگاریدا دوور له پیلانه کانی ئیمپریالیزم به رپارکراون، دنیاش بووه که غه دری لیده کری، به لām له گه ل ئه وه شدا، یوونی جموجۆلی ئینگلیزه کانی له کوردستاندا کردۆته پاساوی مانزه کانی هه تا هه م له کیشه ی کورد دوورکه وینتوه و هه م تورکیا و ئیزانیش له پشتیوانی نه کردنی کورد دنیایا بکا. وێرآش... نیوسه ده زیاتر ئه وه به ریارانه ی سه رده می لینی و شۆرش ئۆکتۆبهر ده ریاره ی کورد دراون، بووه به به رۆای ره سمی سۆقیه ت هه تا زانای گه وره ی کورد (د. که مال مه زه هه ر) توانیوه تی سالی (۱۹۶۳) به ئینستیتوتی رۆژهه لاتناسی نه کادیمیای زانستی سۆقیه ت به سه لینی ئی که وا خزبان به ریاره دن: (بینگومان په کینک له روه گرنه گه کانی نامه ی که مال مه زه هه ر ئه وه یه که له سه ر ئه ساسی به لگه ی به نرخ هه له ی ئه وه بیه ر و باوه ره ته سه که ی ده رخستوه که له ناو ئیمه دا به لۆه ده ریاره ی ئه وه ی گوایه هه موو جو لانه وه یه کی کورد سه روشتی هه ماله تی هه بووه و له لایه ن ئینگلیزه وه به رپاوه کران بۆ خزمه تی ناما ئه کانیان له رۆژه لاتی نزیکدا. نووسه ری ئه م نامه یه ده ریخستوه که وا راپه رینه کانی کورد وه لāmی کۆمه لانی خه لکی کوردستان بووه به رامبه ر چه وسانه وه ی کۆلتورینالی له (عیراق) و سیاسه تی شۆقینی دهولته ته بۆرژوازیه نیمچه ده ره به گه کانی تورکیا و ئیران و عیراق. ئه وه رایانه ی به ر له ئیستا له ناو ئیمه دا به لۆبووه ده ریاره ی سه روشتی سه ر به ئینگلیزی راپه رینه کانی شیخ سه عید له تورکیا (سالی ۱۹۲۵) له کاتی به راوردیدا له گه ل ئه وه به لگانه ی نووسه ری ئه م نامه یه هینا وینه تینوه به لای که مه ره یونیستی به راستکردنه وه یه کی په کجار قووله). (۹)

ئهمه به لگه یه کی رۆشه که سۆقیه ت گوایه راپه رینه کانی کوردستانی به بینگانه په رستی زانیوه. به وه پینه ش هه لۆنستی لینه رگرتوون. (د. که مال) یش به و تیزه زانستییه ی خزمه تینکی گه وره ی کردوه، به لām دپاره سالی ۱۹۶۳، که گه رمه ی زالبوونی بیروکراتیه ت و سیاسه تی نه بوونی دیموکراسی بووه له سۆقیه تدا هه رگیز له وه زیاتر به ده زگا کانی سۆقیه ت نه ده سه لیندرا، به لām جینی داخه، دوا ی ئه وه ش و له ده ره وه ی سۆقیه تیشدا دوا ی ئه وه هه موو گۆرانکاریانه ش له جیهان و ناوچه که دا، ئه وه دکۆر و سیاسیه نه ی له سۆقیه تدا خویندویانه و شه هاده ی به رزیان هیناره، نه ک راستیه میژوویه کانیان ده ریاره ی سیاسه تی سۆقیه ت هه لئه سه نگانده وه به لکو پینچه وانه کانیان نووسیوه. ئه وه هیه چ حیزه سیاسیه کانی کلکه ی سۆقیه ت له عیراق و ئیران و تورکیا و سوریا دا هه رده م خه لکیان له و راستیا نه چه ورا شه کردوه و ره نج و خوینی هه زاران تیکۆشه ریان بۆ به رگرلینیکردنی سۆقیه ت

بەفەرۋادە.

بەلام، مېژوو... چونكى دووتۇى بىنگەردى راستىدەكانە بۇيە ھەرگىز ھەتا سەر ناوہ ژوو ناكرى.

زۇرچار مېژوو دەشىۋىندى... زۇرداران بە زۇردارەكى و زاناپان بە زۇرزانى راستىيە مېژوويەكان چەواشەدەكەن، بەلام لە دوا بەرەنجامدا، ئەنجامە بەلگەنەويستەكان دىنە گۇ؛ بەلكو دەبنە بلندگۇى ھەقىش.

(۷۵) سالىكە، راستىيەكان لەمەر رۇلى سۇقىدەت لە قەوارەگرتتى كۇلۇنيااليزم لە كوردستاندا بۇ بەرۋەندى نابوروى شاردرارەتەو، بەلام چەند سالىكە خەرىكە راستىيەكان بى تارايشتى تىزوى و دور لە سۇزى حىزىايەتى و مەيدانى سىياسەتبازى، بەرەبەرە دەردەخرىن. بەراستى سۇقىدەت بە رىبەرايەتى لىنىنىش راستەوخز رۇلى لە قەوارەگرتتى كۇلۇنيااليزم لە كوردستاندا ھەبوو؛ لەو قەساپخانەبەى كەمالىەكانىش دۇى كورد و كوردستان پشتىوانى پتەوى كەمالىەكان بوون؛ لە وەلام ئەدانەوہى نامەى شىخ مەحمود بەھانانەھاتتى راپەرىنەكانى ھۇكارى دامركاندىنى بوون؛ بە رىكەوتن لەتەك رۇنى ئىرانى لە قەيران دەربازيان كوردو و پەرژاوتە سەر پەلاماردانى راپەرىنى سەكۇ.

ئەواندەش تىكرا... ئۇبالىكى سىياسى و مرۇبى و ياساى گەورەن لەمەر سۇقىدەت و شۇرشى ئۆكتۇبەر و لىنىنىش. باجەكەشى... مېژوويەكى تراژىدى نەتەوہەكى بىبەشە لە مافى چارەى خۇنوسىن.

كەچى...

ھىشتا... دواى دەرگەوتنى راستىيەكان و ھەلۋەشانى سۇقىدەت، روسيا و كۇمارە سەردەخۇكانى دىكەش، قەرەبووى ئۇبالەكانيان ناكەتەوہا.

سەرنجىك:

نەم باسە، پەيوەندى بە شۇرشى ئۆكتۇبەرەو ھەپە ھەتا مەرگى ناوہختى لىتىن، بەھىوا بەپنى ھەلكەوت سىياسەتى سۇقىدەت لە سەردەمى ستالېن و دواى ئەوہش ھەتا سەردەمى ھەرەسى ئۇرۇپاي رۇژھەلات، ھەلسەنگىتىن.

پەراوئەكان:

(*) لە ژمارە: ۲-۱ گۇلمارى (دراسات كوردە) سالى ۱۹۸۵، گوتارىكى (ن.بىكەس) كە نارى خوازراى كاك (سىامەندى زەبە عوسمان)، بەناوى (خيارات لىسىاسە السرقىتتە نجاه المسالە الكردية) پلاؤكراوہتەو و تىاپنا رەخنى لە ھەلۋىستى شورەوى لەمەر كىشەى كورد لە دواى ئۆكتۇبەرەو گرتوہ.

- سالى ۱۹۹۰، كاك (خالد خالد) نامىلكەبەكى بەناوى (السىياسە السرقىتتە نجاه القضيە الكردية فى الميزان) نووسىوہ و ئەمىش رەخنى جوانى لە ھەلۋىستى شورەوى لە شۇرشى ئۆكتۇبەرەو ھەتا سەردەمى پروزىترىكا گرتوہ.

(*) ئەمان اللە خان (۱۸۹۲-۱۹۶۰) لە سالانى (۱۹۱۹-۱۹۲۹) شای ئەفغانىستان بوو. ناوبراۋ كورې (حەبىب اللە خان) ە (۱۸۷۲-۱۹۱۹) لە رەجەلەكنا لە تاشقەندى توركىستانى روسيا لەداپكېرۈە. سەرەنجامى شەم و شۆرەكانى دەربارى ئەفغانىستان. شايى كەوتۈتە دەست (حەبىب اللە). ئەمىش لەگەل بېرتانىادا بۇ بەرپۆرەردنى ولانەكە. تايبەت سىياسەتى دەرهكى، رىكەوتتنامەى ھەبۈرە. كە جەنگى يەكەمىش ھەلايسا، شاي ئەفغانىستان دۇى عوسمانىەكان نەجەنگى و سەرىدەخىزى ولانەكەى لە جەنگەكەدا پاراست. لەسەر ئەم سىياسەتە عوسمانى خواكان تېرۇرپان كرد و (ئەمان اللە)ى كورې ھاتە سەرتەخت. ھارزەمانى راپەرشى گەلان دۇى بېرتانىا، (ئەمان اللە) كەوتە دۇايدەتى بېرتانىا، بە ھوكى گرنكى ژۇبۇلوتىكى ئەفغانىستان بۇ روسيا لەسەر ستوروى نېزان-ھىندىستان-پاكىستان. ھەروا بۇ نىزىكېوئەو لە تۇقىياتوسى ھىند... تاد. سولقەت بايەخىكى زىاترى دەداپە ئەفغانىستان، كوردهستان كە ئەو بايەخەى نەبو... بايەخى نەدراوەتى. ھەرزىەش، نامەى شىخ مەحمود فەرامۇشكراو و ھى شاي ئەفغانىستان ولانم دراوئەتەو و توركباش لەملاوە مسۆگەر كراوە.

خویندنه‌وه‌یه‌کی کارتۆگرافیانه‌ی کۆلۆنیالیزم له کوردستاندا

فه‌ره‌اد پیرب‌ال

کوردە دەزانی له کوی جینگره خزمانی تۆ؟
گۆی‌گره بۆتی بلینم جینگه‌ی خیلانی تۆ
کینۆی تۆرۆس و عومقی حوزە‌ی ئەسکه‌نده‌روون
غە‌ریبه‌ تا بە‌حری ره‌ش سنووری مە‌یدانی تۆ
بە‌حری ره‌ش و ئە‌رده‌هان ناوی ئاراسه‌ بزانی
هە‌ددی شیماله‌ ئە‌مه‌ بۆ کۆچ و جه‌ولانی تۆ
ئە‌لۆه‌ن و گۆلی ورمی تا سه‌ری ناوی ئاراس
سنووری رۆژه‌لاته‌ هە‌بووه‌ که‌ و کینۆی تۆ
هه‌وراز و کینۆی هە‌مرین، ژه‌نگار و رفی نوسه‌ییان
سنووره‌ بۆ جنووبی: باخچه‌ و باغانی تۆ
له‌ناو ئە‌م سنووره‌دا دوانزه‌ ویلايه‌ت هه‌یه‌
دە‌لین دوانزه‌ ملیۆنه‌ نفوسێ کوردانی تۆ
حاشا درۆیه‌ و ترا نفوسیان نه‌نووسرا
دە‌گاته‌ بیست ملیۆن گەر بنووسری قە‌ومانی تۆ

عە‌بدولخالق ئە‌سیری (ئامیری)
گۆنۆاری "هاوار"، ژ (١١)، ل (١٤)
دیه‌شق: ١٩٣٢

میژووی پە‌ره‌سه‌ندن و گۆ‌پانکارییه‌ جزوا‌وجۆره‌کانی نه‌خشە‌ی جوگرافیای کوردستان، که‌ له‌ناو ئە‌تله‌سه‌ میژووی و نه‌خشە‌ جوگرافییه‌کاندا ده‌ییبین، بریتیه‌ له‌ میژووی گۆ‌پانکارییه‌کانی شینوه‌ی ده‌سه‌لاتی کۆلۆنیالیستانه‌ له‌سه‌ر خاکی کوردستاندا. به‌ شینوه‌یه‌کی دیکه‌، ده‌توانین ب‌لین: میژووی کارتۆگرافیا و جوگرافیای کوردستان، بریتیه‌ له‌ میژووی داگیرکرانی کوردستان.
تۆژه‌ری کورد زۆر ئە‌سته‌مه‌ پتوانیت لیک‌ژێنه‌وه‌ له‌باره‌ی میژووی کوردستان، وه‌ک

ولانینکی داگیرکراو، نه‌نجام بدات: به‌بێ لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی فراوانی کارتۆگرافیانه و جوگرافیانه له‌باره‌ی میژووی ده‌سه‌لاته‌ بینگانه‌ جزواجزیره‌کان له‌سه‌ر خاکی کوردستاندا. ئەم چهند دێره‌ی خواره‌وه، ته‌نیا هه‌ولدانینکی بچووک و سه‌ره‌تاییه‌ له‌م هواره‌دا.

به‌شی یه‌که‌م:

له‌ سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه تاكو شه‌ری چالذیران (١٥١٤)

نه‌گه‌ر چاونیک به‌ نه‌خشه‌ی جوگرافیا‌ی سیاسی رۆژه‌لاتی نزیکا‌دا بخشین، ده‌بینین له‌ هیچ سه‌رده‌مینک له‌ سه‌رده‌مه‌کانی پاش زاینی (مه‌سیح) دا ته‌نانه‌ت تاكو سه‌رده‌می فه‌رمانه‌ه‌واپه‌تیبی بنه‌ماله‌ کورده‌کانی هه‌مدانیه‌کانیش (٩٢٩-١٠٠٤)، که به‌ یه‌کینک له‌ یه‌که‌مین بنه‌ماله‌ کورده‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لاته‌کانی سه‌رده‌می (سه‌ره‌تای ئیسلام) ده‌ژمێردین، نه‌ته‌وه‌ی کورد هه‌رگیزاوه‌رگیز یواری نه‌وه‌ی یۆ نه‌ه‌خساره‌، که وه‌کو نه‌ته‌وه‌یه‌کی بالاده‌ست فه‌رمانه‌ه‌واپه‌تیه‌کی ئیداری و سیاسی سه‌ریه‌خۆ به‌سه‌ر سه‌رتاسه‌ری نیشته‌جانه‌که‌ی خۆیدا، واته‌ به‌سه‌ر هه‌موو کوردستانی گه‌وره‌دا په‌یدا‌یکات و ستوورینکی سیاسی-جوگرافی، ئیداری سه‌ریه‌خۆ یۆ ده‌وله‌تینک به‌ناوی (کوردستان) دا‌به‌زرینی. (١)

ئهو ئیمپراتۆریه‌ت و ده‌وله‌ته‌ گه‌ورانه‌ی وه‌کو ئیمپراتۆریه‌تی (سلووک)، (ئه‌شکانی)، (ساسانی)، (بیزه‌نتی)، (هه‌که‌دۆنی)، (رۆمانی)... هتد، که هه‌ریه‌که‌ و له‌ قوناغینکی میژوویدا به‌شینکی خاکی کوردستانیان له‌ژێر ده‌ستدا بووه، نه‌گه‌رچی ناگاشیان له‌ بوونی نه‌تینکی گه‌لی کورد هه‌بووی، به‌لام هه‌رگیز هیچ هه‌رمینک و هیچ ئوستانینکیان له‌ چوارچۆیه‌ی ئهو ده‌وله‌ته‌ی خۆیاندا به‌ (کوردستان) ناوزه‌ نه‌کردوه. به‌م شیوه‌یه‌ (کوردستان) هه‌میشه‌ له‌ چوارچۆیه‌ی ئهو ده‌وله‌تانه‌دا به‌شینک بووه و لکاوه‌ته‌ ئوستانینکی دیکه‌، یۆ نمونه‌: له‌ سه‌ده‌ کۆنه‌کاندا به‌ناوی (ئه‌رمینیا) یا (ئه‌رمه‌نستان) ناوزه‌دکراوه. (٢)

نوسینه‌وه‌ی جوگرافیا و میژووی گه‌لان له‌لای میژوونوسه‌کانی سه‌رده‌مه‌ کۆنه‌کان به‌پنی ره‌گه‌ز و زمان شتینکی بار نه‌بووه. میژوونوسه‌کانی ئهو سه‌رده‌مه‌ کۆنانه، دینی مه‌سیحه‌تیان کردبووه‌ بنه‌مای نوسینه‌وه‌ی جوگرافیا و میژوو؛ و ته‌ و نووسراوه‌کانی خۆشیان به‌ ناوه‌رۆکی کتیبی پیرۆز (العهد القديم و العهد الجديد) موترویه‌ ده‌کرد. (٣)

هه‌ر یۆده‌ش نیشه‌ نه‌مرز زانیاریه‌کی ئه‌وتزمان له‌باره‌ی میژووی کۆنی ته‌وه‌که‌مان له‌ سه‌رده‌می پێش ئیسلامدا له‌به‌رده‌ستدا نییه‌.

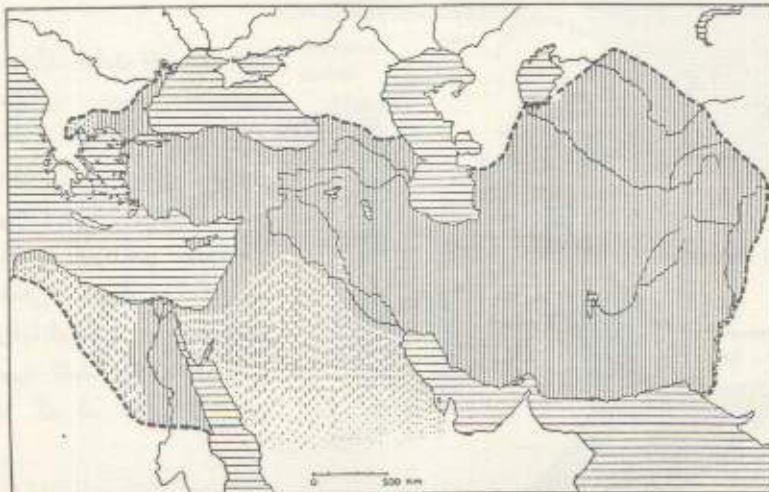
دوای سه‌ره‌له‌دان و بلا‌بوونه‌وه‌ی دینی ئیسلام (له‌نیوان سالانی ٦٠٠-٧٠٠ی زاینیدا) میژوونوسانی عه‌ره‌ب و موسلمان، به‌ هه‌مان شیوه‌، ته‌وانیش نه‌ک رێبازی نه‌ته‌وه‌ Na-tion، به‌لکو رێبازی دین (ئاینی ئیسلامیان) یۆ نوسینه‌وه‌ی ژبان و میژووی گه‌لان په‌یره‌وی کرد. هه‌موو موسلمانان، به‌بێ جیاوازیکردنی زمان و ره‌گه‌ز به‌ «ئومه‌ت/الأمه» نۆنرا‌بوون. (٤)

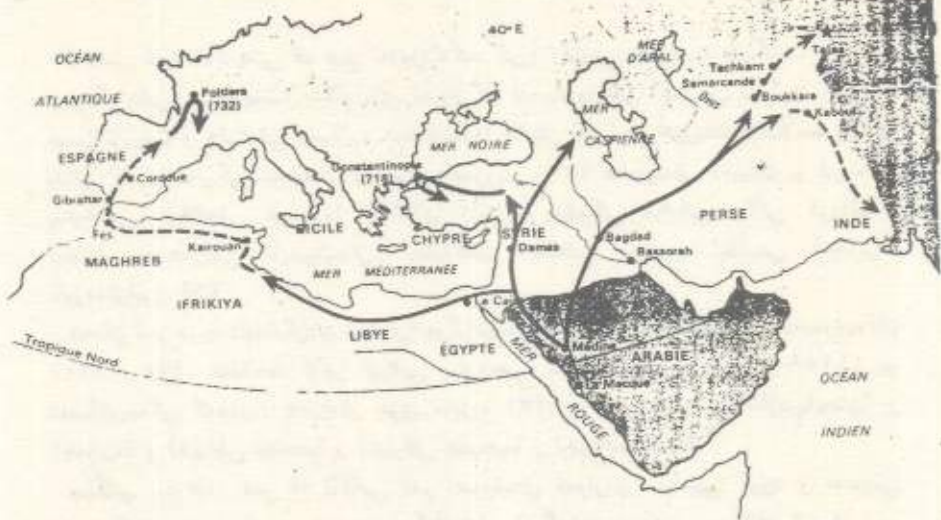
نهمهش نهوه ده گه یه ننی که هیچ نه ته وه یه ک: کورد، فارس، عه ره ب، تورک... بام زمان و ره گه زیشی جیاوازی نیت، به لام بزی نه بوو که له سنوورینکی نیداری دابراودا خزی له نیمپراتوریه ت و «نومه تی نیسلام» جیاپکاته وه؛ یانیش نهو نیمپراتوریه ته نیسلامیه رنگای بداتی که نوستانینکی سهره خۆ بۆ خزی دابه زرتنی. (5) ههر بۆیهش ده بی نین بۆ نمونه له سهرده می خه لافه تی عومهدرا (634 ی زاینی) به شینکی فراوانی ولاتی کوردنشین لکینرا بووه ههر نیس نازه ریا یجان، به شه که ی دیکه شی به ناوی نیقلمی (جهزیره) نازه دکرا بوو. (6)

هه مان نهم جزیره دابه شکرده نیداری-جوگرافییه ی کوردستان، له سهرده می نهمه و یه بیدکان (661-750)، ته نانه ت تا کو کۆتایی سهرده می عه بیاسیه کانیش (750-1258) به ده سکاریه کی که مده وه، ههروه کو خزی مابۆوه (7)؛ واته له ژیر ناوی (نازه ریا یجان) و (جهزیره) و (عیرا قی عه جه م) و (عیرا قی عه ره ب) و (جیبال/دا). (8)

جینگای سهرنجه، هه ر له ناکامی نهم نه بوونیه ی قه واره ی سیاسی کورد و نه بوونی سنوورینکی سیاسی کورد، ده بی نین جوگرافیا ناس و گه شته وه ره کانی سهره تای نیسلام، بو نمونه جوگرافیا ناس و گه شته وه ره موسلمانه کان، هه رگیز به شینویه کی راسته وخز باسی نه ته وه ی کورد و جوگرافیای نیشتمانی کوردیان له و سهرده مه دا نه کردووه، به لکو ته نیا له رنگای باسکردنی (خیلات / Khilat)، (زوزان / Zawzan)، (جیبال / Djibal)، نه رمینیا، فارس... هتد، ناوی گه لی کوردیان هیناوه. (9)

به م شینویه نینستا بزمان ده ره که وی که به دریزایی میژووی نیسلام، واته هه ر له سهرده می سهره لدانی نیسلامه وه ته نانه ت تا ده مه ده می کۆتایی ده سه لاتی عه بیاسیه کانیش (750-1258) هیچ یه که یه کی نیداری (وحده اداره) به ناوی «کوردستان» له میژووی سیاسی نیسلامدا و له سه ر نه خسه ی جوگرافیای سیاسی رۆژه له لاتا بوونی نه بووه و نه ناسراوه.

له‌گه‌ل نه‌وه‌ش، پنیوسته‌نامه‌ژی ئه‌وه بکه‌ین که به‌درئوایی میژووی عه‌بباسیه‌کان (۷۵-۱۲۵۸) چه‌ندین میرنشینی جزوا‌وجزوی کورد ده‌سه‌لاتیان له‌رژژه‌لاتندا راخستبوو، له‌وانه: حه‌مدانییه‌کان (۹۲۹-۱۰۰۴)، حه‌سنویه‌کان (۹۵۹-۱۰۱۵)، شه‌دادیه‌کان (۹۵۱-۱۱۷۴)، ئه‌بویه‌کان (۱۱۶۹-۱۲۵۰)، ره‌وادییه‌کان (سه‌ده‌ی ده‌یهم)، شوانکاره (شیانکاره) (له‌سه‌ده‌ی ۱۱ و ۱۲ و ۱۳دا) ... هتد، به‌لام هیچ یه‌کینک له‌و میرنشینه

کوردانه هیچ سنورنکی نیداری-سیاسیان به‌ناوی نه‌ته‌وه‌ی کورده‌وه، واته به‌ناوی «کوردستان» دانه‌مه‌زانده‌بوو. (۱.)

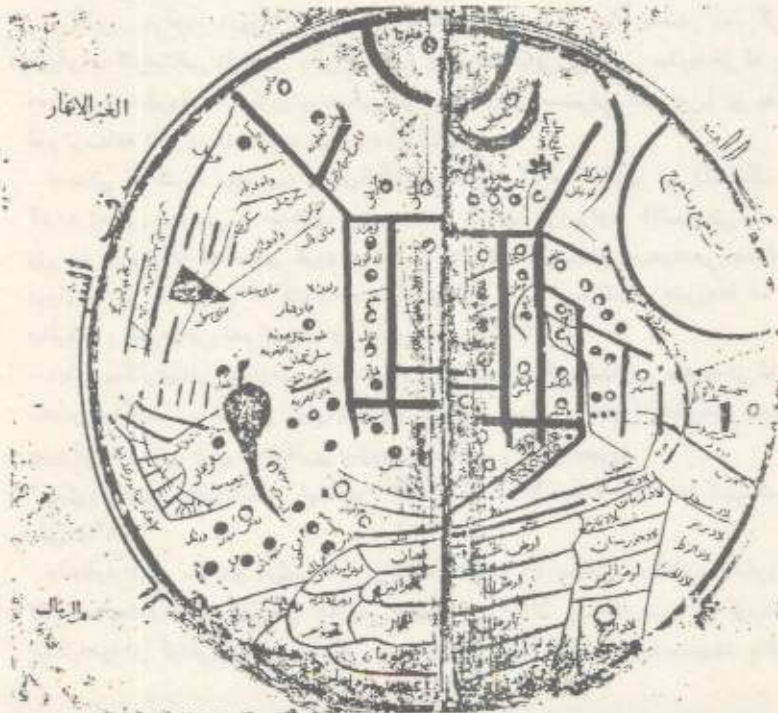

سه‌ره‌پای دیاری نه‌کردنی هیچ سنورنکی سیاسی-نه‌ته‌وه‌یی کورد و رانه‌گه‌یانندی هیچ ده‌وله‌تینکی سه‌ره‌ه‌خۆی کوردی له‌لایه‌ن هیچ یه‌کینک له‌و میرنشینه کوردانه‌ی سه‌رده‌می خه‌لاقته‌ی عه‌بباسی، ده‌یه‌تین جوگرافیاناسینکی (محمود العشقري) له‌کتیبینکی خۆیدا که له‌سالی ۱۰۷۶ی

زاینډا نووسیویدی، جوگرافیای
نیشتیمانی کوردانی له سر
نخشه یکی جوگرافیای
دهوله تکانی روزه لاندن پیشان
داوه. (۱۱)

(غشقری) لهو نخشه یدا
گروپه نشتیکه کانی روزه لاندن و
دهوله تکانی جیهانی زور به
وردیبه له سر نخشه ی
جوگرافیای جیهاندا پیشان داوه،
تیندا نای گلی کورد و هرنمه
کوردنشیند کانی، له ژیر نای
(أرض الاكراد) دا، خستو ته روو.
نم نخشه یی (غشقری)، که
له سالی ۱۰۷۶ ای زاینډا

Carte du Monde du Turc Al Kashgari 1076

دروستکراوه، له وانه یه به یه که مین نه خشی جوگرافی و به یه که مین سه رچاوه ی جوگرافی له قه لیم بدرنت که ناوی گه لی کوردی وه ک نه ته وه یه ک هینا بنیت و له جوگرافیای نیشتمانی کوردی کۆلتورینته وه. (۱۳)

به کارهینانی زاراوه ی «کوردستان»

وه ک نوستانینکی ئیدارییی سه ریه خۆ، بو یه که مین جار له میژوودا

زاراوه ی «کوردستان» بۆ ناوانی «هه ریمینک» یان بو ناوزه دگردنی نوستانینکی ئیداریی سه ریه خۆ، بۆ یه که مین جار له میژوودا، له سه رده می سولتان سه نجاری سه لجووقیدا به کارهات؛ نه مهش له سه ده ی دوازه هه می زاینیدا. (۱۴)

تیتیر له وساو ه (واته له سه ده ی دوازه هه مینی زاینی به مملوه) زاراوه ی «کوردستان» وه کو زاراوه یه کی جوگرافی یان وه کو ناوی هه ریمینک یان نوستانینکی ئیداری که کۆمه له خه لکینکی سه ر به گرووپینکی نه تیکیی سه ریه خۆ پینک به یینن، له سه ر نه خشی جوگرافیای رۆژه لاتی ناوه راستدا، به شینوه یه کی ئیداریی و دانپیدا تراو، جینگای خۆی گرت و ورده ورده بلا بووه.

جینگای سه رنجه، دووای تینه رپوونی نزیکه ی دوو سه د سال به سه ر نه م گۆزانه، واته دووای به کارهینانی زاراوه ی «کوردستان» بۆ نوستانینکی ئیداریی سه ریه خۆ له چوارچینوه ی ده ولته ی سه لجووقیدا، میژوونووسینکی فارس به ناوی (مستوفی القزوينی) بۆ یه که مین جار له م نوستانه تازه یه، له «کوردستان» ده کۆلتورته وه.

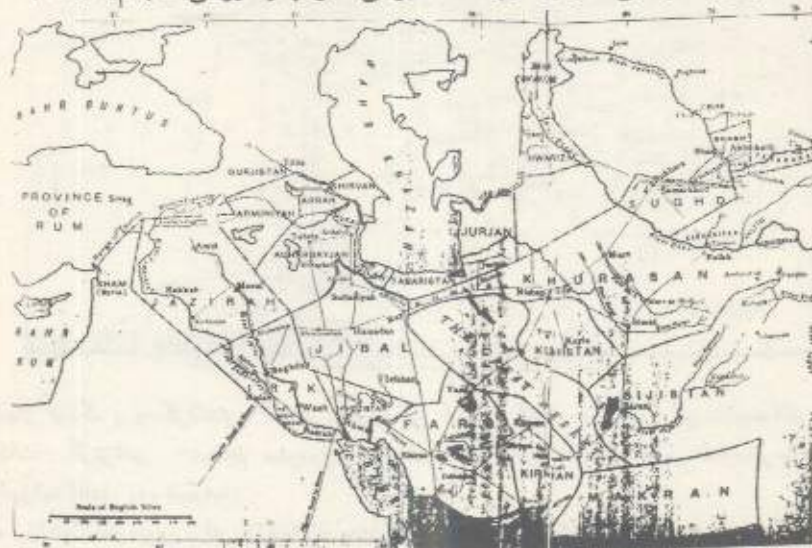
نه مهش له کتیبه میژووییه به ناویانگه که ی خۆیدا (نزهة القلوب في المسالك والممالك) که به زمانی عه ره بی له سه ده ی چواره هه می زاینیدا نووسراوه. (المستوفی) له م کتیبه ییدا زۆر به درئۆی له نه ته وه ی کورد و له م نوستانه ی کوردستانه ی سه رده می سه لجووقیه یه کان دوواوه، زۆر به وردی له که وشه نه سیاسیه کانی نه م نوستانه و هه روه ها له یه که یه کی مه لبه ند و شاره کانی نه م نوستانه ی کۆلیوه ته وه. (۱۵)

دیاره به کارهینانی زاراوه ی «کوردستان» بۆ نوستانینکی ئیداریی سه ریه خۆ له سه رده می سه لجووقیه کانددا، به شینوه ی زاراوه یه کی جوگرافی و سیاسی، هه روا له خۆیه وه نه بووه، به لکو چیرۆکی تایبته ی خۆی و هزکاری میژوویی-سیاسی خۆی هه بووه.

میژوونووسی به ناویانگی ئینگلیز G. Le. STRANGE له کتیبه که ی خۆیدا، ده لی: (۱۶)

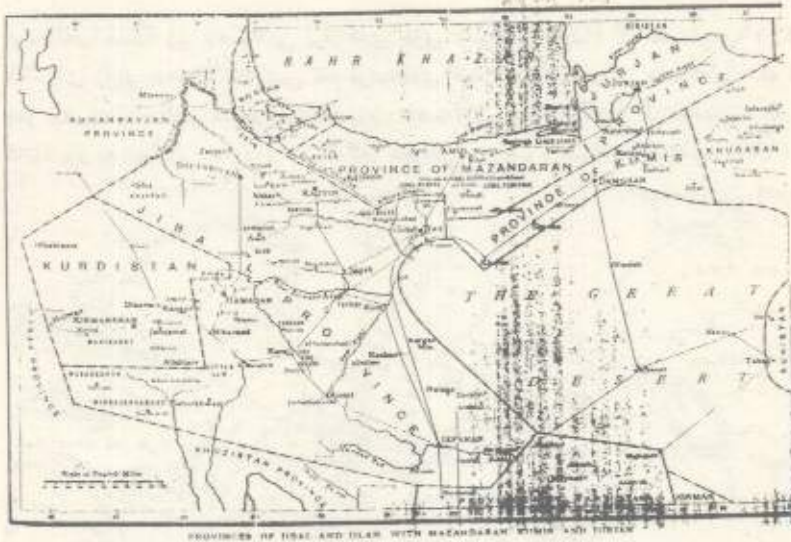
«له ناوه راستی سه ده ی دوازه هه می زاینیدا (۱۱۵.؟) سه نجار سولتانی سه لجووقی San-jar مه لبه نده کانی رۆژئاوای هه ریمی جیبال/ Jibal ی، که سه ر به کرمه شان بوون، جیا کرده وه و گردنی به نوستانینکی سه ریه خۆ و ناوی نان «کوردستان»: پاشانیش نه م

نوستانه‌ی خسته ژیر دهسلاتی برازاکی خزی (سوله‌پان پاشا) که له ماوه‌ی ۱۱۵۶ تا کو ۱۱۶۱ی زاینی دهسلاتداریتییی نهم نوستانه‌ی کرد؛ دووای نهویش مامه‌کدی - که نهویش ههر سدر به بنه‌ماله‌ی سه‌لجووقیه‌کان بوو- دهسلاتی نهم نوستانه‌ی گرت‌ده‌ست و له ههمان کاتدا بوو به سولتانی هه‌ردوو عیراقدکه: عیراقی عه‌ره‌ب و عیراقی عه‌جهم». (۱۷)

میژوو نووسی ناوبراو، له ههمان کاتدا په‌نجده‌نومای نه‌ره‌ش ده‌کات که (سه‌نجارسولتانی سه‌لجووقی) هه‌روا له‌خویدوه و بی سۆنگه نه‌بوو که نهم گۆزبانکارییه تیدارییه‌ی له بواری دا‌به‌شکردنی جوگرافی و به‌ریوه‌بردنی هه‌رینه‌کانی ده‌ولته‌ی سه‌لجووقیه‌دا هینایه تارا - به‌لکو هۆکارنکی سیاسی گرتگی هه‌بووه: په‌یوه‌ندیی به ژیا‌نی سیاسی و بزوتنه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تیی کورده‌کانی دژ به فرمانه‌وه‌ی سه‌لجووقیه‌کانه‌وه هه‌بووه. میژوو نووسی ناوبراو لهم باره‌یه‌وه ده‌لی: «چونکه کورده‌کان له‌و سه‌رده‌مه‌دا، له رۆژنا‌وای هه‌رنی جیبال Jibal دا گه‌بشتیوونه نه‌ریه‌ری ناوبانگ و ده‌سلاتی خزیان... The kurds attained fame and power (۱۸)»

بهم شیوه‌یه بینیان، که بۆ یه‌که‌مین جار له میژوو سیاسی ده‌ولته‌کانی رۆژه‌لاتی نزیکدا، له سالی (۱۱۵۰) به‌ملاوه، واته له سه‌رده‌می سه‌لجووقیه‌کاندا، نوستانینگ یان با بلین هه‌رنیمکی جوگرافی دانپیدانرا‌و به‌ناوی «کوردستان» له‌سه‌ر نه‌خشه‌ی ژۆپۆله‌تییکی رۆژه‌لاتی نزیکدا سه‌ری هه‌لدا. به‌روانه نه‌خشه‌ی ژماره (۷): یه‌که‌مین کوردستانی سه‌رده‌می سه‌لجووقیه‌کاتمان بۆ رووندکاته‌وه له ماوه‌ی ناوه‌راستی سالاتی سه‌ده‌ی دوا‌زه‌ه‌مه‌دا. (۱۹) نهم نوستانه‌ پێه‌وه‌که‌یه‌کی «کوردستان» که له‌ژیر فرمانه‌وه‌ی سه‌لجووقیه‌کاندا بوو، جوگرافیا تیداری و سیاسی‌ه‌کدی، وه‌ک له نه‌خشه‌ی ژماره (۷) دا ده‌رده‌که‌وی، سنوورنکی

به‌کجار تنگ و بچکولانه‌ی - له‌چاو نیشیمانی کورد و له‌چاو مه‌لبنده کوردنشینه‌کانی نه‌وکات- گرت‌توهه. ده‌بینین سنوری جوگرافیسی نه‌و کوردستانه، له‌ژیر فرمانه‌روای سه‌لجووقیه‌کاندا، بهم شیوه‌یه:

له‌ رۆژناوا شاره‌زور، له‌ رۆژهلان به‌هار، له‌ باشور نالیشته، له‌ باکوریش ده‌گاته باکووری شاری سیسەر Sisar. (۲۰)

میژوونوسی به‌ناویانگی موسلمان (حمدالله المستوفی القزوينی) له‌ (نزله القلوب فی المسالك و الممالک) دا ده‌ئی: «شاری به‌هار که ۸ میل له‌ باکووری شاری همه‌دانه‌وه دووره، پایته‌ختی نه‌م نوستانه‌ی کوردستان بووه؛ پاشانیش شاری سولتان ناها که له‌ نزیک چه‌مه‌مال و چای بیستونه، له‌باتی نه‌و کرایه پایته‌خت». (۲۱)

وه‌ک ده‌ده‌که‌وی، نه‌م نه‌خشه جوگرافی-سیاسیه‌ی کوردستان له‌ سه‌رده‌می سه‌لجووقیه‌کاندا (۱۱۵۹) به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک نه‌خشه‌ی راسته‌قینه‌ی جوگرافیای کوردستان (جوگرافیای هه‌موو هه‌رنه‌م کوردنشینه‌کان) نه‌بووه، به‌لکو -وه‌ک میژوونوسی ئینگلیز Le STRANGE یش پاسی ده‌کا- ته‌نیا له‌پیناو چاوه‌سه‌تی و دامراندنه‌وه‌ی شوپشی عه‌شیره‌ته کورده‌کانی نه‌و تاچه هه‌رنه‌می نوستانی جیبال Jibal سازکراهو. (۲۲)

له‌وانه‌یه هه‌ر نه‌م «یه‌که‌مین» نه‌خشه جوگرافی-ئیدارییه‌ی کوردستانی سه‌رده‌می سه‌لجووقیه‌کان بیت (که له‌ سالی ۱۱۵۹ به‌ولاوه ده‌که‌ویته سه‌ر نه‌خشه‌ی ژۆپۆله‌تیکی رۆژهلانی نزیک) سه‌رنجی گه‌شته‌وه‌ر و جوگرافیانه‌سه به‌تایبه‌ت ئیتالیه‌کان و به‌شیوه‌یه‌کی گشتی نه‌ورووپیه‌کان راده‌کیشی؛ پاشانیش نه‌و گه‌شته‌وه‌ر و جوگرافیانه‌سه نه‌وروپیه‌نه هه‌م له‌ کتیب و نه‌تله‌سه‌کانیاند، هه‌م به‌ شیوه‌ی کارت و نه‌خشه‌ی سه‌ره‌خز چاپی ده‌کهن و

پلای ده‌که‌نوه. (۲۳)

له‌بهرته‌وه‌ی، وه‌ک ده‌رده‌که‌وی، ئیماژی (کوردستان) له‌لای به‌شینی زۆری جوگرافیاناس و نه‌خشه‌سازه‌ نه‌وروپیه‌کان -ته‌نانه‌ت تا کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌میش- ته‌نیا نه‌و کوردستانه‌ بچووکه‌ بووه‌ که‌ له‌ سه‌رده‌می سه‌لجوقیه‌کاندا (واته‌ له‌دیوی ئیتراندا) هه‌بووه‌/هاوه‌ته‌وه. (۲۴) نه‌مه‌ش له‌بهرته‌وه‌ی که‌ زاوه‌ی «کوردستان» ته‌نیا له‌ به‌شی رۆژه‌لاتی کوردستاندا (له‌لای سه‌لجوقیه‌کاندا/له‌ئێران) به‌شیه‌یه‌کی ره‌سمی و ئیباری دانێ پێدانراوه‌ و به‌کارهاتوه. (۲۵)

لێزه‌دا بۆ کۆتایی هه‌نان به‌ باسی قزناغی سه‌لجوقیه‌کان، ده‌بی دووپاتی نه‌و راستیه‌ بکه‌ینه‌وه، که‌ ئهم ئوستانه، ئهم نه‌خشه‌یه، به‌ هه‌یج شیه‌یه‌ک نه‌خشه‌ی نه‌ته‌وه‌یی و نه‌تیکانه‌ی نیشتیحانی کورد (کوردستان) نه‌بووه. به‌لکو نه‌خشه‌ی تاقه‌ به‌شینی بچووکی ته‌نیا چه‌ند مه‌لئه‌ندێکی کوردنشینێ ژێر فه‌رمانه‌ه‌وای سه‌لجوقیه‌کان بووه. به‌لگه‌کانی ئهم راستیه‌ش له‌ سه‌رچاوه‌ی میژوونوسه‌ موسلمان و عه‌ره‌به‌کان -خۆیان هه‌لده‌هه‌نجین. بۆ نمونه (المستوفی) له (نزّه القلوب) دا زۆر به‌درئۆی باسی کوردبوونی هه‌رنه‌مه‌کانی (جه‌زیره) و هه‌ندی له‌ هه‌رنه‌م و شاره‌کانی سه‌ر به‌ ویلايه‌تی (ئه‌رمینیا) ده‌کا؛ هه‌روه‌ها ده‌بینین که‌ (نارییل) و (عه‌ممه‌دیه) نه‌گه‌رچی دوو شاری کوردنشینش بوونه، که‌چی له‌و سه‌رده‌مه‌دا سه‌ر به‌ ئوستانی (جه‌زیره) بوونه. (۲۶) شاری ئه‌به‌ار Abhar و زنجان Zin- jan له‌ رۆژئاوای شاری قه‌زوین دا سه‌ر به‌ ئوستانی (جیبال) بوونه، که‌چی (ابن الحوقل) ده‌لێ که‌ له‌ سه‌ده‌ی ده‌یه‌مه‌دا «ئهم دوو شاره‌ دوو شاری کوردی و کوردنشین بوونه». (۲۷) شاری نه‌هاوه‌ند سه‌ر به‌ ویلايه‌تی جیبال بووه، به‌لام المستوفی القزوينی له‌ سه‌ده‌ی ۱۴ دا ده‌لێ که‌ ئهم شاره‌ شاریکی کوردنشین بووه. (۲۸) شاری مووسل سه‌ر به‌ ویلايه‌تی/ئوستانی (عراق عه‌رب) بووه، که‌چی Le STRANGE ده‌لێ که‌ ئهم شاره‌ له‌ سه‌ده‌ی ده‌یه‌مه‌دا شاریکی سه‌رتاسه‌ری کوردنشین بووه. (۲۹) شاری سه‌هه‌ره‌وه‌رد سه‌ر به‌ ئوستانی جیبال بووه، که‌چی ابن الحوقل ده‌لێ که‌ ئهم شاره‌ له‌ سه‌ده‌ی ده‌یه‌مه‌دا شاریکی کوردنشین بووه. (۳۰)

ئهمه‌ جگه‌ له‌ میرنشینه‌ بچووکه‌ جۆراوجۆره‌ کوردیه‌یه‌کانی وه‌کو (شه‌بانکاره) و (شه‌دادیه‌یه‌کان) و (ره‌واده‌یه‌یه‌کان) و به‌تر ته‌نناز (۹۹۱-۱۱۱۷)... هتد، که‌ له‌و سه‌رده‌مه‌ی سه‌لجوقیه‌کاندا فه‌رمانه‌ه‌وایه‌کی سه‌ریه‌خۆیان هه‌بووه. (۳۱)

میژوونوس (ستائفۆرد شاو) ده‌لێ: «ئهم میرنشینه‌ کوردانه‌ به‌ ته‌واوه‌تی سه‌ریه‌خۆ بوونه، به‌ هه‌یج شیه‌یه‌ک سه‌ر به‌ سوڵتانی سه‌لجوقی نه‌بوونه؛ ته‌نیا په‌یوه‌ندی دلسۆزایه‌تی و وه‌فادارییان له‌تیواندا هه‌بووه». (۳۲)

له سه‌رده‌می خواره‌زمشاهییه‌کاندا (۱۱۹۴-۱۲۳۱)

دوای مردنی سولتان سنجاری سه‌لجوقی، بنه‌مالدی خواره‌زمشاهییه‌کان له ساڵی ۱۱۹۴ی زاینیدا توانیان ده‌سه‌لات به‌سه‌ر ئه‌و به‌شهی کوردستانی ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقیه‌کاندا بگرن و له‌جیاتی سه‌لجوقیه‌کان فه‌رمانه‌روایه‌تی ئه‌وبه‌شهی کوردستان بگرنه‌ده‌ست. (۳۳)

خواره‌زمشاهییه‌کان (۱۱۹۴-۱۲۳۱) ده‌سه‌لاتیان زیاتر به‌سه‌ر نازه‌ریایجان و باشووری نیراندا هه‌بوو، نه‌گه‌یشتیوونه‌ ناوچه‌رگه‌می کوردستان. (۳۴)

وه‌ک ده‌رده‌که‌وی له‌و سه‌رده‌می بنه‌مالدی خواره‌زمشاهییه‌کاندا (۱۱۹۴-۱۲۳۱) کوردستانی گه‌وره‌ له‌نیوان چوار ده‌وله‌تی گه‌وره‌دا دا‌به‌شکرا‌بوو؛ به‌شی رۆژه‌لاتی؛ له‌ژێر ده‌سه‌لاتی خواره‌زمشاهییه‌کاندا بوو، به‌شی باشووری؛ له‌ژێر ده‌سه‌لاتی عه‌بباسیه‌کاندا بوو، لای باکووری-رۆژئاوا‌ییشی؛ به‌شینکی له‌ژێر ده‌سه‌لاتی ئه‌بویه‌کان و به‌شه‌که‌ی تریشی هه‌یشتا هه‌ر له‌ژێر ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقیه‌کاندا بوو. پرۆانه‌ نه‌خشه‌ی ژماره (A) به‌م شێوه‌یه، نه‌خشه‌ی جوگرافیای سیاسی کوردستان له‌و سه‌رده‌می

خواره‌زمشاهییه‌کاندا، له‌چاو سه‌رده‌می سه‌لجوقیه‌کان، گۆرانیکی ئه‌وتۆی به‌سه‌ردا نه‌هاتوو، ته‌نیا ئه‌وه‌ نه‌بی که به‌شی رۆژه‌لاتی کوردستان (دیوی نیران) له‌ ده‌ستی سه‌لجوقیه‌کانه‌وه‌ ده‌که‌ویته‌ ده‌ست خواره‌زمشاهییه‌کان. (۳۵)

نه‌خشه‌ی کوردستان له‌ سه‌رده‌می خواره‌زمشاهییه‌کاندا (۱۱۹۴-۱۲۳۱)، وه‌کو نه‌مڕۆ، به‌سه‌ر چوار ده‌وله‌تی گه‌وره‌دا دا‌به‌شکرا‌وه.

له‌ سه‌رده‌می مەنگۆله‌کاندا

مەنگۆله‌کان له‌ ژێر فرمانه‌ه‌وای ه‌زلاکۆدا، له‌ ساڵی ۱۲۴۲ی زاینیدا بته‌ماله‌ی سه‌لجوقیه‌کانیان له‌ناو برد و ده‌سه‌لاتیان - له‌جیاتی نه‌وان - گرته‌ده‌ست. ه‌زلاکۆی مەنگۆلی له‌ ساڵی ۱۲۵۲ی زاینیدا گه‌یشته‌ عێراق و نه‌وێشی داگیرکرد: به‌غدا ی وێرانکرد و له‌ ساڵی ۱۲۵۸ی زاینیدا دووایین خه‌لیفه‌ی عه‌به‌سیه‌کانی کوشت. (۳۶)

به‌م شینویه، له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی سێزده‌هه‌م به‌ه‌ولاوه، سه‌رتاسه‌ری کوردستانی گه‌وره (به‌شی عێراق و ئێران و تورکیای نه‌مه‌ز) هه‌ر هه‌موی، که‌وتنه‌ ژێر فرمانه‌ه‌وای بته‌ماله‌ی مەنگۆله‌کان. (۳۷) هه‌ندێ له‌ سه‌رچاوه‌ میژووویه‌کان، په‌نجه‌نومه‌ی نه‌وه‌ ده‌که‌ن که له‌و سه‌رده‌مه‌ی ه‌زلاکۆدا، سه‌ره‌رای قه‌تلوعام و وێرانکاریه‌کانی مەنگۆله‌کان، به‌لام گه‌لێک هه‌یرنشینێ کوردی له‌دیوی ئێراندا هه‌یشتا هه‌ر خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی سه‌رده‌خۆی خۆیان بوونه. (۳۸)

هه‌ک میژوونوسی ئینگلیزی Le STRANGE له‌ کتێبه‌ ناوברה‌ که‌یدا له‌ لاپه‌ره (۱۹۳) دا په‌نجه‌نومه‌ی ده‌کات: (له‌ سه‌رده‌می مەنگۆله‌کاندا، سه‌ره‌رای وێرانکاری و قه‌تلوعامی کورده‌کان له‌لایه‌ن مەنگۆله‌کانه‌وه، به‌لام نوستانی «کوردستان» هه‌ک نوستانێکی ئێداری له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌مپراتۆریه‌تی مەنگۆلیدا ناوی هه‌ر ماپوو؛ نه‌خسه «جوگرافیه» ناوخۆیه‌که‌ی نه‌سه‌راپۆوه، هه‌ینه‌ نه‌هێ که له‌و سه‌رده‌مه‌دا پایته‌ختی نوستانی «کوردستان» که‌ جاران شاری (به‌هار) بوو گوێزرایه‌وه‌ شاری (سولتان ئاباد) له‌نزیك چه‌مه‌مه‌مال). (۳۹)

جوگرافییای کوردستانی گه‌وره له‌ سه‌رده‌می مەنگۆله‌کاندا (واته له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی سێزده‌هه‌م به‌ه‌ملاوه و به‌دیزوایی سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌م و تا سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پازده‌هه‌میش)

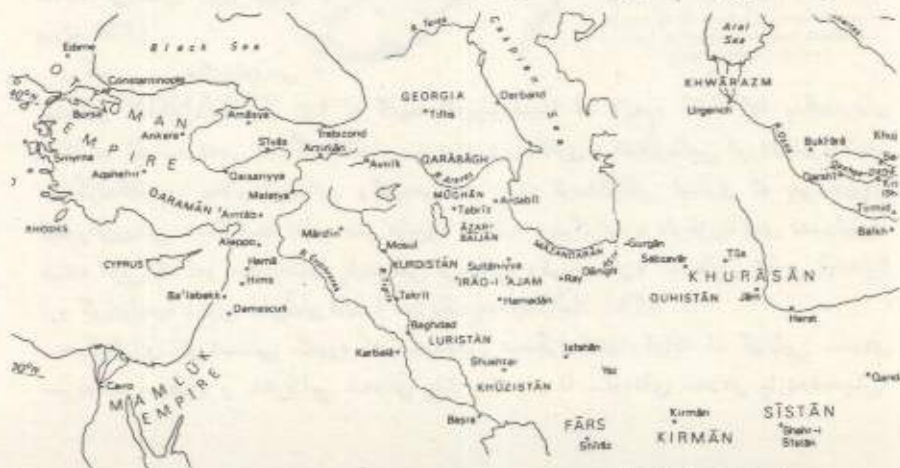
به‌وه ده‌ناسرته‌وه که سهرتاپای رۆژه‌لات، رۆژئاوا، باکور، باشوری ده‌که‌وته ژێر ده‌سلانی ئیمپراتۆریه‌تی مەنگۆله‌کان. هه‌روانه نه‌خشه‌ی ژماره (٩). (٤٠)

به‌لام له هه‌مان کاتدا، له ناوه‌ی ئهم ئیمپراتۆریه‌ته مەنگۆله‌دا، ئوستانیکی نیداری به‌ناوی ئوستانی «کوردستان»، هه‌مان ئوستانه‌که‌ی سهرده‌می سه‌لجوقیه‌کان، هه‌رماوه. ته‌نانه‌ت -به‌پینی قسه‌ی میژوونوسی کورد، شه‌ره‌فخانی به‌تلیسی، له کتییی (شه‌ره‌فنامه‌دا) دا، زاوه‌ی «کوردستان» له سهرده‌می مەنگۆله‌کاندا به‌هه‌موو ئهو هه‌رنه‌م و مه‌لێه‌ندانه‌ی دیکه‌ش گوته‌راوه که که‌وتبوونه ده‌رووبه‌ری شاری (ده‌رسیم) له کوردستانی تورکیای ئهم‌رۆدا. (٤١)

ناهی ئه‌وه‌ش له‌بیریکه‌ین که له سهرده‌می ته‌مچۆله‌نگ دا (١٣٣٦-١٤٠٥)، وه‌ک له کتییی (ظفرنامه) شدا باسی لیکراوه: میرنشینیکی به‌هیز و ناوداری کورد، له‌ژێر فه‌رمانه‌وه‌ی (تیبیراهیم خانی به‌تلیسی) دا له‌ئارادا بووه. (٤٢) هه‌روه‌ها له ماوه‌ی سالانی ١٢٩٧-١٣١٠ی زاینیدا چه‌ندین راپه‌ڕینی خویناوی و به‌هیزی کورده‌کان دژی فه‌رمانه‌وه‌ی مەنگۆله‌کان به‌ریابوو. (٤٣)

کتییی (شه‌ره‌فنامه)، که له سالی ١٥٩٦ی زاینیدا نووسراوه، به‌داخوه هه‌چ نه‌خشه‌یه‌کی جوگرافیی ئهو ده‌سلاته سیاسیه‌ی (تیبیراهیم خانی به‌تلیسی) امان پێ پێشان نادا، به‌لام له رینگای خوینده‌وه‌ی په‌رتووکه میژووبه‌کانه‌وه و له رینگای وردبوونه‌وه له نه‌خشه‌ جوړاوچۆره‌کانی جوگرافیاناسه ئه‌ورووبه‌یه‌کانی سهدی هه‌ژده‌هه‌م و نۆزه‌هه‌مه‌وه، ده‌توانین نه‌خشه‌یه‌کی جوگرافی کوردستان له خدیالی خۆماندا نه‌خش بکین و بلێین که له سهرده‌می مەنگۆله‌کاندا، سهرتاسه‌ری کوردستانی گه‌وره -به‌شێوه‌یه‌کی گشتی، له‌ژێر ده‌سلانی مەنگۆله‌کاندا بووه. هه‌روانه نه‌خشه‌ی ژماره (١٠).

به‌داخوه، وه‌ک میژوونوس (ف. میئورسکی) یش له سهرچاوه‌ی ژماره (٤١)، ل. ١٢٢. دا ئاماژه‌ی بۆ ده‌کا: «زانیاریمان له‌باره‌ی جوگرافیا و میژوی کوردستان له سهرده‌می مەنگۆله‌کاندا زۆر که‌م له‌بهرده‌ستدا هه‌یه».

سهرده‌می بنه‌ماله‌ تورکمانه‌کان (ناق قۆینلوو، قهره‌قۆینلوو):

دابه‌شکردنی تازه‌ی کوردستان، نه‌خشه‌یه‌کی جوگرافیسی تازه

له‌ سهرده‌تای سهرده‌ی پازده‌هه‌منا، بنه‌ماله‌یه‌کی تورکمانی شیعه‌گه‌ر به‌ناوی قهره‌قۆینلوو «مه‌ری ره‌ش»، که‌ ماوه‌یه‌کی زۆر بوو له‌ مه‌لبه‌نده‌کانی نه‌نادولی ناسیای به‌چووکدا گدیشتبوونه‌ پله‌یه‌کی به‌ری هیژ و ده‌سه‌لات، له‌ سالی ۱۴۳۵ی زاینیدا ده‌سه‌لاتی سه‌ربازیان به‌هه‌یتر ده‌بیت و دین به‌گۆ کورده‌کاندا ده‌چن: دوای شه‌روشۆر و قه‌تلوعامینیکی زوری کورده‌کان، باشووری رۆژه‌لاتی کوردستان (واته‌ کوردستانی عیراق و ئیرانی نه‌مرۆ) داگیرده‌که‌ن. (۴۴)

به‌م شیوه‌یه، له‌ سالی ۱۴۳۵ی زاینی به‌ملاوه، به‌شینکی فراوانی باشوور و رۆژه‌لاتی کوردستان (کوردستانی عیراق و ئیرانی نه‌مرۆ) ده‌که‌ویته‌ ژیر ریکی فه‌رمانه‌وای تورکمانه‌ شیعه‌گه‌ره‌کانی «قهره‌قۆینلوو». هه‌ر له‌و سهرده‌مه‌دا که‌ کورده‌کانی موکریان زنجیره‌یه‌ک راپه‌ڕینی شیزانه‌ دژ به‌م بنه‌ماله‌ تورکمانه‌ شیعه‌گه‌ره‌ به‌ریاده‌که‌ن له‌پیناو پاراستنی ده‌سه‌لاتی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان له‌ ناوچه‌ی باشووری گۆمی (ورمی)دا. (۴۵)

له‌دیوی رۆژناواشه‌وه، بنه‌ماله‌یه‌کی دیکه‌ی تورکمان به‌ناوی ناق قۆینلوو «مه‌ری سپی»

- که به پینچه واندی «قدره قزینلو» سوننی مه زهدب و سوننه گه ربوون-، له سالی ۱۴۷ ی زاینیدا هیزیشیان کرده سهر ناوچه کانی رۆژناوای کوردستان (کوردستانی تورکیای ئه مرۆ). له سهره تادا ناوچه ی هه کارییان داگیرکرد، پاشانیش ده سه لاتیان به سهر عه شیره تی دوملیه کاندای گرت، ئنجا له دووایشدا ته وای مه لپه ند و ناوچه کانی بۆتانیان خسته ژیر رکینی خویان و شاری دیاره کریشیان کرده پایته ختی خویان.

بهم شینویه له سالی ۱۴۷ به مملوه، سهرتاپای ئوستانی جهزیره و مه لپه ندی بوتان، واته رۆژناوای و باکووری کوردستان که وتنه ژیر ده سه لاتی بنه ماله تورکمانه کانی ئاق قوینلو. (۴۶)

کتیبی «شهره فنامه» ی شهره فخان ی به تلیسی، که نوسخه یه کی ده ستوسه که ی، وێرای چه ندين میناتۆری ره نگاره نگ له کتیبخانده ی (بۆدلیان) له (ئۆکسفۆرد)، له ژیر ژماره ی (۳۱۲) دا پارێزوان؛ له یه که ینگ له میناتۆره کاندای وینه ی داگیرکردنی کوردستانمان له لایه ن عه شیره ته تورکمانه کانی ئاق قزینلو پێ پیشان ده دا، واته شه روشۆر و راپه رینی کورده کان دژ به «ئاق قزینلو»: به لām به داخه وه ئه و کتیبه میژوویه ناوبراه هه یچ نه خشه یه کی جوگرافی تیدانه که یارمه تیمان به دات له جوگرافیای سیاسی ئه و سه رده مه ی کوردستان به فراوانی و به وردیه وه تی به گه ین.

که واته، بۆ ساغکردنه وه و نووسینه وه ی جوگرافیای سیاسی قزناغ به قزناغی میژووی کوردستان، هه میشه پنیوست وایه و «ناچاریشین» په نا به رینه به ر ئه تله سی میژوونوس و جوگرافیا ناسه ئه و روویه کان.

کتیبه The Cambridge history of Iran، له نه خسه ژماره (۱۷) و (۱۷۱) دا، شیوهی داگیرکردنی خاکی کوردستانمان له سدهی یازدهه هه ما بعم شیوهیهی خواره بۆ روونده کاتهوه: رۆژه لاتی کوردستان له ژیر ده سله لاتی عه شیره ته تورکه کانی «قه ره قوینلوو» دایه؛ رۆژئاوا ییشی: له ژیر ده سله لاتی بنه ماله ی «ئاق قوینلوو»: له ناوه راستی ههردوو کیشیاندا فه رمانه وه ی ته یوو رله نگه مه نگزی؛ به شیکه که مهش له باشووری رۆژه لاتی خاکی کوردستان، هیشتا هه ره له ژیر ده سله لاتی شا ئیسماعیلی سه فهوی نیراندا ده نالینی: (۴۷)

بعم شیوهیه، نه گه ره له نه خسه ی جوگرافی-سیاسی کوردستانی (ناوه راستی سدهی یازدهه هه م) وردبینه وه، ده بینین که کوردستان له ژیر ده سله لاتی پینج فه رمانه وه ی زله یزدا، وه کو ته مرۆ، دابه شکراره.

جهنگی (شاهروخ) له سالی ۱۵۰۲

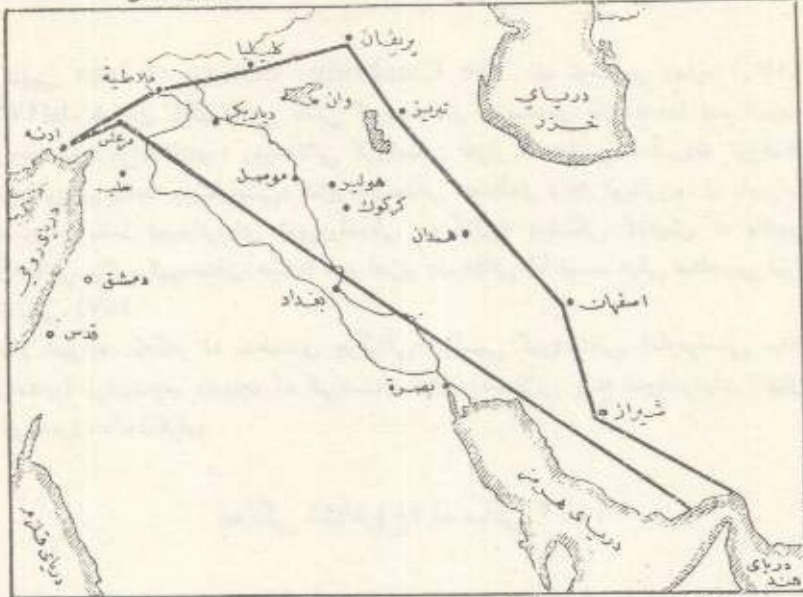
شا ئیسماعیلی سه فهوی، بو له ناو بردنی مه ترسی بنه ماله ی قه ره قوینلوو، له سه ره تا دا چو نه رمینیای داگیرکرد، پاشانیش -دوای سه رکه وتنی له جهنگی شاهروخدا له سالی (۱۵۰۲) دا، توانی سه رله نوی ده سلالت به سه ره هه مو مه لبه نده کانی نیوان به غدا و شاری (مه ره ش) دا بگرینه وه. (۴۸)

سیاسه تی شانئیسماعیلی سه فهوی له هه مه ره کورد زۆر له سیاسه تی «قه ره قوینلوو» خراپتر بو. له و ماوه به دا، یازده سه رکرده ی کورد خۆیان دایه پال شانئیسماعیلی سه فهوی دژ به بنه ماله تورکه مانه کان، که چی شانئیسماعیلی زندانی کردن و چند سه رکرده یه کی قزلباشی خسته جیگای سه رکرده کورده کان بۆ فه رمانه وه یه تی کردنی ناوچه کوردنشینه کان. (۴۹)

بعم شیوهیه، له سه ره تای سدهی شازدهه هه م به ملاوه، نه خسه ی جوگرافی-سیاسی کوردستان ده که وینه قزناغیکه تازه وه: کوردستان ده بیته مه یدانی جهنگ و شه ره شوپی نیوان سو لتانه عوسمانی و پاشا سه فهوی به فارسه کان.

له سالی ۱۵۱۴ ی زاییدا، واته دوای جهنگه به ناویانگه که ی (چالدران)، کوردستان له نیوان ئیمه پراتزریته عوسمانی و ده وله تی سه فهوی فارسدا، به شیوه یه کی تازه دابهش ده کریت. نه خسه ی ژۆپۆله تیکه کوردستان، به پینی په یمانی کولۆنیالیستانه ی نیوان ده وله تی عوسمانی و سه فهوی له سالی ۱۵۱۴ به ملاوه شیوه یه کی تازه تر به خۆزه ده بینن. (۵۰)

له به ره هجای نه و تیبینیانه وه، ده گه یه راستیه کی بنچینه یی. زانستی جوگرافیا و کارتۆگرافی، واته هه ره نه خسه یه کی جوگرافی و ژۆپۆله تیک، که له لایه ن میژوونوس و جوگرافیاناسه کانی رۆژه لاتی و رۆژئاوا دروستکرابن، هه میسه و به شیوه یه کی ناشکرا

در بیان له گه له کوردوین: نه ته وه ی کورد و نیشتمانی کوردیان، له سهرده می کۆندا، له ژیر ناوی (عراق عجم)، (عراق عرب)، (ارمینیا)، (جبال)؛ له سهرده می هاوچه رخیشدا له ژیر ناوی (perse) و (ده ولته ی سه فه وی)، (ئیمپراتۆریه تی عوسمانی)؛ له سهرده می نه مرۆشدا له ژیر ناوی (عیراق)، (تورکیا)، (ئیران)، (سوریا) پیشان داوه.

زانستی جوگرافیا و کارتۆگرافی، وه ک زانستی نووسینه وه ی میژوو و گه لینگ له زانسته کانی دیکه، له هه موو نه و ده ولته تانه ی که کوردستانیان به سهردا دا به شکراره، ناشکرابه، شینواز و خه سله تینکی کۆلتوریا لیستانه و شو فینستانه بیان ده ره ق به گه لی کورد هه به: چ له قوتابخانه و زانکۆکاندا، چ له لینگۆلینه وه زانستی و نازاده کاندا.

ئینه هه ر هه یج نه به ی بز نه وه و رۆله کانی داها تو مان- پینۆسته جوگرافیا و کارتۆگرافیا به کی نه ته وه یی سه ره خۆی خ زمان هه به ی؛ با له گۆشه نیگایه کی نه ته وه یی وه جوگرافیا و کارتۆگرافیا ی میژوو و ئیستای نیشتمانه که مان بنووسینه وه.

چونکه ناشکرابه، ئینه به به ی دیاری کردنی سنووری جوگرافیا به کی نه ته وه یی، هه رگه یی زا وه هرگه یز ناتوانین هه یج جوگرافیا به کی رۆشتبیری و هه نه ری سه ره خۆمان هه به یته.

پاریس
۹۹۲/۲۱

۱- لهباری میرنشینی بنه ماله ی گورده همدانیه کان (۹۲۹-۱۰۰۴) پروانه: M. CANARD: Histoire de la dynastie Hamdanide de Jazira et de Syrie, Alger: 1951. (میژوی فرمانه وای همدانیه کان له جدیره و له سوریا).

۲- محمد امین زکی یگ: خلاصه تاریخ الكرد و کردستان. ترجمه من العربیه الی الكردیه (محمد علی عرنی)، المجلد الأول، الطبعه الأولى، مصر: ۱۹۴۹، ص (۲)

۳- د. جمال روشید: لیکولینه و په یکی زمانه وانی لهباری میژوی ولاتی گورده واری، له بلاؤکراوه کانی ده زگای روشنبیری و بلاؤکرده وری گوردی، بغداد: ۱۹۸۸، لاپه ره (۵۱-۵۲).

۴- سدرچاوه ی پیشور، ل (۵۳-۵۴).

۵- تورکه کان پیش هه موو نه ته و په یکی دیکه ی ژیر و کیتی ئیسلام توانیان قهواره په یکی سیاسی و ئیداری سهره خز بو خزیان پینک بهینان، تنانته دره نگر توانیان ده سه لاتی خه لاقه تی ئیسلامیش زوت بکن و ناوه ندی خه لاقه تی ئیسلام له بدغاوه بگوازنه وه یز نه سه میؤل. یز تمه پاسه پروانه تیبتیه کانی (ره فقی ساییر) له و تاری (نه نرؤ پزلؤ وای ئیسلام و به خزانامؤ کردنی نه ته وه ی گورد) له گوئاری (رابون)، ژماره (۱)، سئؤ کهؤلم: به عاری ۱۹۹۱ ل. (۲۷-۲۹).

۶- محمد امین زکی یگ: خلاصه تاریخ الكرد و کردستان، ج (۱)، ص (۲).

۷- ه. س. ص (۲-۳).

۸- بؤ په که مین جار عه ره به کان ناریان له و مه لینه ناوه (جیبال)، چونکه مه لینه ندیک چیاییه: بؤ ناوزه کردنی نه و چییا کوردنشینه ی که (دیار العرب) له (دیار العجم) جوراده که نه. له سهرده می پیش سه لچورقه کاندئا هه نس (جیبال/جیبال) هیچ بوون و تاونکی نه بووه. میژوونوسی موسلمان (مسته و فی قه زوشی) له کتیه ناوه داره که ی خزیدا نه تم زاراهه یی و کو خزی بو ناوانی هه نسینکی ئیداری به کاره یته وه. فارسه کانیس له رنگای نه تم میژوونوسه وه به مه لینه ندی (جیبال) ده ئین (کوهستان).

بؤ شاره زاییس زیاتر، پروانه نه تم سدرچاوه فهره نسویه:

- Notices et Extraits des MANUSCRITS de la Bibliotheque du Roi, Publics par L Institut Royal de France, Tome 13e, Imp. Royal, Paris: 1838, p. 305. هه ره وه نه تم سدرچاوه

ئینگلیزی به شه به درؤی پاسی میژوی ئیداری و سیاسی هه ره په کینگ له و هه رمانه و ره گ و ریشه ی ناوه کانیان (زاراوه کان) ده کات:

- G. Le. STRANGE: Mesopotamian and Persia Under the Mangol, London: 1903, pp. 5, 27, 52-57.

DRIVER: Dispersion of the Kurds in ancient times, in (Journal of the Royal Asiatic Society), october 1921, pp. 563-572.

۱- نه تم سدرچاوانه ی خواره وه به درؤی پاسی گورد بوونی نه و میرنشینه گورده ناوه و اتنه ی سهرده می ئیسلام

- The Cambridge History of Iran, Edited by L. Ya Gershevi, Cambridge University Press, Cambridge: 1974-1976, 6 Vol., (Vol. 5, ed. by J. A. Boyle, pp. 1000-1217).

هه ره وه سدرچاوه ی ژماره (۱) و (۸) و (۲۱).

PICARD editeut, Paris: 1927, p. 1220.

G. Le. STRANGE: The Lands of the Estern Caliphate, Cambridge at the Uni-
versty press, 1905, p. 5.

۲۲- له ناو جوگرافیاناس و گه بده نه رووبیبه کاندای پورتوگالی و ئیشالییه کان یه که مین نهو جوگرافیاناسانان
هیندهی تا نه مری ناگامان لی بی- که ناوی کوردستانیان له سه نه خسه جوگرافییه کاننی و ژوه لاتنا تومار کرد بی:
دوای نه وانیش نه لماتی و فهره ئسییه کان- برژانه په راویزی ژماره (۱۳)، ههروه ها برهوانه نه م سه رچاوانه ی خواره وه:

A- SPIEGEL: Eranisch Altertuni. Col. Kartsew.

B- Chevalier CHARDIN: Voyages du Ch. CHARDIN en Perse 4 vol.,
Amstrdame: 1735, reedite a paris (1811).

کۆدی له ک. لانگۆز له پاریس: (Arm. I. 15).

C- Andre MIQEL: La geographic humaine du monde Musulman jusq. xi e s. (3T.),
paris: 1967.

D- H. KIEPERT: Karte der kankasus-Lander (Armenien, Kurdistan und Azerba.)
Berlin:

کۆدی له کتیبخانهی لانگۆز له پاریس: (V.III-17). 1854.

۲۴- له داهاتوودا، له لیکۆلینه وه به کندا له باره ی (نه خسه ی کوردستان له نه تله سه کۆنه نه رووبیبه کاندای) به درزی
له م مه سه له به ده کۆلیته وه.

۲۵- درزی کارگه رینی نه م ترادیسۆنه سیاسیه تا نه مۆش ماوه ته وه. ده بئین ته نانه ت تاکو نه مۆش نه م
زاراوه به ی «کوردستان»، له سه نه خسه ی جوگرافی-ئیداری ده ولته ی ئیزاندا بوئی خۆی پاراسته وه. که چی له عیراق
و له توریکا، یا له سوریدا هیچ ئوستانیک یان هه ر ئیمیک به ناوی «کوردستان» به شینوه به کی ئۆفیسیا ل- له سه ر
نه خسه ی جوگرافیای نه و ولتانه دا- بوئی نییه.

V. MINORSKY: "Kurdes, pp. 1196-1222" in (Encyclopedie de L Islam), Dic-
tionnaire Geographique, Ethnog. et Biog. des Peuples Musulmand, Tome 2, E-K, A.
PICARD editeut, Paris: 1927, p. 1220.

G. Le. STRANGE: The Lands of the Estern Caliphate, Cambridge at the Uni-
versty press, 1905, p. 221.

۲۸- ه.س. ل (۱۹۷).

۲۹- ه.س. ل (۸۸).

۳۰- ه.س. ل (۲۲۳).

Memorandum sut la situation des kurdes et leurs revendications, paris: 1948, -۳۱
p. 8.

Stanford SHAW: Histoire de L Empire ottoman et de la Turquie ed Horath, -۳۲
paris: 1983, p. 15.

۳۳- مید حسن ناصر و احمد مستوفی و عباس زریاب: أطلس تاریخی ایران، داتیشگاه طهران، طهران: ۱۹۷۱،
فصل خوارزمشاهیان.

- ۳۴- ه. سەرچاره، ه. بهش.
- ۳۵- نەخشە‌ی ژماره (A) له سەرچاره‌ی ژماره (۳۶) وه‌رگیراوه.
- ۳۶- سید حسن ناصر و احمد مستوفی و عباس زویاب: *أطلس تاریخی ایران، دانشگاه طهران، طهران: ۱۹۷۱*.
(فصل ایله‌خانان ایران). (نهم کتیبه به سن زمانی فارس و قهره‌نسی و نینگلیسی چاپکراوه، نهمه سوودمان له نووسراوه فارسیبه‌که‌ی وه‌رگرتوه).
- ۳۷- Stanford SHAW: *Histoire de L'Empire ottoman et de la Turquie, Tome 1, ed. Harvath, paris: 1983, pp. 14-15, 48-49.*
- ۳۸- سید حسن ناصر و احمد مستوفی و عباس زویاب: *أطلس تاریخی ایران، دانشگاه طهران، طهران: ۱۹۷۱*.
(فصل ایله‌خانان ایران).
- ۳۹- جگه له Le STRANGE. *Fladimir مينورسکی -نه‌ویش یاسی ههمان نهم خالی کردوه، پروانه سەرچاره‌ی ژماره (۲۱)، لاپه‌ره (۱۲.۵)، هه‌روه‌ها لاپه‌ره (۱۲۲.۰).*
- ۴۰- نهم نەخشە‌ی به له‌م سەرچاره‌ی به وه‌رگیراوه:
- G. Le. STRANGE: *Mesopotamie and Persia under the Mangols, London: 1903.*
- V. MINORSKY: "Kurdes, pp. 1196-1222" in (*Encyclopedie de L'Islam*), Dic- ۴۱
tionnaire Geographique, Ethnog. et Biog. des Peuples Musulmand, Tome 2, E-K, A. PICARD editeut, Paris: 1927, p. 1220.
- ۴۲- ه. س. ل. (۱۲۲.۰)
- ۴۳- ه. س. ل. (۱۲.۵-۱۲.۴)
- ۴۴- Donald Edgar PITCHER: *An Historical geography of the Ottoman Empire, prod. the Shield presse, London: 1972. pp. 100-103. (5 cartes).*
- V. MINORSKY: (Sawdj-Bulak) dans "*Encyclopedie de L'Islam*", T.3, paris: ۴۵
1927.
- ۴۶- فواد اقراڤ البستانی: *داتره المعارف، المجلد الاول، بیروت: ۱۹۵۶، موضوع (آق قوتلور)، ص ۲۸۳-۲۸۵.*
هه‌روه‌ها پروانه سەرچاره‌ی ژماره (۴۱) لاپه‌ره (۱۲.۶).
- قهرمانه‌وای تورکمانه سوتنه مەزه‌به‌کاتی (ناق قوتلور) ئیبراهیم خانی به‌تلیسی میری کورده‌کان له شاری به‌تلیس دهرده‌کەن. ناو له حکومه‌ته‌که‌ی خۆشیان دە‌نین (چه‌له‌ی به‌گ). سیاسه‌تی له‌ناو‌یردنی کورده‌گرتنه‌به‌ر، به‌تاپه‌تی له‌ ههمبه‌ر نه‌و خێله کورده‌تی که خۆیان دا‌بووه پال قهرمانه‌وای شیعه‌مه‌زه‌به‌ی (قهره‌قوتلور). هه‌ولیان دده‌ا گیانی دووبه‌ره‌کاپه‌تی (سوونه‌گه‌ری) دژ به (شیعه‌گه‌ری) له‌ناو کورده‌کانیشدا بلا‌ویکه‌نه‌وه. (پروانه سەرچاره‌که‌ی فلادیمیر مینورسکی، لاپه‌ره ۱۲.۶).
- ۴۷- The Cambridge History of Iran, Edited by Llya Gershevith, Cambridge Un-
viversty press, Cambridge: 1974-1976, Vol. 5.
- ۴۸- Donald Edgar PITCHER: *An Historical geography of the Ottoman Empire, prod. the Shield presse, London: 1972. pp. 100-123. (5 carts: Kurdistan).*

هه‌روه‌ها به‌رژانه‌ سه‌رچاره‌ی ژماره (٤١)، ل. ١٢.٦.

٤٩- سه‌رچاره‌ی ژماره (٤١)، ل. ١٢.٦.

Stanford SHAW: Histoire de L'Empire ottoman et de la Turquie, Tome 1, pp. -٥.

115-120.

تاییه‌تی: نه‌خشه‌ جوگرافیه‌کانی نهم کورته‌ لیکۆلته‌وه‌ له‌ هه‌مان نهم سه‌رچارانه‌وه‌ وه‌رگیران که لێزه‌دا سه‌ردمان لێ
 وه‌رگرتۆن، له‌گه‌ڵ نهم سه‌رچاره‌یه‌ش: Colin McEBEDEY: Atlas de L'hisoir du Moyan age, -
 - Colin McEBEDEY: Atlas de L'hisoir du Moyan age, tr, de L'anglais par C. VLERICK, ed Robert Laffont, S.A. 1985.
 ته‌رجمه‌که‌راوه‌.

له‌ ژماره‌کانی تاینده‌دا:

- کۆنترین دۆکۆمێنت له‌ باره‌ی میژووی کوردستان
 (١.٤ پ.ز) ئاناهاز

- یه‌کیته‌ی سۆفیتی هه‌لۆه‌شاهه
 له‌ کلاورۆژنه‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی نه‌توه‌ی کورده‌وه‌

- هۆمۆ سۆفیتیسکۆس
 تا نهم ده‌مه‌ی مرۆفی سۆفیتی له‌ روسیادا ماوه

- چوارشه‌مه‌ - خۆله‌میش
 شیعری: T.S. Eliot

- چاوپێکه‌وتنیک له‌گه‌ڵ کوردناسی روسی: ژیکالینه

- دایکسالاری له‌ داستان و به‌یتی کوردیدا

دهوله تی سهر به خوی کوردستان له دیدگای تیوری سۆسیالیزمه وه

فوتاد قهره داغی

یه کینک له نهجمه کانی یه کم جهنگی ئیمپریالیستی له رۆژه لاتی ناوه راستدا، دابهشکردنی کوردستان بوو به سهر چوار دهوله تی ناوچه که دا. دهوله ته ئیمپریالیسته کان به پینی نهو په پیمانانهای له نیوان خزیاندا مۆزیان کردبوو، بازاره کانی جهانیان دابهشکرده وه. کوردستان لهم دابهشکرده وه یه دا کوت کوت کراو، ههر کوتینکی به بازاری وولاتینکه وه به سترایه وه. بهشی کوردستان، له تهک مینسۆیۆتامیای جارن، پینکه وه لکیندران و دهوله تینکی نوییان به ناوی عیراقه وه، لینیپکه هینان.

به سته وه ی کوردستانی باشوور به دهوله تی عهره بی عیراقه وه، له چوارچیه ی سیاسه تی دهوله ته ئیمپریالیسته کانی نهو سهرده مه دا نه خشه ی بۆ دانرابوو، بۆیه به ریه چدانه وه ی نه خشه ی دارنۆراوی ئیمپریالیسته کان و زنجیره ی شۆرش و راپه رین و ناوه زایی جه ماوه ری کورد سهرکو تکران. سیاسه تی نیو دهوله تی نهو ساته ی جه ان، که تینگلیز و فره نسا جه مسهرنکی سهره کی بوون، به زۆره ملی و زۆری زۆرداره کی و به پیشینلکردنی نهو پرنسیپه دیوکراتییانه ی بانگاشه یان بۆ ده کرد، دوور له خواست و ویستی نازادیخوازانهای گه لی کورد، واقعیکی سیاسی و نابووری و پاشان کۆمه لایه تی و رۆشنبیریان به سهردا سه پاند و هه مو داواکارییه کی ره وا و بانگه وازنکی نازادی نه ته وایه تییان به ناگر و ناسن وه لأم درایه وه و کوردستان وه ک ههر وولاتینکی داگیرکراو ره فتاری له گه لدا کرا.

بۆرۆوازی کۆمه رادۆری عیراقی تازه کوره ی نهو سهرده مه، وه ک پارێزه ری به رژه وه ندیه کانی سهرمایه داری رۆژئاوا - به تاییه تی تینگلیز - له نه بوونی چینیکی بۆرۆوازی «نیستمانی» کورد که لکی وه رگرت و بوونی بازاریکی په یوه ند به په یوه ندیه نابوورییه دواکه وتوه کانی پیش سهرمایه داری له کوردستاندا، به هه ل زانی، بۆ نه وه ی به شیوه یه کی سیسته ماتیک، کوردستان له رووی سیاسی و نابووری و کۆمه لایه تی و رۆشنبیرییه کۆنترۆل بکات.

بۆرۆوا کۆمه رادۆری عیراقی، وه ک پایه یه کی هوکی پاشایه تی عیراق و ره کیزه یه کی ده سه لاتی سیاسی و نابووری تینگلیز، بازرگانه بۆرۆواکانی کوردستانیان بۆ ناو بازاره عیراقینکه راکیشا و پاشان وه ک چینیکی کۆمه لایه تی و به هزی نه وانیشه وه، ته وای

بازرگانی و نابوری کوردستانی باشوریان به‌خیزانه‌وه به‌سته‌وه. واته‌ یونه‌ به‌شینکی پاشکۆی چینی بۆرۆوازی عه‌ره‌ب و بازاری کوردستانیش به‌ سه‌رجه‌می بزوتنه‌وه‌ی بازرگانی و ته‌واوی نابوری عیراقه‌وه‌ په‌یوه‌ست بوو.

له‌ نه‌جیامی نه‌م سیاسه‌ته‌دا، باره‌ کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنبیرییه‌که، دینامیزی ماددی و مه‌عنه‌وی کۆمه‌لگای کوردستان به‌ره‌و په‌کپوون و په‌کپارچه‌یی بازاره‌ عیراقینکه، به‌ره‌و «پیرۆزی» چوارچینه‌ی سنوره‌ ده‌ستکرده‌که‌ی ده‌وله‌تی عیراق په‌کیشکرا. دیاره‌ نه‌م ریزه‌وه‌ له‌گه‌ل‌ خۆیدا گۆرانکاری هینا و که‌ چه‌ند گرنیه‌کی سه‌ده‌که‌ تینه‌ری، چه‌مکی نوئی کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنیری هینایه‌ کایه‌وه‌ و تینکه‌ و لیکه‌ سیاسی و نابورییه‌کانی سه‌ره‌تای تینا شارایه‌وه‌ و واقیعیکی نوییان نه‌خشانده‌. نه‌م واقیعه‌ نوینه‌ په‌ری سیاسه‌تی ئیمپریالیسته‌کان بوو. وه‌ک راستییه‌کی نه‌گۆر رازیندراپه‌وه‌ و به‌رگی ئالا‌ و ولای به‌به‌ردا‌کرا. چه‌ندین چه‌مکی «پیرۆزی» بۆ داتاشرا، تا داگیرکردن و زۆره‌ملی و توانده‌وه‌ی تینا به‌رجه‌سته‌ یین. چه‌مه‌که‌کانی عیراقی بوون، واته‌ عیراقی سه‌روو نه‌ته‌وه‌کان، پاراستنی سنوری «پیرۆزی» عیراق و په‌کیتی خاکی نیشتمانی، کفراندنی بیر و بۆچوونی جیاپونه‌وه‌خواری، فوونه‌ن بۆ نه‌و ته‌قدیسه‌ شۆقینیزمه‌یه‌ی که‌ له‌ مه‌ودای چه‌فتا سالی رابردووا، سیاسه‌تی ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیسته‌کان و بۆرۆوازی شۆقینیزی عه‌ره‌بی له‌ عیراقدا هیناویانه‌ته‌ کایه‌وه‌.

هه‌رچه‌نده‌، سه‌رمایه‌داری جیهانی و سه‌رمایه‌داری پاشکۆیان له‌ عیراقدا، هاوتانه‌نگ له‌گه‌ل‌ په‌کتریدا، ویستیان کیشه‌ی کورد نه‌مینیت و چینیکی بۆرۆوازی به‌هیزی نه‌وتۆ له‌ کوردستاندا دروست نه‌بیت، که‌ ململانی ده‌ست به‌سه‌راگرتنی بازاری کوردستان بکات، به‌لام‌ کیشه‌ی کورد سه‌به‌ره‌ت به‌وه‌ی له‌ بازنه‌ی کیشه‌ی بۆرۆوازی خۆمالیی کورد ده‌رچوو بوو، سه‌به‌ره‌ت به‌وه‌ی کیشه‌ی سه‌رجه‌می چینه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی کۆمه‌لگای کوردستان بوو، سه‌به‌ره‌ت به‌وه‌ی چه‌وسانده‌وه‌ی نه‌ته‌واپه‌تی و سیاسه‌تی توانده‌وه‌ و دوجار جینوساید، سیاسه‌تی هه‌میشه‌یی چینه‌ چه‌وسینه‌وه‌ ده‌سه‌لانداره‌کانی عه‌ره‌ب بوون، سیاسه‌تی رۆنمه‌ په‌ک له‌دوا په‌که‌کانی عیراق بوون، نه‌م کیشه‌یه‌ نه‌ک هه‌ر له‌ بۆته‌ی سیاسه‌تی به‌ عیراقی کردن و نه‌خشه‌ی بازاری په‌کگرتووی عیراقیدا نه‌تواپه‌وه‌، به‌لکو هه‌روه‌کوو خۆی مایه‌وه‌ و تا ئیمپۆش، بۆرۆوازی عیراقی بالاده‌ست و بنده‌ست، هه‌ردووولایان، به‌ ده‌ست شیره‌ی چاره‌سه‌رکردنه‌که‌یه‌وه‌ گیریان خواردووه‌ و ململانی سیاسی له‌سه‌ر نه‌م کیشه‌یه‌ تادیت قولتر ده‌بیته‌وه‌. نه‌م ململانییه‌، نه‌ک هه‌ر له‌نیوان کورد و ده‌وله‌تی عیراق و کورد و حزه‌ عه‌ره‌بییه‌کانی عیراقدا په‌رده‌وامه‌، به‌لکو خۆی بو‌ ناو حزب و رینکخراوه‌ سیاسییه‌کانی کوردستانیش کوتاوه‌. حزب و رینکخراوه‌ سیاسییه‌کانی کوردستان، به‌ راست و چه‌پیانته‌وه‌، به‌ ناسیونالیست و سۆسیالیستیانه‌وه‌، هه‌ر په‌که‌یان شیره‌ی چاره‌سه‌رکردنی نه‌م کیشه‌یه‌یان له‌ به‌رنامه‌ی کاری سیاسی و رینکخراوه‌یی خۆیان هاویشتووه‌. هه‌ر په‌که‌یان له‌ گۆشه‌نیگای خیزانه‌وه‌ کیشه‌که‌ لیکه‌ده‌نه‌وه‌ و چاره‌سه‌ری بۆ

دهستنیشان ده کهن.

حزب و رێکخراوه ناسیونالیسته کان پتر به تهنگی نهم کێشه یه وه ههن، بۆیه ههر توێژاڵینکی بۆرژوازی ناسیونالیست بوونی خۆی له چ شینوه چاره سه رکردنیکنا به دی ده کات، ناوه ها چاره یه کی هه لێوار دووه و سه رمه شقی خه باتی خۆی پێ دیاری کردووه. له قوڵبوونه وه ی ناکۆکی دوژمنانه ی نینۆن ده وه له تی شوێنیزمی عیراق و جه ماوه ری کوردستاندا، نهم شینوه چاره سه رکردانه، به لگه و نیشانه ی دوور و نزیکه به ره ژه وه نیدییه چینه یه تییه جیا جیاکانی توێژاڵه بۆرژوا ناسیونالیسته کانێ کورد به ده ستوه ده ده ن و گه وه ره ی چینه یه تیان ده ره به ن، له به رامبه ر به ره ژه وه ندی چینه یه تی بۆرژوا بیرو کراتی شوێنیزمی ده سه لاتدار له عیراقد، چاره سه رکردنه کانێ وه ک: تۆتۆنۆمی، فیدرالی، سه ره خۆی، به جیاوازی شینوه و چوارچینه ی چونه یه تی کاربێکرنه وه، تابلیزیده کی بۆچوونه جزوا و جزوه کاغان ده ده تی له مملاتی چین و توێژه بۆرژوازی و ورده بۆرژوازییه جیا جیاکانی کوردستان له گه ل بۆرژوا ناسیونالیزمی شوێنیزمی عه ره ب، که له ده سه لاتداریتی به غدادا به ره جه سه ده بیته.

چه په کانێ کوردستان، یان نه و گروپ و ده سه ته و رێکخراوانه ی له دیدنکی سۆسیالیستییه وه دیاره و کێشه سیاسی و ئابووری و کۆمه لایه تییه کان لیکده ده نه وه، به و شینوه یه ی خویان له هه لۆنستی سۆسیالیستی ده گهن چاره سه ر بۆ کێشه ی کورد ده ستنیشان ده کهن. دیاره ی هه ره ئاشکرا و باوی نینۆ هه ندینک لهم چه پانه تیکه لاوکردنی پرنسیپی نینته ره ناسیونالیستی رێکخه ستی سۆسیالیستی سه راهه ری عیراقه له گه ل ره فزی کۆسمۆپولیتیه نه ی کێشه که، به و واقیعه وه که هه یه تی. بیته واناییه له گوێجانندی چاره سه رکردنی لینیانیانه له گه ل بارودۆخیکێ تاییه تیدا که نهمزۆ کێشه ی کورد پیندا تیده په ری.

له نینۆ نه مبه ره سیاسییه دا، له نینۆن به رنامه ی جیا جیا ی حزب و رێکخراوه سیاسییه کان، له تونی هه مه بۆچوون و پینشیازه کانێ به رنامه ی چاره سه رکردنی کێشه ی نه ته وایه تی، ده بیته هه لۆنستی سۆسیالیستی راست له هه سه له ی نه ته وایه تی چی بیته؟ چۆن نهم هه لۆنسته ده کریته کرده وه و دروشمینکی گوێجاوی پر به پینستی نه و قۆناغه ی خه باتی گه لی کوردی لیده په سکی؟

سۆسیالیسته کان، که سانیکن دژی هه موو شینوه چه وساندنه وه یه کن، خوازیاران و خه باتکارانی رینگای بنیاتانی جیهانیکن که چه وساندنه وه ی مرۆفی له لایه ن مرۆقه وه تیندا به نه به بووی، ده پانه ویت کۆمه لگایه کی شارستانی فره پینشکه وتوو له سه رانه سه ری هه موو جیهاندا به یینته دی، که مرۆف تیندا نه وه نده ی توانای هه یه کاریکات و چه ندیشی ده ویت و هه رچی پیندا ویتیه کانێ ژیا نی ماددی و مه عته وه ی هه یه بۆی دا پین بکریته. هه له بت یه کینک له شینوه کانێ چه وساندنه وه ی مرۆف، چه وساندنه وه ی نه ته وایه تییه.

نهم چه وساندنه وه یه، له جیهانی نهمزۆدا، به بوونی سیسته می سه راهیه دارینه وه توند گری

دراوه و یه‌کینک له ناکۆکییه‌کانی جیهانی سه‌رمایه‌داری نهمرۆ پینکده‌هینیت. جیهانی سه‌رمایه‌داری ئینستاش، هه‌روه‌ک قۆناغی یه‌که‌می گه‌شه‌کردنی خۆی، ئەم کینشه‌یه رووبه‌رووی ده‌بیته‌وه. چینه جیا‌جیا‌کانی ئەم کۆمه‌لگایه، به‌تایبه‌تی دوو چینه سه‌ره‌کییه‌که‌ی: پرۆلیتاریا و بۆرژوا، له به‌رامبه‌ر چۆنیه‌تی چاره‌سه‌رکردنی کینشه‌ی نه‌ته‌واپه‌تیدا ململانی ده‌که‌ن، به‌رنامه‌ی تایبه‌تی خۆیان ده‌خه‌نه‌روو، هه‌نگاوی کرده‌وه‌یی بۆ ده‌هاوێژن. بۆیه به‌رنامه‌ی سۆسیالیستی بۆ ئەم کینشه‌یه ده‌که‌وته گه‌روی هه‌لسه‌نگاندنی راست و دروستی واقیعی کینشه‌که و خه‌باتی تیۆری و سیاسی بۆ وه‌دیه‌بنانی ناما‌نجده‌کانی. هه‌ر له‌م باری سه‌رنج‌ه‌شوه، وه‌لامدان‌ه‌وه‌ی سۆسیالیزم به‌ چۆنیه‌تی ئەو چاره‌سه‌رکردانه‌ی له ئارا‌دا‌یه ده‌بیته ئەرکیکی پنیوست و له دوا‌خستن نه‌هاتوو.

سۆسیالیزم و مافی به‌یاردانی چاره‌نووس

مه‌به‌ست له‌م ناو‌نیشان‌ه‌ی سه‌روه‌ه‌وه ئەوه نییه، که سۆسیالیزم ئەرکی سه‌ره‌کی به‌یتی به‌ت له وه‌دیه‌بنانی مافی به‌یاردانی چاره‌نووس، چونکه بێ لایه‌لا‌کردنه‌وه‌ی ئەم ئەرکه و دانانی بنه‌مای وه‌دیه‌بنانی ته‌واوی ئەرک و داوا‌کارییه دیموکراتیه‌که‌کان له قۆناغی پینش سۆسیالیزمدا هه‌رگیز سۆسیالیزم بنیات نانه‌یت، به‌ل‌کو به‌و مانایه دینت، که پرنسیپی سه‌ره‌کی تیۆری سۆسیالیزم بۆ چاره‌سه‌رکردنی کینشه‌ی نه‌ته‌واپه‌تی، سه‌لماندنی مافی به‌یاردانی چاره‌نووسه بۆ گه‌لانی ژێرده‌سته. مه‌به‌ست له‌مه مافی بێ چهند و چوونی گه‌لانی ژێرده‌سته‌یه، که خۆیان، به‌ ئاره‌زووی خۆیان، چۆنیان ده‌وی، چ شینوه‌یک هه‌ل‌ده‌به‌ژین، بێ ده‌ستی‌وه‌ردانی ئەم‌لا و ئەولا، به‌ ویست و ئیراده‌ی خۆیان، به‌یاری شینوه‌ی کاربێنکردنی مافه‌کانی خۆیان به‌دن. دیاره ئەم ویسته‌ش له ئەنجامی ریفرا‌نلۆمینی گشتی و نه‌ینی نازاد-دا ده‌بیت، که هه‌موو یه‌کینکی ئەو گه‌له- بانتر له ته‌مه‌تی ۱۶ یان ۱۸ سال‌ن- به‌شداری تینا بکه‌ن. ئەم پرنسیپه دیموکراتیه‌ی سۆسیالیزم ده‌بسه‌لمینی چهند راستیه‌که له خۆیدا کۆده‌کاته‌وه:-

- ۱) مافی به‌یاردانی چاره‌نووس، مافیکی ره‌هایه. ئەوه‌ی به‌روای به‌م ره‌هایه نه‌بیت، نه‌ک هه‌ر سۆسیالیست نییه، به‌ل‌کو دیموکراتیش نییه و بگه‌ر شۆقی‌نستی‌شه.
- ۲) مافی به‌یاردانی چاره‌نووس، مافیکی دیموکراسیه، په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به‌ چاره‌سه‌رکردنی ناکۆکی نیوان کار و سه‌رمایه‌وه نییه، که ئەنجامی چاره‌سه‌رکردنه‌که سه‌رمایه له به‌رژه‌وه‌ندی کار خاپوور بکات. بۆیه ده‌شینت له چوار‌چینه‌ی سیسته‌مه سه‌رمایه‌دارییه‌که‌دا، رۆژه‌یه‌کی به‌رچاوی مافه نه‌ته‌واپه‌تیه‌کانی گه‌لانی ژێرده‌سته وه‌دیه‌بنین.
- ۳) سه‌باره‌ت به‌وه‌ی ئەم مافه، به‌ ره‌هایی، مافی کۆمه‌لانی خه‌لکییه، هیچ حزب و رێک‌خراونکی سیاسی بۆی نییه به‌ناوی ئەو جه‌ما‌وه‌روه‌ه یان وه‌ک نوێنه‌ری ئەو گه‌له

شینه‌یه‌ک هه‌لبژێرت و بیهێرت به‌ بالائی مافه‌ نه‌ته‌وایه‌تییه‌کاندا، یان شینه‌یه‌یه‌کی کارپێکردنی نه‌و مافانه‌ ده‌ستنیشان بکات و بیکاته‌ ته‌وقینک و له‌ گهردنی نه‌ته‌وه‌که‌ی بکات.

4) حزب و رێکخراوه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی ژێرده‌ست، له‌ به‌رنامه‌ی کاری سیاسی خۆیاندا ده‌توانن، به‌ پێی لێکدانوه‌ و شیکردنه‌وه‌ی واقیع، شینه‌وه‌ی تێڕوانین و بزچوونی سیاسی خۆیان دا‌هێژن و چ شینه‌یه‌ک به‌گه‌وه‌ی تێڕوانین شینه‌وه‌ ده‌زانن، بۆ کارپێکردنی مافه‌کان، بیه‌خه‌نه‌ به‌رنامه‌ی خۆیانوه‌ و له‌ پێناویدا خه‌بات بکه‌ن و شیوازی خه‌بات و ئاهازه‌کانیشی بۆ دیاری بکه‌ن. واته‌ هه‌روه‌ک چۆن مافی ره‌های نه‌ته‌وه‌کاته‌ خۆیان به‌ریاری چاره‌نووسی خۆیان به‌ن، ئاوه‌هایش مافی ره‌های حزب و رێکخراوه‌کانیش به‌رنامه‌ی خۆیان له‌م بواره‌دا به‌ریاری به‌ن و چۆنی بۆ ده‌چن ئاوه‌ها خه‌بات بکه‌ن و مملاتی سیاسی و فیکریشی له‌مه‌ر بکه‌ن. له‌به‌رئه‌وه‌ کارنکی شیاوه‌، که‌ هه‌ر حزینک یان رێکخراونکی نه‌ته‌وه‌یی ژێرده‌ست، دروشمینکی تاپه‌تی خۆی هه‌بێت بۆ پراکتیکی مافی به‌یاردانی چاره‌نووس. دیاره‌ له‌م گۆڤه‌پانه‌شدا -وه‌ک گۆڤه‌پانه‌ سیاسیه‌کانی دیکه‌- دره‌نگ بێت یان زوو سه‌رکه‌وتن بۆ نه‌و دروشم و هینله‌ سیاسیه‌ ده‌بێت که‌ له‌گه‌ڵ واقیعی قزناغه‌که‌دا جووت دێته‌وه‌.

5) له‌ دیدگای تیۆری سۆسیالیزمه‌وه‌، مافی به‌یاردانی چاره‌نووس، هه‌رچه‌نده‌ مافینکی ره‌هایه‌، به‌لام شینه‌وه‌ دیه‌هینان و پراکتیکی نه‌م چاره‌نوسه‌ ره‌ها نییه‌، به‌لکو پابه‌ندی به‌رژه‌وه‌ندی زۆرانازی چینه‌یه‌تی نیو کۆمه‌ڵ و به‌رژه‌وه‌ندی بزوتنه‌وه‌ی ئینتهرناسیونالیستی کرێکارییه‌. شینه‌وه‌ی پراکتیکی نه‌م مافه‌، له‌ خزمه‌تی یه‌کلایی کردنه‌وه‌ی کیشه‌ی به‌ته‌رتی جیهان ده‌بێت، که‌ کیشه‌ی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری جیهانییه‌ له‌گه‌ڵ کرێکاران و زه‌حمه‌تکێشانی هه‌موو جیهان له‌ پرۆسه‌ی ئاکۆکی دوژمنانه‌ و چاره‌نووس سازی جیهانیدا که‌ ته‌ویش ئاکۆکی کار و سه‌رمایه‌یه‌.

سۆسیالیسته‌کانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست و ژێرده‌ست، هه‌ردوولایان، له‌ گۆشه‌ی به‌رژه‌وه‌ندییه‌ گه‌شیه‌یه‌که‌وه‌، له‌ کیشه‌ نه‌ته‌وه‌یه‌که‌کان ده‌روانن. به‌ پێی شیکردنه‌وه‌ی وورد و دیار سیاسه‌ته‌کانیان له‌م رووه‌وه‌ یه‌کتیری ته‌واوه‌که‌ن و خه‌باتیان ده‌رژێته‌ جۆگه‌ی بزوتنه‌وه‌ی ئینتهرناسیونالیزمی کرێکارییه‌وه‌، ته‌ویان به‌ سه‌لماندنی مافی به‌یاردانی چاره‌نووسی گه‌لی ژێرده‌ست و پێداگرتن له‌سه‌ر مافی جیاپه‌وه‌وه‌ و دروستکردنی ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆی نه‌ته‌وایه‌تی، ئه‌میشیان، دیسان، بۆ سه‌لماندنی مافی به‌یاردانی چاره‌نووس و پڕۆیاگانه‌ و هاندانی به‌رده‌وام بۆ یه‌کێتی و هاوچه‌باتی چینه‌یه‌تی کرێکارانی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ و پینکهنانی په‌یوه‌ندی فیدرالی و یه‌که‌گرتنی ئاره‌زوومه‌ندانیه‌ی -ته‌ک جیاپه‌وه‌وه‌- نیو نه‌ته‌وه‌کانی وولانیکی فره‌نه‌ته‌وه‌ و دژایه‌تی کردنی گیانی گۆشه‌گیری نه‌ته‌وایه‌تی گه‌لی ژێرده‌سته‌، ئه‌گه‌ر هه‌موو هه‌ل و مه‌رجینکی دیکه‌ له‌نیوان نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست و ژێرده‌ستا یه‌کسان بن.

له‌به‌ر تیشکی نه‌و راستیه‌ی سۆسیالیزم دانی پێداه‌نیت، که‌ ئازادی یه‌که‌گرتن به‌ی

نازادی جیاپوونهوه قسه‌ی پروپوچه، هه‌ر سۆسیالیستیکی، به‌تاییه‌ی سۆسیالیستی نیو گه‌لی سه‌رده‌ست. ئەم پرۆایه‌ نه‌سه‌لمنیت و کاری بۆ نه‌کات، خیانه‌ت له سۆسیالیزم ده‌کات.

دروشمی ئەم قۆناغه

لەم قۆناغه نوێیه‌ی ژبانی سیاسی گه‌لی کورد-دا، له نه‌جیای راپه‌ڕینه‌ جه‌ماوه‌ریه‌که‌ی به‌هاری ۱۹۹۱ و کاره‌ساتی ره‌وه‌ ملیۆنییه‌که‌ی نیسانی هه‌مان ساڵ، جگه‌ له‌وه‌یش، هه‌موو ئەو گۆڕانکاریه‌ سیاسییانه‌ی له‌ جیهانی نهمزدا هه‌ن، به‌تاییه‌ی هه‌ره‌سه‌ینانی ده‌وله‌ته‌ سۆسیال-بۆرژواکانی بۆگۆسه‌لاقی و لێکه‌له‌وشانی یه‌کیه‌تی کۆماره‌کانی سۆقیات و یه‌کیه‌تی کۆماره‌کانی بۆگۆسه‌لاقی و ده‌سته‌پێکردنی سه‌رده‌میکی نوێ له‌ پرۆسێسی رزگاری نه‌ته‌وايه‌تی و سه‌ره‌خۆیی خوازی گه‌لان و له‌ نامیزگرتنی ئەم ریزه‌وه‌ و به‌په‌ره‌وه‌چوونی له‌لایه‌ن سیسته‌می سه‌رمایه‌داری جیهانیی به‌رجه‌سته‌ له‌ داموده‌زگا‌کانی ئەمریکا و ده‌وله‌تانی بازاری هاو‌به‌شی ئه‌روپاوه‌؛ هه‌روه‌ها پشتگیری کردنیان بۆ داواکاری جیاپوونه‌وه‌ و پێکه‌ینانی ده‌وله‌تی سه‌ره‌خۆی نه‌ته‌وايه‌تی، که‌ له‌ بنه‌ره‌تا به‌ پێچه‌وانه‌ی خاسیه‌تی سیسته‌می سه‌رمایه‌داری مۆنۆپۆلی و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیانه‌ له‌ فراوانکردنی سنوور و مه‌ودای بازاڕه‌ نه‌ته‌وايه‌تییه‌کان، که‌ ده‌شیت (استثناء) یه‌ک بیته‌ له‌ میژوودا و کورت خایه‌ن بیته‌، سه‌ره‌رای گۆڕانکاری له‌ ترازووی هیزه‌کانی ناوچه‌که‌ به‌هیزی عیراق و وولاته‌کانی دراوسی و دۆزاندنی شه‌ری که‌ندا و خۆیه‌ده‌سته‌وه‌دانی عیراق و ملکه‌چبوونی بۆ شه‌ه‌راگرتن به‌پنی مه‌رجه‌کانی هاو‌به‌مه‌انه‌کان... ئەمانه‌ هه‌مووی هه‌لو مه‌رجی پێکه‌یشتن و بال‌اچوونی ئەو لێکه‌له‌په‌رانه‌ سیاسی و ناپوورییه‌ی هه‌تاوه‌ته‌ کایه‌وه‌، که‌ به‌ره‌به‌ره‌، پله‌ به‌ پله‌، له‌ ماوه‌ی سی ساڵی رابردوودا ده‌ستی پێکرد و کێشه‌وه‌ی نیداری و ئاب‌لۆقه‌دانی ئابووری و پاک‌ده‌وه‌ی کوردستان له‌ هیزه‌ سه‌رکۆتکه‌ره‌کانی رۆژم، واته‌ هه‌ره‌سه‌ینانی کۆله‌که‌کانی ده‌وله‌تی داگیرکه‌ر (له‌شکر، پۆلیس، جاش، ئەمن، موخابه‌رات، ئیستخبارات، باره‌گا‌کانی حزبی به‌عس، زیندان... هه‌تد)، پێی به‌پینی ئەوه‌یش هه‌لبۆاردنی په‌رله‌مان و حکومه‌تی هه‌رنه‌می کوردستان و به‌رنامه‌یه‌ک که‌ په‌رله‌مان و حکومه‌تی هه‌رنه‌م له‌ نه‌ستۆی خۆیان دا‌ناوه‌ و به‌رامبه‌ر گه‌لی کورد لێی لێپه‌رساوه‌... به‌لێ، ئەم بارودۆخه‌ ئه‌رکی پێچانه‌وه‌ی دروشمه‌ کۆنه‌کان ده‌خاته‌ نه‌ستۆی هه‌موو حزب و رێکخراوه‌ سیاسیه‌کانی کوردستان و دروشمی خه‌باتکردن بۆ دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌ره‌خۆی کوردستانی باشوور ده‌کاته‌ پێویسته‌یه‌کی له‌ دواخستنی نه‌هاتووی ئەم قۆناغه‌ی خه‌باتی جه‌ماوه‌ری کوردستان.

ئەم دروشمه‌ ئالای خه‌باتیکی دیموکراسیانه‌ بۆ دا‌بینکردنی مافه‌ دیموکراسییه‌کانی خه‌لکی کوردستان به‌ده‌ستی حزب و رێکخراوه‌ سیاسیه‌کانی کوردستان ده‌دات. ئەم دروشمه‌ له‌ واقیعه‌دا جێ و رێی هه‌یه‌ و له‌گه‌ڵ بارودۆخی نهمزدا، بۆ شینۆی کارپێکردنی مافی

بەپاردانى چارەنۈوس، دەگۈنچىت. ئەم درۈشمە كۆمەلنىك راستىسى پىنۈەبەندە و دەبىنت رەچاۋىكرىن، لەوانە:

۱) ئەم درۈشمەى خەبەت شىنۈە داۋاكارىبە كۆنەكانى ۋەك (ئىدارەى مەدەللى، لامەركەزى، ئۆتۈنۈمى) رەتدەكاتەۋە. شۈننى شىۋاى بەكارهېتائى مافە دېموكراسىيەكانى گەلى كورد بەبالانتر لەو داۋاكارىبە كلاسسىمانە دەزانىت.

۲) ئەم درۈشمە بە ھەمان شىۋە، پىنكەھىتائى دەۋلەتتىكى يەگگرتۈۋى كوردستانى گەۋرە، بۇ ئەم قۇناغەى خەبەت بە شىۋا نازانىت و بە داۋاكارىبەكى پىنۈەختى دادەنەت، ھىچ بەنمەيدەكى سىياسى و ئابۋورى گۈنچاۋ و لەبارى، چ لە واقىقى كوردستان و ئەو دەۋلەتائەى پىنۈەيان بەستراۋەتەۋە، ۋە چ لە روۋى ھەلۈمەرجى ناۋچەى و جىھانىدا، بۇ ناپىنەتەۋە.

۳) ئەم درۈشمە تا ۋەدەھاتى تەۋاۋى ئەرك و داۋاكارىبە دېموكراسىيەكان زىندۈۋەتتى خۇى دەپارنىزىت و دەكرىت سەرتۈپى خەبەتتى دېموكراتىيائەى گەلى ئۆتدەستەى كورد بىنت بە درىۋاى قۇناغىنك، كە بە شىۋەبەك لە شىۋەكان، چارەنۈوسى بە دەۋلەتتى عىتراقەۋە گرى دەدرى و دەمىنەتەۋە.

۴) ئەم درۈشمە ناكاتە ئەۋەى رەفۋى ھەر ھەنگاۋىنك لە بوارى بەدەھىتائى مافە نەتەۋەپتەبەكانى گەلى كورد، كە خوارتر لە سەربەخۇسى و جىباۋونەۋە بىنت، بەكرىت، بەلگۈ بەپىنى ھەلۈمەرج و دەرفەتتى ئەو سەردەمە، دەبىنت بايەخى ۋەدەھاتى ئەو ماقانە دىارى بەكرىت و رى و شۈننى بۇ پىنۈەۋەچۈنى پاك بەكرىتەۋە و خەبەتتى نازادىخۋازائەى جۇش بەدرىت بۇ ئەۋەى لە باشتىن شىۋەدا مافەكان بەچەسپىنەن.

۵) يەكەم ھەكەم و دوۋاھەكەمى بەپاردانى مافى چارەنۈوس گەلى كورد خۇبەتتى، بۇبە ئەم درۈشمە مەلكەچى تىرادە و خۋاست و ۋىستى نازادائەى گەلى كورد دەبىنت. ئەم خۋاست و ۋىستەشى لەرېنى رىقرانئۇمىكى گىشتىبەۋە دەردەبەنت.

۶) ھەر ئالۋگۈرېنك لەسەر سىستەمى ئىستەى حۈكمى عىتراقدا بىنت، دەشى جى پەنجەى بەسەر گىشت درۈشم و بەرنامە و سەرجەمى مەسەلە سىياسى و ئابۋورى و كۆمەلەپتەبەكانەۋە دىارىبىنت، بۇبە ناسايىبە درۈشمەكان لەبەر رۇشناىى ئەو ئالۋگۈرېنەدا داېرېۋرېنەۋە و واقىقى ئەم كاتە تىندا رەنگ بەداتەۋە.

بەكۈرتى لەبارى سەرنجى تىۋرى سۇسىالىزەمەۋە درۈشم رەھا نىبە، بەلگۈ رسكارى واقىقى بىزۋوتتەۋەكەپە و لەسەر بناغەى تواناىى سىياسى و رادە و ئەندازەى لۇۋىكى ۋەدەھىتائىدا بەرز رادەگىرىت. داۋرۇۋى عىتراق بە ھەر پارىكدا بەشكىتەۋە، جۋرى سىستەم چۈن بىنت، تا بەو جۋرەش درۈشم گۈرېنكارى بەسەردا دىنت و ھەلۋىستەكان سەر لە نۆى دادەرېۋرېنەۋە. بەلام رەھايى مافى نازادائەى بەپاردانى چارەنۈوس ھەر دەمىنەتەۋە و يەگگرتى نازەۋومەندانە يان جىباۋونەۋە دەدرىتەۋە دەست گەلى كورد و خۇى سەرىشك دەبىنت.

۷) لەبارى ئىستادا، چىنى بۇرۇۋا ناسىونالىزمى كورد، سەركردەى مېۋۋوكردى ئەم

قۇناغەى بزووتنەهەى نەتەواپەتەى کورد دەبیت. هەر شینۆه قەوارەیدەک بۇ گەلى کورد بوسەلمێرنیت لەرێنی ئەم چینه و نوێنەرە سیاسییەکانیەوه دەبیت. ئەم چینه رابەری بزووتنەهەى کۆمەلایەتەى ناسیۆنالیستی بەرفراوانە و دەتوانیت ئەم بزووتنەهەى بەدوای خزیدا کیش بکات و جەماوەری کورد لە دەوری دروشمە سیاسییەکانی خزی کۆمەلایەتەوه و بەگەریان بخت. بۆیه درشمی دەولەتەى سەرەخۆی کوردستانی باشوور، هەر ئەم چینه دەتوانیت جەلۆی رابەراییەتییهکەى بەدەستەوه بگرنیت سەبارەت بە گەلێک هۆکاری ریشەیی لە واقعیی ترازووی هینزە چینیایەتییهکانی کۆمەلگای کوردستاندا. لەبر تیشکی ئەم راستییەشدا، دیموکراسی بۆرژوازیی و سەرەخۆیی نیوچەل و نابووری بازاری نازاد و بنیاتنانی کوردستانیکی سەرماپەداری، روخساری سیاسی و چۆنایەتی سێستەمی ئەو دەولەتە، لەژێر سایەى چینی بۆرژوا ناسیۆنالیزمدا، دەبیت. لەگەڵ ئەوهیشتا، ئەم دەولەتە رۆلێکی پێشکەوتوووانە لە رەوتی میژووی کێشەى گەلى ژێردەستى کورد-دا دەبینیت. بۆیه ئەرکی لەگەڵ میژوو تەبای سۆسیالیستەکانە پشتگیری ئەو گۆرانکارییه کۆمەلایەتەى و سیاسییانە بکەن و بەدوای قولۆکردنەوه و بەئەنجام گەیانندنی داواکارییه دیموکراتییەکانەوه بن.

پشتگیری کردن ئەوه ناگەیهنێ سروشتی چینیایەتی بۆرژواپانەى دەولەتەکە فەرامۆش بکەن و لە کرێکاران و زەحمەتکێشانى کوردستانی بشارنەوه و پاساوی سیاسەتەکانی بۆرژوا بدەنەوه، بەلکو دەبیت دەستکورتی دیموکراسی بۆرژوازی تاپبەت بە وولاتانی دواکەوتووی وه کوردستان و عێراق دەریخرنیت و رەخنەى لێ بگرنیت. هەرۆهە تەواونەبوون و کەموکورتی سەرەخۆییەکە ناشکرا بکرنیت. مەملاتی دژ بە مۆنۆپۆلە جیهانییهکان و دەولەتانی ئیمپریالیستی رانەگیریت و تەپکە و داوهکانی وابەستەییی سیاسی، نابووری، هەر شینۆهیدەکی دیکە، بخرنە روو، بەینی بارودۆخی خەباتی ئەو کاتە، بەرنامەى سۆسیالیستی گوێجاو لە بەرامبەر بەرنامەى بۆرژواپانەى رابگرن.

رۆلی دروست بۆ سۆسیالیستەکان ئەوهیە، مەملاتی فیکری و سیاسی و جەماوەری و سەندیکایی و رێنخراوەیی خۆیان بکەن، وهک ئۆپۆزیسیۆنیکی سۆسیالیستی کرێکاران هەموو شینۆهەکانی خەباتی سیاسی جەماوەری پەپرهویکەن، پله بە پله، قۇناغ بە قۇناغ و لە وهەرچەرخاندنە سیاسییەکاندا، شیکردنەوهى نوێ و بەرنامەى نوێ و شینۆهى خەباتی نوێیان لەسەر بنچینه و پرنسیپەکانی فەلسەفەکەیان و واقعیی بزووتنەوهکەیان، بەینی گیانی هاوچەرخى ئەو سەردەمە دیاری بکەن.

رۆلی پێشکەوتوووانەى دەولەتەى سەرەخۆی کوردستان

لە دیدگای تیۆریی سۆسیالیزمەوه، نازادی گەلى کورد و دامەزراندنی دەولەتەى سەرەخۆی کوردستان، راستەوواست، لە بەرژەوهەندی نیستای بزووتنەوهى سیاسی

کرێکاران و زهحمه تکیشانی کوردستان و عێراقدا به و هه رگیز به پینچه وانه ی بنه ما تیۆریه کانی سۆسیالیزمه وه نییه .

جیاپوونه وه ی کوردستانی باشوور له عێراق و دامه زرانده ی ده وله تینکی سه دره خۆ یان قه واره یه ک سه دره خۆ یی تیندا پارێزرا و بیه ت، پرۆسه یه کی له بار و بواریکی گونجا وه بو چا و پهبوونی چه ما وه ری کورد له و مافانه ی ساله هایه پینشیلکرا ون. ههروه ک وه ده بیه تانی ناواختی کرده وه یی مافی به یاردانی چاره نووسه، که به گوته ی لینین، له جیاپوونه وه و پینکه ی تانی ده ولته تی نه ته وایه تی سه دره خۆ به ولاره هیه چی دیکه ناگه یه تی.

ده ولته تی سه دره خۆ ی کوردستان، کۆتایی پینیه تانی سه دره مینکی دوور و درێژ و رهش و تال له میژووی نه ته وه ی کورد ده سه بهر ده کات. دوا لاپه ره ی چه وسانده وه ی نه ته وایه تی له سه ر گه لی کورد، له م به شه ی کوردستاندا، هه لده داته وه. بۆ ئینچه گاره کی مه ترسی قه رگه رنی گه لی کورد، که له ساله کانی هه شتادا به وه ترپکی رق و کینه ی بۆرژوا ناسیونالیزمی شو قی تیزم و فاشستی عه ره ب له عێراقدا، بنه به ده کات، سیاسه تی راگواستن و توانده وه و سه ربه وه ی ناسنامه ی نه ته وایه تی و کۆمه ل کۆژی و نه نفال و کیمیاوی باران و کاولکردن و مین چاندن و تینکدانی بنه ما ی نابووری کوردستان، ده خاته چاله وه.

خه باتی چینه جیا جیا کانی گه لی کورد، له پینشی هه موویانه وه، کرێکاران و زهحمه تکیشانی کوردستان له پیناوی بوونی خۆ یاندا، له پیناوی نازادی و دیموکراسیدا، خه باتینکی عادیلاتیه و ناوه رکی ته م خه با ته ره وایه مایه ی پشتگیری بی چهند و چوونی سۆسیالیسته کانه، نه گه ر نه و خه با ته بۆرژوا ناسیونالیستی کوردیش سه رکرده یه تی بکات و نیوه ناچل نازادی و دیموکراسی په پهبه ویکات، چونکه بزووتنه وه با به تیه که بۆ ما وه یه کی میژووی، تا سه رکرده یه تی بۆرژوایی ده گاته بیه ست و قه برانه سیاسی و نابووری و کۆمه لایه تیه کانه چواره وه ری ده تنن، ته کانی نک به جوولانه وه ی گه شه کردنی میژو و ده دات و کوردستان و گه لی کورد بۆ ناستینکی بالآتیری کۆمه لایه تی و شارستانی ده گو یزته وه.

سه لماندنی مافی به یاردانی چاره نووس له شیوه ی دانپیانانی مافی جیاپوونه وه و پینکه ی تانی ده ولته تی سه دره خۆ، یان به شیوه ی پاراستنی سه دره خۆ یی نه ته وایه تی له چوارچینه ی قه واره یه کی فیدرالیدا، په یه ونده ی به به رنامه ی دیموکراسیه وه هه یه. ته م سه لماندنه بی چهند و چوونه و هه نگا وانی کرده وه یی بۆ جینه چیکردنی، نه ک هه ر راستگری سۆسیالیسته کانی نه ته وه ی سه رده ستی بی تا قیده کریته وه، به لکو مه لی دیموکراسی بۆرژوایی ئۆبۆزیسیونی بۆرژوایی عیراقیشی بی له سه نگی مه ک ده دریت.

کورت و پوخت، شیوه ی به کاره ی تانی ته م مافه، بی زامنه کردنی سه دره خۆ یی له ده ولته تینکی نه ته وه یی جیا وازدا، کۆتایی به ململانی نه ته وایه تی و کیشه ی گه لی کورد ناهینیت، نه و کیشه یه ی ململانی هه ردو و چینی بۆرژوا ناسیونالیستی عه ره ب و کوردی له ناوه رکیدا هه شاردا وه.

ململانی بۆرژوا ناسیونالیستی هه ردو و نه ته وه ی عه ره بی سه رده ست و کوردی ژێرده ست

-دیاره به جیاوازی ناوه‌رۆکی سته‌مگه‌رانه‌ی بده‌که‌میان و ناوه‌رۆکی عادیلاته‌ی دووه‌میانه‌وه- له‌ میژوه‌ ده‌ستی پینکردوه‌ه و کیشه‌که‌ له‌نیوانیاندا راکیش راکیشی پین ده‌کریته. خه‌باتی سیاسی، چنگ و کوشتار، ناشتی‌وونه‌وه و بده‌کدا هه‌له‌پژانده‌وه، چارنکی دیکه‌ ناشتی‌وونه‌وه... هته‌، نیشانه‌ن بۆ قوولنی کیشه‌که. ئەم مەلەلاتیبه‌ له‌ دیدی سۆسیالیزمه‌وه، له‌ ته‌وه‌ری به‌رژه‌وه‌ندیی ئابووری و مه‌سه‌له‌ی چاره‌نووسی بازاری کوردستاندا ده‌سوورپه‌ته‌وه و ره‌گی داکو‌تاوه.

ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆی کوردستان کۆتایی به‌و مەلەلاتیبه‌ ده‌هینی و ده‌ستی بۆرژوا ناسیونالیستی شو‌قینیزی مه‌ره‌ب له‌ کوردستاندا ده‌به‌په‌ته‌وه و رینگه‌ی گه‌شه‌کردنی سه‌رمایه‌داری له‌ کوردستاندا خۆش ده‌کات. ئەم گه‌شه‌کردنه، هه‌رچنده‌ مه‌ودایه‌کی فراوانی له‌ به‌رده‌مدانابیت به‌هۆی رۆلی جیهانگیری سه‌رمایه‌ی گه‌وره‌ و فره‌ناستامه‌ی مۆنۆپۆ له‌ جیهانیه‌کان و په‌رپووتی له‌ راده‌ به‌ده‌ری سه‌رمایه‌ی خۆمالی، به‌لام گۆرانکاریه‌کی چۆنایه‌تی به‌سه‌ر پینکهاتنی ووزه و سامانی سه‌رمایه‌ی ناخۆخدا ده‌هینی و ناچاری ده‌کات گه‌شه‌کردنکی سیاسی و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنیری له‌ کوردستاندا به‌رپا بکات. ئەم گه‌شه‌کردنه‌ ناچاریه‌ی سه‌رمایه‌داری ده‌به‌ته‌هۆکاری گه‌شه‌کردنی خۆی چینی بۆرژوا و کۆیله‌کانی، واته‌ چینی کرێکار، که‌ له‌گه‌ڵ هه‌ر پینشکه‌وتن و گه‌شه‌کردنکی چینه‌ی بۆرژوا ئەمیش گه‌شه‌ده‌کات و ریزه‌کانی فراوانتر و چۆنایه‌تی باشتر ده‌بینت.

له‌ روانگه‌ی تیۆری سۆسیالیزمه‌وه ئەم گه‌شه‌کردنه‌ دوولایه‌تیبه‌ هاوتایه، یاسایه‌کی به‌لگه‌نه‌ویستی گه‌شه‌کردنی کۆمه‌لایه‌تیبه‌ و ده‌سکه‌وتنکی سیسته‌می سه‌رمایه‌داریه‌، که‌ تا هه‌نوکه‌ کوردستان لینی بینه‌شپوه‌ه و ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆی کوردستان رینخۆشکه‌ره‌ و ده‌سته‌به‌ری وه‌دیه‌بنانی ده‌ی.

ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆ و ده‌سکه‌وتی بزووتنه‌وه‌ی سۆسیالیستی کرێکاران

لای کەس شاراوە نییە، کە نامانجی بنجینه‌یی بزووتنه‌وه‌ی سۆسیالیستی کرێکاران، پینکه‌بنانی ده‌وله‌تی سه‌ریه‌خۆی نه‌ته‌وایده‌تی نییە، به‌لکو نه‌هینشتنی خاوه‌ندارنشی تایبه‌تی و کاری کرێگرته‌ و کوتایی هینانه‌ به‌ هه‌موو شینوه‌کانی ده‌وله‌ت. به‌لام ئەم بزووتنه‌وه‌یه‌ وه‌ک هه‌ر بزووتنه‌وه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی دیکه‌ له‌ سنوور و باروودخینکی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی جیهانی و ناخۆییدا ده‌بزوێ بۆیه‌ ناساییه‌ سه‌ره‌پینی وه‌دیه‌بنانی نامانجه‌ سه‌ره‌کیه‌کانی به‌ چه‌ندین که‌ند و کۆسپ و ته‌گه‌ره‌ ته‌نرابیت. هه‌نگاوه‌لگرتیش به‌ره‌و نامانجه‌کان رووبه‌رووی ئه‌رکی ته‌ختکردنی ئه‌و که‌ند و کۆسپانه‌ی ده‌کهنه‌وه. ئەم رووبه‌رووبوونه‌وه‌یه‌ پینوستی به‌ شیکردنه‌وه‌ی دیاریکراو هه‌یه‌ بۆ باروودخه‌ دیاریکراوه‌که‌؛ پین ئەم شیکردنه‌وه‌یه‌، پین ئەم پرنسپه‌ه‌ زانستیه‌ی تیۆری سۆسیالیزم ده‌یسه‌لمینی، سه‌رکه‌وتن مه‌حاله‌.

له‌بەر تیشکی ئەم راستییانەدا دروشمی دە‌وله‌تی سەریه‌خۆی کوردستان، تاکتیکێی پاروود‌خینکی دیاریکراو دە‌بینت. ئەم دروشمە (دە‌وله‌تی سەریه‌خۆی کوردستانی باشوور) لە کاتی وە‌دیهااتیندا، دە‌بێتە مایه‌ی دە‌سکه‌وتینکی بە‌به‌های چینی کرێکار و بزوتنه‌وه‌ی سۆسیالیستی کرێکاران لە کوردستاندا، هه‌روه‌ها، بە هه‌مان شێوه‌، دە‌چێتە خۆمه‌تی کرێکارانی ناوه‌راست و خوارووی عێراق بزوتنه‌وه‌ی سۆسیالیستی کرێکاران لە عێراقدا. وە‌دیهااتنی دە‌وله‌تی سەریه‌خۆی کوردستان، جگه‌ له‌و گه‌شه‌کردنه‌ چینه‌ایه‌تیه‌ی باسما‌ن کرد، هۆکار و مایه‌ی ره‌واندنه‌وه‌ی ئەو ته‌ممه‌وه‌ ناسیونالیسته‌ ده‌بێت که کرێکارانی کوردستانی چه‌واشه‌کردوه‌ و رێی لێ‌گرتوون به‌ چاری روون و کراوه‌ به‌رز‌وه‌ندیه‌ چینه‌ایه‌تیه‌کانی خۆیان ببینن. دیاره‌ بێ‌ هوشیاربوونه‌وه‌ و به‌رچا‌وروونی کرێکاران، چوولانه‌وه‌ی سیاسی ئەم چینه‌، واته‌ بزوتنه‌وه‌ی سۆسیالیستی نایه‌ته‌ سه‌ر شانزی راسته‌قینه‌ی خه‌باتی سیاسی به‌رچاو و کاریگه‌ر له‌ کۆمه‌لگادا. له‌بەر ئەوه‌ ده‌بێ‌ سۆسیالسته‌کان لایه‌نگیری ئەم مافه‌ بکه‌ن، مافی جیا‌بوونه‌وه‌ و به‌ده‌سته‌ینانی دە‌وله‌تی سەریه‌خۆی نه‌ته‌وايه‌تی.

دە‌بێت چه‌ماوه‌ری گه‌لی کورد -به‌کرێکارانی‌شه‌وه‌- چاویان له‌ بیهینی ده‌سکه‌وته‌ دیموکراتیه‌یه‌کان تێ‌بینت، هۆشیان به‌ رۆشنی‌یری نه‌ته‌وايه‌تی سه‌رپێ‌ڤه‌ت، یاریکی فراوانیان بۆ ناوه‌لا‌ بکرن بۆ پیا‌هه‌لوتنی خاکی پیرۆزی نیشتمان و سه‌روه‌ریتی نه‌ته‌وايه‌تی و یادی سه‌رکرده‌ و تێ‌کۆشه‌ره‌ نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان و به‌رز‌کردنه‌وه‌ی ئالای کوردستان و هه‌لواسینی نه‌خشه‌ی کوردستان و... هتد. به‌گورتی ده‌بێت خه‌لکی -به‌کرێکارانی‌شه‌وه‌- له‌ ته‌واوی داب و نه‌ریت و ره‌سم و دروشم و سۆزه‌کانی ییری ناسیونالیستی تێ‌بین. ئەمه‌ هه‌قی بێ‌ ئەملا و ئەولای خۆیانە، چونکه‌ بێ‌ ئەم پرۆسه‌یه‌، بێ‌ ئەم قۆناغه‌، بێ‌ تێ‌بوون و پێ‌بوون و دا‌مراندنه‌وه‌ی ئەم که‌لکه‌له‌یه‌ی سه‌ره‌زشی مرۆفه‌ چه‌وساوه‌کانی گه‌لی ژێ‌رده‌سته‌، وه‌همی ژیا‌نی پێ‌ له‌ نازادی و خۆشگوزه‌رانی و نه‌مانی چه‌وساندنه‌وه‌ی مرو‌ف له‌لایه‌ن مرۆفه‌وه‌، له‌ژێ‌ر سایه‌ی دە‌وله‌تی نه‌ته‌وايه‌تی و قه‌واره‌ی سیاسی نه‌ته‌وه‌یی، هه‌رده‌مه‌یتیت و به‌شینکی زۆری ه‌زش و چالاکیی کرێکاران و زه‌حمه‌ت‌کێ‌شان بۆ خۆی ده‌بات. ئەم وه‌همه‌ ناسیونالیته‌یه‌ ته‌نها و ته‌نها به‌ هاتنه‌دی ده‌وله‌تی سەریه‌خۆی کوردستان ده‌ره‌وتنه‌وه‌ و ناسه‌واری نامینیت. بزوتنه‌وه‌ی پته‌وی کرێکارانی سۆسیالیستیش هه‌ر ئەو کاته‌ رێ‌په‌وی سۆسیالیستی، دوور له‌ هه‌موو مه‌یلیکی ناسیونالیستی، رێ‌ی خۆی تێ‌دا‌ده‌کاته‌وه‌ و سۆسیالیزم بێ‌ ترسی بادانه‌وه‌ به‌ره‌و دژایه‌تی و شه‌ر و به‌یه‌گاهه‌لشا‌خانی ناسیونالیستی، رینگای هێ‌وویی خۆی ده‌گرت.

کرێکارانی گه‌لی عه‌ره‌یی سه‌رده‌ست له‌ ناوه‌راست و خوارووی عێراقدا، له‌ به‌دیهااتنی ده‌وله‌تی سەریه‌خۆی کوردستانی باشووردا، به‌ شێوه‌یه‌کی جیا‌وا‌ز له‌ رو‌خساردا یه‌ک‌په‌و له‌ناوه‌رۆ‌کنا، هه‌روه‌کوو کرێکارانی کوردستان، به‌هه‌رمه‌ند ده‌بن. به‌گه‌شتی، کرێکاران له‌ ناوه‌راست و خوارووی عێراقدا، جگه‌ له‌وه‌ی له‌ژێ‌ر کاریگه‌ریتی

نایدیای ناسیونالیستی و مه‌زه‌بیدان، به‌زۆره‌ملی و چه‌وساندنه‌وه‌ی له‌ راده‌به‌ده‌ر و تیزۆر و تۆقاندن و گرتن و بیگاری و... هتد، له‌ سایه‌ی حوکمی فاشستییا، به‌کرده‌وه، کراونه‌ته‌ ده‌سکه‌لای چینی بۆرژوا ناسیونالیستی شۆقینزیمی خۆیان، کراونه‌ته‌ نامرزی سه‌رکوتکردنی گه‌لی کورد و که‌مه‌ نه‌ته‌واپه‌تیه‌کان، هیزی کاریان کراوه‌ته‌ سه‌رچاوه‌ی ده‌رامه‌تی ده‌ریژه‌پیدانی شه‌ر و جه‌نگی له‌ناویردن و دامرکاندنه‌وه‌ی بلینسه‌ی خه‌باتی عادیلاته‌ و نازادیه‌خوازانه‌ی گه‌لی کورد له‌ کوردستانی باشوور. زنده‌بایی کاری نه‌وان که‌له‌که‌ی سه‌رمایه‌ پینکه‌هینیت و ده‌ریژه‌ سه‌ر سامانی چینی بۆرژوا بیروکراتی عه‌ره‌بی ده‌سه‌لاندان، ده‌کریشه‌ چه‌کی قورس و کۆمه‌لکۆژ و گه‌لی کوردی پی‌ قه‌ده‌کری -به‌ کرینکارانی هاوخه‌باتی چینایه‌تیشیانوه-، نه‌وان نه‌رکه‌ بیکۆتاییه‌کانی شه‌ری کورد کردن و کوشتار و جه‌نگی عیراق -کورد و عیراق- ئیران و عیراق- هاوپه‌یمانه‌کانیان پی‌ به‌چی ده‌گه‌یه‌تری. واته‌ قورسایی و باری گرانی شه‌ری جینوسایدی کورد و ویرانکاری کوردستان و عیراقیش به‌سه‌ر شانی نه‌وانه‌وه‌یه‌ و نه‌نجامیش له‌ ته‌قروتوناوه‌ون و کوشتن و مالتۆزانی و سه‌رگه‌ردانی و برستی و رووت و ره‌جالی و چه‌وساندنه‌وه‌ زیاتر و بیکاری به‌ولاوه‌ هه‌چی دیکه‌یان ده‌ستگیرنه‌بووه‌ و نابیت، هیز و روزه‌ و شیله‌ی گیان و تاره‌قه‌ی ناوچه‌وانی نه‌وان و برده‌ی چینی بۆرژوا بیروکراتی شۆقینیزم.

له‌به‌رته‌وه، جیاپه‌ونه‌وه‌ی کوردستانی باشوور و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی نه‌ته‌واپه‌تی، له‌ سی‌ بواری سه‌ره‌کیدان، ده‌بیشه‌ مایه‌ی بارسووکی کرینکاران و زه‌حمه‌تکیشانی عه‌ره‌ب له‌ عیراقدا:

أ) له‌ بواری نابووریدا، گوشاری بینگاری و کاری زیاتر و زنده‌بایی چه‌ند قاتیان له‌سه‌ر نامینتی، که‌ به‌ بیانوه‌ی بارودوخ‌ی ناهه‌موار و قه‌یرانه‌ نابوورییه‌کانی جه‌نگه‌وه‌ حوکمی بۆرژوا به‌سه‌ریاندا ده‌سه‌پینتی.

ب) له‌بواری سیاسیدا، ناووه‌واپه‌کی سیاسی نه‌وتۆ دیته‌ پینشه‌وه، که‌ وه‌هم و بیانوه‌ی چه‌وساندنه‌وه‌یان له‌به‌رده‌مدا په‌کالا ده‌کاته‌وه‌ و په‌و هه‌یه‌وه‌ بۆرژوازی سه‌رداریان به‌ رووتوقوتی ده‌بیان و هه‌شیاری چینایه‌تییان به‌رزه‌بیشه‌وه‌ و ده‌که‌ونه‌ سه‌ر ریزه‌وه‌ی کارنکی سیاسی هه‌شمه‌ندانه‌ی رنکوپینک. تا به‌ فریای خۆیان بکه‌ون و چیدی کرده‌ی نه‌وان و برده‌ی سیسته‌مه‌ سه‌رمایه‌دارییه‌که‌ نه‌بیت.

ج) له‌ بواری کۆمه‌لایه‌تیدا خۆیان ده‌دۆزنه‌وه‌ و چارنکی دیکه‌، لایه‌نی مرۆفایه‌تی خۆیان بۆ ده‌گه‌ریته‌وه‌ و هاوپه‌شی بۆرژوازی نه‌ته‌واپه‌تیان له‌ چه‌وساندنه‌وه‌ی کرینکاران و زه‌حمه‌تکیشانی هاوخه‌بات و هاوچینیان له‌نیو گه‌لی کوردی ژێرده‌سته‌دا، ناکه‌ن. به‌مه‌یش سه‌ر له‌نوی ببنای هاوخه‌باتی و په‌کینتی چاره‌نوو و پرنسیپی ئینته‌رناسیونالیزمی پرۆلیتاری سه‌ر سه‌که‌ی ناسایی خۆی ده‌خریته‌وه‌.

به‌مجۆره‌، پی‌ نه‌م نازادپه‌ونه‌ سی‌ لایه‌نییه‌، کۆتایی به‌ خولانه‌وه‌ و گه‌یژبوونی پرۆلیتاری ناوه‌راست و خواروه‌ی عیراق له‌ بازنه‌ی بۆرژوا ناسیونالیستی شۆقینیزم نایه‌ت و ناستی

هۆشیاری چینه‌تییان به‌رزناپه‌شوه و نابنه کهره‌سه‌ی هۆشمه‌ندی و بنیاته‌ری بزوتنه‌وه‌یه‌کی سۆسیالیستی گرێکارانه، که عێراق رووه و سیسته‌مێکی سوسیالیستی بیات و کۆتایی به هه‌موو شینوه‌کانی چه‌وساندنه‌وه‌ی تیندا به‌یتریت. تیۆری سۆسیالیزم ئاراسته‌ی سۆسیالیسته‌کان ده‌کات، که به‌توندترین شینوه خۆیان به ئهرکی وه‌دیه‌ینانی دیموکراسی و ئهرکه‌کانیه‌وه به‌سته‌وه، به مافی پرێاردانی چاره‌نووسی گهلانی ژێرده‌ستیشه‌وه.

سۆسیالیسته‌کان له‌بهر تیشکی تیۆری سوسیالیزمدا، ده‌بیت نه‌وه له ئه‌ستۆ بگرن، که به راشکاری ده‌ژایه‌تی خۆیان بۆ هه‌موو چه‌وساندنه‌وه‌یه‌ک رابگه‌یه‌نن، دیدگای ئینته‌رناسیۆنالیستی خۆیان له یواری فیکر و سیاسه‌ت و رێکخه‌ستن نه‌شارنه‌وه، ره‌فزی شۆفینیزمی نه‌ته‌وايه‌تی به هه‌موو شینوه و ره‌نگه‌کانیه‌وه بکه‌ن. بێ هیچ پێنج و په‌نايه‌ک، بێ چاوشارکی، بیرو بۆچوونه‌کانیان بلێن، دروشمه‌کانیان له‌گه‌ڵ واقیعی جیهان و وولاتی خۆیاندا بگولجینن، کاری پێیکه‌ن و له خزمه‌ت بزوتنه‌که‌یاندا دای بنین، گوی بۆ هه‌موو بانگه‌وازیکی عادیلاته‌ی مرۆقه چه‌وساوه‌کانی جیهان رادینن، له پیناوی دنیا‌یه‌کی بێ خاوه‌نداریتی تاپه‌تی، که ماکی هه‌موو چه‌وساندنه‌وه‌کانه، له‌گه‌ڵ ره‌وتی رووه و پێشه‌وچووی میژووی ئهم جیهانه‌دا، هه‌نگاوینن.

سلیمانی

شویات - تهموز ۱۹۹۲

کۆلتوریا لیزم و کهسایه تی مرۆقی کورد

نامانج گهرمیان

بۆ ئەوێ بزانی کوردستان کۆلتوریه «مستعمره» یان نه؟ پنیسته پرسیار بکهین پیناسه ی کۆلتوری چیه؟ کۆلتوریا لیسته کان شتیکی تر نه بوون و نین، جگه لهوێ که له گهلا سهره لدانێ سهرمایه داریهدا ههر یه که و وولاتینک یان چه ند وولاتینکیان داگیرکرد و خستیان ه ژیر دهسلاتی خزیانه وه، وه کو هیندوستان له لایه ن دهولته ی بدریتانیا وه، جهزانی له لایه ن فه ره نسا وه ... هتد.

دوو خالی سهره کی له کۆلتوریا لکردندا به مهرجی سهره کی داده نریت.

یه که میان: به سهردا سه پاندنی زمانی ره سی دهولته ی کۆلتوریا لیست به سهر میلله ت یان دهولته ی کۆلتوریا لکرا ودا.

دووه میان: تالانکردنی سامانی ئابووری میلله ته یان دهولته ی کۆلتوریا لکرا وه که له لایه ن دهولته ی کۆلتوریا لیسته وه.

کوردستانیش له دوای په یمانی لوزانی ۱۹۲۳ه وه ته نانه ت پش ته وساشا نه و دوو مهرجه سهره کییه ی کۆلتوریا لکردن ده یگرته وه، نه مهش ههر نه بی بۆ ته ته وه ی کورد خزی، راستیه کی به لگه نه وسته.

مه به ست له م نووسینه لایه نه رامیاری و ئابووریه که ی کۆلتوریا لیزم له کوردستاندا نییه، به لکو به پله ی یه که مین کارتینکردنی کۆلتوریا لیزم له سهر کهسایه تی مرۆقی کورد ده گرته وه.

نه ته وه ی کورد دوای دا به شکردنی کوردستان له سهره تای سه ده دی بیسته مه وه له ههر پارچه یه کی نیشتمانیه کی خزیدا به پنی یاسای داگیرکه ران به که مایه تی له قه له م درا وه. نه مهش دیاره بۆ به نامانج گه یشتنی چوار دهولته ته داگیرکه ره که ی کوردستان بو وه له و دوو مهرجه بنچینه ییه ی کۆلتوریا لیزم که باسکران.

ده با بزانی به درێزایی سه ده دی بیسته م وشه ی «که مایه تی» چ کارنکی کردو وه ته سهر کاره کته ر «کهسایه تی» مرۆقی کورد؟

له راستیدا نه م وشه یه چ له لایه ن راگه یاننده وه و چ به قسه ی سهرزاره کی میلله تی سه ده ست سالانه هه زاران جار ده نووسریت و ده ووترته وه و له گوینی مرۆقی کورددا ده زرنگیته وه، به چاوی «که مایه تی» ته ماشا کردنی کورد له لایه ن نه ته وه کانی سه ده سه وه که هه رده م «ته نیا خزیان» یاسا و دهولته یان به ده سه وه بو وه وای له مرۆقی کورد کردو وه، که تا راده یه کی زیاد دوو چاری گرنی ده روونی (العقدہ النفسیه) ههستی خزیه که مزانی

(الشعور بالنقص) بیهت، چونکه به‌پنی زانستی ده‌رووناسی هه‌موو که‌مایه‌تیه‌ک هه‌ستی خۆیه‌که‌مزانینی تیندایه، هه‌روه‌کوو نامزیدک له‌ وولاتی بینگانه‌دا، ئەم گری‌ ده‌روونیه‌یه هه‌موو چینه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واری گرتووه‌ته‌وه و تا راده‌یه‌کی ئینجگار زیادیش دووچاری پشت به‌خۆنه‌به‌ستن و بیهیوایی و نادلتیایی کردووه: له‌ راستیدا هه‌ر مرۆفینک له‌ ده‌روونه‌وه‌ گرفتاری ئەم گری‌ ده‌روونیه‌یه بووینت له‌ ده‌روه‌وی خۆی «له‌خۆبایی» دینه‌ پیش چاو و سه‌رنه‌نجام هاو‌کینشی ده‌روونی (التوازن النفسي) تینکده‌چی و زۆریه‌ی کات وه‌کوو مرۆفینکی تووبه و تینکار ده‌به‌ینریت، ئەمه‌ وا ده‌کات که‌ ئەو مرۆفه‌ بۆ زۆریه‌ی رووداو و دیارده‌کانی ژبان زوو هه‌لچینت و زووش په‌شیمان به‌یتسه‌وه، واته‌ ده‌یکاته‌ مرۆفینکی راپا و عاتیفی نه‌ک خاوه‌ن هیزی به‌یاردان و لوژیک.

دیاره‌ ئەم سیفاتانه‌ش روون و ناشکرا له‌ که‌سایه‌تی مرۆفی هاوچه‌رخ‌ی کورددا ده‌به‌ینریت، به‌ بروای من ته‌نانه‌ت «یه‌کینک» له‌ هۆکاره‌کانی داوانه‌کردنی دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی سه‌ره‌خۆی کوردستان له‌لایه‌ن پارت و رینکخراوه‌ کوردستانیه‌یه‌کانه‌وه به‌تایبه‌تی له‌م سه‌رده‌مه‌دا که‌وا دیسان نه‌خشه‌ی جیهان تینکدرایه‌وه، ده‌گه‌رتسه‌وه بو هه‌بوونی ئەم گری‌ ده‌روونیه‌یه، واته‌ (هه‌ستی خۆیه‌که‌مزانین) که‌ ته‌نانه‌ت له‌ناو سه‌رکرده‌کانی کوردیشدا هه‌یه‌! له‌خۆپرسینه‌وه:

«بۆچی؟» ووشه‌یه‌که‌ به‌ پله‌ی یه‌که‌مین نیشانه‌ی پرسیار له‌خۆکردن و له‌ خه‌لک‌ کردنه‌ ئینجا روونکردنه‌وه‌ی دیارده‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئابووری و فله‌سه‌فیه‌یه‌کان له‌ رنگه‌ی ئەو نیشانه‌ی پرسیاره‌وه.

مرۆفی کورد به‌ درێژایی میژووی خۆی خاوه‌نی ده‌سه‌لات به‌رده‌وامی خۆی له‌ چوارچۆیه‌ی ده‌وله‌تدا نه‌بووه، که‌ راسته‌وخۆ مرۆف‌ فیزی هه‌ست به‌ لێپه‌سراویتی به‌رامبه‌ر رووداو و دیارده‌ و شته‌کان ده‌کات، بۆیه‌ مرۆفی کورد که‌مجار له‌ خۆی پرسبووه‌ که‌ بۆچی فلاته‌ به‌رپار بدات یان بۆچی نه‌بیدات، بۆچی فلاته‌ کار بکات و یان بۆچی نه‌یکات... هه‌تد.

ته‌نانه‌ت به‌ پینچه‌وانه‌وه هه‌رده‌م له‌لایه‌ن رۆژم و دامه‌وه‌زگای داگیرکه‌رانی کوردستانه‌وه له‌ خه‌لک‌ په‌رساوه‌ که‌ بۆچی وا ده‌کات و بۆچی وا ناکات!

ناسانه‌ترین نمونه‌ ته‌وه‌یه، که‌ ئەگه‌ر مرۆفی کورد ته‌نانه‌ت له‌ نیشتمانده‌کی خۆیدا له‌ شارینکه‌وه بۆ شارینکی تر سه‌فه‌ر بکات له‌ ده‌یان جی‌ په‌رسیاوی لینه‌کرت‌ که‌ بۆچی سه‌فه‌ر ده‌کات؟ به‌ هه‌ر لایه‌کدا چووینت درنده‌کانی رۆژمه‌ داگیرکه‌ره‌کان په‌رسیاویان کردووه، که‌ بۆچی وا ده‌کات! ته‌نانه‌ت له‌ زیندانه‌کان له‌ منالاشی کورد په‌رساوه‌ که‌ بۆچی ناوه‌که‌ی کوردیه‌یه! کچینکی چوارده‌ سالان له‌لایه‌ن لێپه‌سراوانی به‌نیو «ناسایش»ی رۆژمی ئینستای عیراقه‌وه لینی ده‌په‌رسیت بۆچی ناوی «مه‌هاباد»ه، ئەویش به‌ تووبه‌یه‌وه به‌م شینویه‌ وه‌لامی داگیرکه‌رانی سوپه‌ر کۆلتوریا‌لیست ده‌داته‌وه و ده‌لی: چونکه‌ خۆم ئەو ناوه‌م پیش له‌دایکبوون بۆ خۆم هه‌له‌پاردووه‌!

تیدی ته‌وه‌نده‌ له‌ خۆبایی په‌رساوه‌ بۆچی؟ خه‌لکی کوردستان تا راده‌یه‌ک سل له‌م

ووشەیه دەکەنەوه و مرۆفی کورد له کەسایەتی خۆیدا خۆی بە بەرپرسیاری رووداوه گرنهگەکانی ژبانی نازانی، بۆیه رەنگە بلێم دوور نییه لەبەرئەمە نەبی، که لاوانی کورد بەدەگمەن له خزیان پرسبووه که بۆچی خەبات دەکەن؟ بۆچی دەبنه پینشمەرگه؟ نۆتۆنۆمی، دەولەتی کوردستان، مافی چاره‌نووس یان بۆچی؟ کەم پینشمەرگه هەبووه که له تەنیایدا ئەم پرسبەرە لە خزی کردبیتا!

مرۆفی کورد ئەک هەر له بۆچی؟ بەلکو بە شیوەی پراکتیکی له ووشە (قانون) یش سەڵەکاتەوه!

له کاتێکدا ژبان بێ قانون له هیچ کات و شونینکی ئەم جیهاندا "لەوه‌تەمی دەولەت له میژووی مرۆقاپەتیدا دامەزراوه" ناگۆنچی بەرینوہ‌بچیت، کەوابوو بۆچی؟ کوردستان کۆلتۆنی چوار دەولەتە، که هەر له سەرەتای بوونی ئەم دەولەتانهوه ئەتەوهی سەر دەست فەرمانپەرایی کردووه و بەدینی بەرژەوه‌ندی ئەتەواپەتی خزی قانونی داناوه و ئەمەش نۆتۆماتیک دژ بە بەرژەوه‌ندی ئەتەواپەتی کورد بووه و هەموو جزره نازادبیهکی له کورد قەدەغەکردووه.

بۆ نمونە:

بەدینی قانون! هاتووچۆ لەنیوان دوو شاری کوردستاندا، که تەنها سەد کیلۆمەتر له یەکتەرەوه دوور بووین، جاری وابوو تەنانت بە رۆژی نیوهرۆ (هەژدە) خالی پشکنین بۆ خەلکی کورد دانراوه! هەر بۆیه شۆرشگێڕانی کورد هەردەم دژ بەم قانونانە وه‌ستان، بەلام سەرەنجام بە درێژایی سەدان سالی میژووی کوردستان، کەسایەتی مرۆفی کورد وای لێ هاتوو که ئەک هەر سل له قانون بکاتەوه، بەلکو رقی لێ بییتەوه! ئەمەش کیشە بۆ قانون بە مانا زانستیه‌کە له کوردستاندا دروست دەکات و دەبیتە هۆی ئەوهی که کاتی ئەگەر تەنانت رۆژی له رۆژان قانون (یاساکان) له‌لایەن کورد خۆشیه‌وه دەر بکێت (هەر نەبی) له سەرەتاوه جەماوەر سالی لێ بکاتەوه یان له‌وانەشە رقی لێی بییتەوه!

بۆ نمونە:

نیستا له کوردستانی خواروودا، که لەنیوان شاره‌کاندا خالی پشکنین له‌لایەن پینشمەرگه و شۆرشی کوردستانه‌وه دانراوه و له پیناوی پاراستنی ناسایش و سەلامەتی خەلکی کوردستان و رینگرتن له پلانەکانی "رژیمی داتەپییوی بە‌عسییه‌کان"، کەچی هینشتا خەلکی کورد و رانه‌هاتوو خۆی بە خاوهنی ئەو قانونانە بزانیت و بێ سەغله‌تیوون پەرە‌وییان بکات.

خالینکی دی که له کەسایەتی مرۆفی کورددا سەرئێخراکیشە ئەوه‌یه، که زۆریه‌مان (گومان) له دەروونیا زیاتر له (دنیایی) دەژی، ئەمە وه‌تەبی تەنیا له کاره‌کتەری مرۆفی

کورددا واینت، بەلکو چونکە لە کارەکتەری ئێمەدا (زیاتر) وایە! بۆیە سەرلەخراکێشە، ئێمە چونکە بە درێزایی میژوو هەر فێلمان لێکراوە! تەنانەت هەندێ جار لە بەرامبەر راستییەکی بەلگەنەویست بە گومان دەبین! ئەم بەگومانبوونەش لە راستیدا لایەنی پۆزەتیف و نینگەتیفی خۆی هەیە، لە باری دەروونناسییەوە مرۆڤ لە کاتیکی بەرامبەر هەموو دیاردەکانی ژيان بەگومان بێ سەرئەنجام ئەوانەیە باوەر بەخۆبوونی کەمبێتەوه، خۆ ئەگەر هەمیشەش بینگومان بیت، رەنگبێ بیستە هۆی دروستبوونی (گۆپینەدان) لە کەسایەتی مرۆڤدا بۆیە پێویستە لە خۆمان بپرسین کە ی و بۆچی و لە کام شت دەبێ بەگومان بێن و لە کامیان پێویستە بینگومان بێن؟

زمان:

زمان... ئەک هەر وەسیلەی گەشتۆگۆ و پاراستنی نەتەوێکە لە لەناوچوون، بەلکو کەرەستەی بێرکردنەوشە بۆ مرۆڤ، چونکە هەموو مرۆڤێک لە رینگە زامانی زگماکییەوە دەتوانێ بە درێزایی ژيان بیریکاتەوه و تەنانەت بە هەمان زمان (خەون) دەبێت، لە خەونیدا بە زامانی زگماکی قسەدەکات، باوەرناکەم فارسیک بە کوردی یان کوردیک بە روسی خەون بێت!

ناشکرایە زامانی کوردی بە شیوەی رەسمی بە درێزایی میژوو قەدەغەکراوە، چونکە کۆلۆنیالیستەکان ئەم راستییە لە کورد چاکتر دەزانن! کە ئەگەر تەنیا بیست سال زامانی کوردی وەکوو زمانەکانی خۆیان لەسەر ناستی دەزگاکانی راگەیاندن و زانکۆکاندا نازادبەکریت یان نازادبووایە، ئەوا بینگومان نەتەوهی کوردیش ئەمڕۆ لە هەموو بواری کانی زانستدا خاوەنی کتێبخانە و فەرھەنگی پەرەسەندوو بوو... بەلام ئەوەتا تا کوو ئێستاش چیا بەک گیروگرت لە بەردەم زمان و فەرھەنگی بەکگرتوی کوردیدا دروستبوو، ئەمەش وادیارە تەنیا و تەنیا بە دامەزراندنی دەولەتیکی کوردستانی سەرەخۆ چارەسەرەکرت، ئەگەرنا هەبوونی (نۆتۆنۆمی) لە هەر پارچەیک کوردستاندا بەرامبەر بە دەولەتی مەڕکەزی وەکوو نازادی مثالانە نەیسەت بە نازادی باوکیان لە خێواندا. چونکە نابووری بەدەستی باوکیوەیە، ئەک مثالان!

بۆ مەسەلەی نۆتۆنۆمییش چاکترین نمونە نەتەوه خاوەن نۆتۆنۆمیەکانی بەکیتی سوقیەت بوو، کە سەرئەنجام وازیان لەو وولانە زلھێژە! هینا و یوونە دەولەتی سەرەخۆ. دیارە هەر لە ئەنجامی ئەبوونی دەولەتی سەرەخۆی کوردستانەوه بوو زامانی کوردی نازاد نەبوو. تەنانەت وای لێھاتوو ئەم سالانەی دواییدا هەندێک خەلکی کورد خۆیان بە کورد نەزانن! هەرچەندە ئەمە هۆی (هەستی خۆبەکەمزانییش) رۆنی تیا دەبێت، بەلام نابێ بە سادە بزانریت کە هەندێ لە کوردە فەیلی و لۆری و زازییەکان خۆیان بلێن ئێمە کورد نیین! بینگومان گریمان تا کوو سالی ۲۰۰۰ دەولەتیکی سەرەخۆی کوردستان ئەبێت! ئەوسا کێشەکەمان لەمەش دژوارتر و ئالۆزتر دەبێتەوه!

له راستینیدا خالینکی گزنگ ههیه که رهنگبێ لیزه دا شایانی باسکردن بیت، ئه ویش ئه وه یه که ززگار نه بوونی کوردستان به درێژایی سه ده ده ی بیستم له گه ل ئه وه پهری خه بات و قوربانیداندا ته نیا بۆ دوا که و تووی کورد ناگه رینته وه، چونکه بۆ نمونه له چه زانییری داگیرکراوی دهستی قه ره نسادا ده یان نووسه ر و فدیله سو فی به رزی قه ره نسا پشتیوانی جو لانه وه ی ززگار یخوازی چه زانیریه کانی کردوه وه کو (ژان پۆل سارته ر و سیمون دی بۆقوار و فرانتس فانۆن و ژیزل حیلمی و... هتد) به لām له کوردستاندا نووسه ران و رۆشنییرانی (تورک و فارس و عه ره ب) نه ک ته نیا لایه نگر ی بزوتنه وه که مانی نه کردوه، به لکو به کرده وه دژی وه ستاون له گه ل ریزمدا بۆ (ئیسما عیل بێشکچی)، که وه کوو کۆمه لناسینکی پیشکه و تووخوازی تورک خۆی ته رخان کردوه بۆ مه سه له ی کورد؛ به لām بۆچی کوردینکی بۆ مهابارانی کیمیای کراو له هه موو شاعیرانی نه ته وه کانی سه رده ست له کوردستاندا نه پرسی کوا شیعه کانیان بۆ هه له بچه، که ته نانه ت که وته ناو شیعه ی تینگلیزی و ئه لمانی و سویدی و قه ره نسایی شه وه؟

به ره ی جهنگ:

کوردستان به درێژایی میژوو (به ره ی جهنگ بووه)!! به تاییه تی له م پینچ سه ده سآله ی دوا ییدا واته دوا ی یه که مین دا به شیوونی کوردستان له سالی ۱۵۱۶، له نیوان فارس و تورکه کاندا نه مهش کار تیکردنی راسته وخۆی به سه ر که سایه تی مرۆقی کورده وه هه یه و ئاشکراش دیاره وه کوو ئه م سیفاتانه ی زۆریه ی خه لکی کورد توور به ی؛ که له ره قی؛ سه ره بۆی؛ گو مانکردن؛ هه روه ها به خشنده یی و دلسۆزی و عاتیفی بوون... هتد بێنگومان ته گه ر منالانی کورد له ژیر تاسمانی شینی ناشتی و ناسیش و نازادیدا چاویان بۆ ژبان هه له نیا یه و گه ره یوان؛ ئه وسا ئی نه مهش ره نگبێ گه لیک که مترمان تیا دا هه له که و تابه که که له ره ق و توور به و سه ره بۆ... هتد بووا یه. له گه ل ئه مه شدا ده لیم هه ندیک له و سیفه تانه بو نمونه (که له ره قی) هۆکاری په روه ره یشی هه یه و ره نگبێ هۆیه کی بۆ ئه وه بگه رینته وه که منالانی کورد له نیو خیزاندا ئیجگار زۆر له لایه ن گه روه کانیانه وه نازاره درین و کو ته ک ده خۆن و قسه ی کالیان پێ ده ووتریت، ئه مهش له وانه یه له م سآله ی دوا ییدا که مینک گۆرانی به سه ردا هاتی.

کاره کته ری ئافره تی کورد

مه سه له ی ئافره تانی کورد وه کو دژوارترین مه سه له ی کۆمه لایه تی له ناو میلله تینکا، که به درێژایی میژووی خۆی خاوه نی مافی دیاری کردنی چاره نووس نه بووه، ماوه ته وه ا هه رچه نه ده له م بیست سآله ی دوا ییدا ژنانی کوردیش به تاییه ت له شاره کاندا چوونه ته ناو بازا ری کاری کۆمه لایه تیه وه و توانیویانه له م به ره ی خه باتدا بوونی خۆیان به سه لمین و بوونه ته خاوه نی ئابووری سه ره بخۆی خۆیان، به لām له گه ل ئه مه شدا ته نانه ت زۆریه ی

ئافره‌تان له هه‌لێاردنی هاوسهری خۆیاندا راسته‌وخۆ یان ناراسته‌وخۆ بینه‌شکراون. پیاوانی کورد له‌ژێر کارتێکردنی کۆنه‌پهرستی ده‌وله‌ته‌ کۆلتورنیالیسته‌کانی کوردستان و هه‌بوونی ئایینی ئیسلامدا زیاتر خۆیان به‌ نهریته‌ دواکه‌وتووه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورده‌واریه‌وه‌ به‌ستوووه‌تروه‌، نهمه‌ش راسته‌وخۆ بووه‌ته‌ هۆی دواکه‌وتنی ئافره‌تانی کورد و پشیلێکردنی مافه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیان. خۆ نه‌گهر به‌ ده‌گمه‌ن پیاوینک یان ئافره‌تینک نیازی بووینت له‌و چوارچۆیه‌ کۆنه‌پهرستانه‌ ده‌رچیت یان په‌په‌روی له‌ یاسا کۆمه‌لایه‌تییه‌کان نه‌کردبێ و ویستی رچه‌شکاندنێ هه‌بووینت؛ ئیدی له‌جیاتی پشتیوانی و هاندان؛ دووچارێ هه‌زێشی نا‌ه‌وا بووه‌ و ته‌نانه‌ت چاری لێ زه‌ق کراوه‌ته‌وه‌! نهمه‌ش بووه‌ته‌ هۆی سه‌رکۆوت بوونه‌وه‌ی ده‌روونی ئه‌و که‌سه‌ که‌ گۆمی شله‌قاندووه‌، ئه‌م شینوه‌ کۆنه‌پهرستییه‌ ته‌نانه‌ت ره‌فتاری پارته‌ سیاسیه‌کانی کوردستانیش (به‌رامبه‌ر مه‌سه‌له‌ی ئافره‌ت) ده‌گرێته‌وه‌، چونکه‌ زۆریه‌ی پارته‌کان نه‌یان ویستوو له‌ مه‌سه‌له‌ی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا له‌ قابله‌ ته‌سکه‌کانی ژبانی پیاوان و ئافره‌تانی شه‌سته‌کان و هه‌فتاگان تینه‌په‌ریکه‌ن، له‌ کاتێکدا ئه‌وان پنیسته‌ پشپه‌ره‌وی کۆمه‌ل بن و له‌ رووی زانستیه‌شه‌وه‌ شۆرش، واته‌ «گۆرانکاری»؛ که‌چی خه‌زایی گۆرانکارییه‌کانی کۆمه‌لگه‌ی ئیله‌م له‌چاو ئه‌م گۆرانکارییه‌ یه‌که‌چار خه‌زایه‌ی جیهان (بێ مه‌به‌ست) ده‌لێم وه‌کو خه‌زایی کیسه‌ل و فه‌زۆکه‌ وایه‌! به‌لام وایه‌ دیاره‌ له‌م خاله‌شدا کۆلتورنیالیسته‌کان رۆلی خۆیان تیا‌دا بینه‌یوه‌ هه‌روه‌کوو چۆن جیاوازی نیوان ئافره‌تانی نه‌ته‌وه‌کانی سه‌رده‌ست و ئافره‌تانی کورد له‌ هه‌موو روویه‌کی ژبانه‌وه‌ دیاره‌ و به‌ ناشکرا ده‌بیشرت؛ بۆ ئه‌وه‌ نه‌گهر راده‌ی خۆینه‌واری ئافره‌تانی کورد نیسه‌ت به‌ ئافره‌تانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست به‌راوهرده‌بکهریت و له‌به‌رچاویگه‌یریت؛ یان راده‌ی شه‌رمی ئافره‌تانی کورد له‌ چاوی ئافره‌تانی نه‌ته‌وه‌ی سه‌رده‌ست ده‌بینه‌ن زیاتره‌، له‌ رووی ده‌رووناسیه‌وه‌ مرۆف شه‌رمه‌ یان نازاد، به‌لام له‌ کورده‌واریه‌دا شه‌رمی ئافره‌ت نیشانه‌ی به‌رێزبوونه‌تی!!

چونکه‌ گوايه‌ بینه‌رم و بینه‌موس هه‌مان مانا ده‌دات!!

که‌ له‌ راستیدا دوو شتی ته‌واو له‌یه‌کتر جیاوازن؛ ده‌مه‌وی بێم هه‌بوونی نازادی ژبانی کورد هینه‌ گه‌نگ و بايه‌خداره‌ که‌ په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی به‌ نازادی نیشتمانی کورده‌وه‌ هه‌یه‌ و ته‌نانه‌ت خه‌لێکی بنچینه‌یه‌ بۆ پینکه‌وه‌نانی کۆمه‌لگه‌ی کوردستانی نوێ، پنیسته‌یه‌ ئه‌م راستیه‌ به‌خه‌رته‌ روو که‌ ئافره‌تان ته‌نیا خۆیان ده‌توانن له‌ وه‌ده‌سته‌بنانی ئه‌و مافانه‌دا رۆلی سه‌ره‌کی بگه‌رن؛ ئیدی به‌ هه‌ر شینوه‌یه‌ک و له‌ هه‌ر رینگه‌یه‌وه‌ بێت! خه‌لێکی تر که‌ کۆلتورنیالیزم له‌ کوردستاندا کاری کردووه‌ته‌ سه‌ر که‌سایه‌تی مرۆفی کورد نه‌وه‌یه‌، که‌ له‌ هه‌موو کات و شوێنێکدا نه‌گهر مرۆف له‌ دله‌نیایدا بۆیت هه‌زێکی پالپینه‌نهری به‌هه‌زتری هه‌یه‌ بۆ ژبان که‌ هه‌رده‌م هانده‌رتنی بۆ جیدی بوونێکی زیاتر له‌ کاروباری رۆژانه‌دا؛ به‌لام مرۆفی کورد به‌ درێژایی مینۆوی خۆی به‌هۆی داگیرکردنی کوردستان و به‌رده‌وامبوونی جه‌نگ و شه‌روشه‌ره‌وه‌ هه‌رده‌م له‌ ناده‌نیایدا ژباوه‌، که‌ نهمه‌ش

به پینچه وانهوه پالیپتوه نهره یو که مته رخه می و ههست به لیپرسینه وه نه کردن له رهفتاری رۆژانه دا، چونکه ههزاران کورد دوو چاری ئهم وه زعه بوون، که پیاوینک به درێژایی کارکردنی ژبانی بتوانی خانوو بهک دروست بکات، کهچی بۆ مه‌یادهک به یهک چرکه ا ریسده کی لی کردووه تهمه به خوری و ویرانی کردووه؛ ههر ئهم بیونه به ره‌ی جهنگ یان گۆره پانی جهنگه‌یه که خه‌باتی نه‌تیمه کانی سهرده‌ست له کورد جیاده کاته وه بهرامبه‌ر حکومه‌ته مه‌رکه زبیه‌کان.

نادنیایی بهرامبه‌ر ژبان تا راده‌یهک ده‌بینه هۆی ناتومیندی و ته‌مه‌لیبون و که مته رخه می بهرامبه‌ر ئه‌رکه‌کانی ژبانی رۆژانه‌ی مرۆف. ههر بۆیه ده‌لیم نه‌بوونی ناشتی له کوردستان راسته‌وخۆ کاری کردووه ته‌ که سایه‌تی مرۆفی کورد و تا راده‌یهک شیواندرویه‌تی، هۆی که مته رخه می و ههست به لیپرسینه وه نه کردن بهرامبه‌ر ئه‌رکه‌کانی ژبان به‌رینک بۆ نه‌وه ده‌گه‌رینه‌وه، ههر چه‌نده ئهم خاله هۆکاری (زاتی) یش رۆلی خۆی تیا ده‌بینی، به‌لام کورد تا کو نیستاش نه‌بووه ته‌ خاوه‌نی داموده‌زگای ده‌وله‌تی خۆی؛ تا کو به‌ دلینکی گه‌رم و گۆره‌وه خه‌باتی بۆ بکات "ههر چه‌نده نه‌گه‌ر نه‌مه‌ش روویدات چهند سالینکی ده‌وێت تا کوو کار تینکردنی سه‌دان ساله‌ی داگیرکردن کۆنر ده‌بینه‌وه".

له کوتایی ئهم باسه‌دا

ده‌مه‌وی بلیم بۆ نه‌وه‌ی کورد خۆی به‌ خاوه‌نی مه‌سه‌له‌کان بزانی و به‌ رۆحینکی هه‌ست به لیپرسینه وه کردنه‌وه به‌روانینه داموده‌زگاکانی ده‌وله‌ت و قانونه‌کانی، پنیوسته‌ خۆی خاوه‌نی نه‌وه‌ ده‌وله‌ته‌ بیت، که خه‌لکی راپه‌ریوی کوردستان دایده‌مه‌زین و نیلیدی هیندی هیندی بیگومان که سایه‌تی مرۆفی کوردیش له‌ژیر نه‌وه کار تینکردنه‌دا ده‌گۆریت.

١٩٩١

وینەى كورد لای گەرۆكە فەرەنسیەکان

موحسین ئەحمەد عومەر

دەپارەتەر مەنزىگای ھەموو کاروانیکە

(ئەدرەن دوپرى)

مەبەستى ئەم باسە پيشاندانى سەفەرنامە بەك وەك ناخاوتنىك DISCOURS لەسەر
يان دەربارەى ئەوتىر (يان
ئەويدىكە) دۆزىنەوەى
راستىبە لە ناو درۆ و
تراويلكەكان. دۆزىنەوەى
جىهانەكەى دىكە (يان
جىهانىكى تر). ئەمەش
خۆدۆزىنەوەى يان دۆزىنەوەى
خودە. ئىنە سەفەرنامە بە
سەرچاوە بەك، وەك ھەموو
تىكستىكى نووسراو (ئەدەبى
يان بە پىنچەوانەو) دادەنەين
كە لە رىنگاى ئەو وە دەتوانين
ئەو گەلە بناسين كە لى
دەكۆلەنەو.

گەرۆك بە تىبىنەكانى،
بە رووانىنى بۆ سەر
ئەويدىكە پەردە لەسەر
كولتور و جىهانى خۆى
ھەلدەاتەرە پىش ھەموو
شتىك جىنگاى شارستانى
خۆى و ناسامەى كولتوروى
خۆى پيشان دەدات.

سەفەر رى بېرىنكە لە
زەمەن و لە گەرەوون يان

Jens Lacker
87

بۆشايی: هه‌تا سه‌فه‌ر به هه‌ول و موغامه‌ره‌یه‌کی تاکه‌که‌سی حسین بکریت. ئه‌وه هه‌رده‌م سه‌فه‌رکه‌ر یان گه‌رۆک هه‌ستی مه‌زنی GRANDEUR له دۆزینه‌وه‌دا ده‌بېنئینه‌وه. سه‌فه‌ر و سه‌فه‌رنامه بریتین له لیکۆلینه‌وه له‌باره‌ی هه‌موو پینکاده‌لپۆانه‌کانی جیهان. پینکاده‌لپۆانی تاکه‌که‌سه‌کان. شارستانییه‌کان. پینکاده‌لپۆانی من (واته گه‌رۆک یان سه‌فه‌رکه‌ر) به‌رامبه‌ر به‌وی دیکه. ئه‌ویدیکه‌ی تراویلکه.

له‌گه‌ل روائینی گه‌رۆک زه‌مه‌ن و شوینه‌کان وینکدینه‌وه. بواره خه‌یالییه‌کان سیفه‌تینیکی واقیعی وه‌رده‌گرن «ئه‌مه‌ش بریتیه له گوغیان له‌گه‌ل جیهان، جیهانی دابه‌ش بوو». (٢) له کۆتاییش، ئه‌نجامه‌کی بریتیه له خه‌یال له‌نیوان من و ئه‌ویدیکه. ئه‌مه‌ش بیرکردنه‌وه یان ئاودییووونه به‌سه‌ر جیهان و به‌لگه‌نه‌ویسته‌کان. ئامانجی به‌لگه‌نه‌ویست و دوايش ناسینه. چونه له نه‌زانراو و نه‌ناسراو بۆ زانراو و ناسراو. ناسینی ئه‌ویدیکه‌یه له رنگای خۆمه‌وه یان من. هه‌روه‌کو یۆزاسیمۆس ده‌لی: «گه‌رۆک ده‌بېته ئامانجی ئه‌م پڕۆسیسه و سه‌فه‌رنامه‌ش ده‌بېته یه‌که‌م باسی گوغیان له‌گه‌ل جیهان». (٣)

سه‌ره‌تا ئامانجی گه‌رۆکه‌کان خاکی پیروۆ بوو (قه‌له‌ستین یان شونیی له دایکبونی عیسا) که په‌یوه‌ندی خۆره‌ه‌لات و خۆرئاوای دامه‌زراند. (وولانی مۆنگۆل) که له‌لایه‌ن (مارکۆپۆلۆ) وه دۆزراوه یه‌که‌م هه‌ولنی کلاسیکی رۆژئاوا بوو. دوا‌ی ئه‌وه قوسته‌نئینییه. (ئه‌سته‌نبۆل) دۆزینی گه‌وره‌ی ئه‌وروپا هه‌مان بایه‌خی خاکی پیروۆ وه‌رده‌گریت. ئه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ش ده‌بېته تاکه ده‌روازه بۆ چونه ناو ئه‌م جیهانه. ئه‌مه‌ش سه‌ره‌تای پڕۆسه‌ی خۆناسینه‌وه و بونی را و روائینه له‌سه‌ر ئه‌ویدیکه.

کورد و په‌یوه‌ندییه‌کانی سه‌فه‌ر

کوردستان به‌هزی جینگا ژۆپۆلیتیکیه‌که‌ی نزیکه‌ی ته‌واوی خۆره‌ه‌لاتی ئیمپراتۆری عوسمانی و خۆرئاوا و باکووری خۆرئاوای فارس-ی گرتیۆوه. هه‌ر له کۆنه‌وه کوردستان شونینیکی ستراتیژی گرتیگی هه‌بووه. به‌شینک له رنگای حه‌ریری پینکه‌شناوه. پېش باسکردنی ئه‌م گرتیگیه ستراتیژییه (٤) کوردستان زووتر بۆته زیاره‌تگای گه‌رۆکه موسلمانانه‌کان وه‌ک (ناسری خوسه‌رو)، (ئیبین و جویه‌یر)، (ئیبین و به‌توته)، ئه‌مانه به‌شینک له میژووی سه‌فه‌ر بۆ کوردستان داگیرده‌که‌ن. له‌نیو خۆرئاواییه‌کان مارکۆپۆلۆ یه‌که‌م که‌سینه‌که هاتبېته کوردستان، به‌لام شتیکی ئه‌وتۆی بۆ جینه‌هینشتوین.

سه‌ره‌تای ناسینی راسته‌قینه‌ی کورد له‌ناو سه‌فه‌رنامه‌کانی خۆرئاوا‌دا له‌گه‌ل (Marchand Venitien Anonym) ی ئیتالی ده‌ست پنده‌کات. له سه‌ده‌ی شانزه‌ی زاینی. (هه‌له‌یه‌ت ئه‌م گه‌رۆکه ناوی راسته‌قینه‌ی خۆی نه‌ناسراوه خۆره‌ه‌لاتناسه‌کان ئه‌م ناوه‌یان پینداوه. واته بازرگانی قینییسیای نه‌ناسراو یان نادیار).

میستهر ئه‌فۆتسۆ-ی پۆرتوگالی سه‌ده‌ی شانزه‌م. دیسان ئه‌میری ئیتالی پیترۆ دېلا فاللا

تاقىرنىنى لە زۇر جىنگا بە كوردستاندا تىندەپەرى - سى رىنگى سەرەكى دەگىرتە بەر. ئەۋەى ديار و لەبەرچاۋە ئەۋەى، كوردستان پردىكى ئىنجىگار گرىنگ بوۋە بۇ گەبىشتن بە فارس. بە چەشەيدەكى زۇرەۋە بەم رىنگاپانەدا تىندەپەرى دەلى: «راستىدەكى زۇر خۇشە سەفەر بۇ ولاتى ئەم كوردانە بەكى: ئەگەرچى لەلايدەك رىنگاكان سەختن، بەلام لە ھەموو لايدەك درەختى گەورگەورە دەبىنرى ۋەكو بەرو و ... دېمەنى جوان جوان). (۷)

ئەم گەرۇكانە لەگەل سەفەرنامەكانيان، لە بوارى بىرکردنەۋە و روانىن بو خۇرەھلأت بە پىنشەرەۋ دادەنرىن. بىناغەى ھەموو پەيوەندىيەكى ئايندەى ئەم دوو جىھانە بوۋنە (خۇرەھلأت و خۇرناۋا) كەرەسەى زۇر دەۋلەمەندىان دەريارەى كوردستان بەجىھىنشۋە، كە بە يەكەم بەردى توند و تۇلى بىناغەى كوردۇلۇزى دادەنرىت.

ۋىنەى ئەۋىدىكە (يان ئىساژى ئەۋىدىكە)

سەردەمى دۇزىنەۋەكان، ۋەك سەردەمى (كرىستۇف كۇلۇمب) كۇتايى ھات. لىزەۋە، لە سەردەتاي سەدەى شانزەمەۋە سەردەمىكى دىكە دەست پىندەكات كە پىنى دەۋترى سەردەمى نوى. لە رىنگاى ئەمەۋە مرۇف بىر لە خۇبى و ئەۋىدىكە دەكاتەۋە. ئامانچى سەفەر دەبىتتە ناسىنى ئەۋىدىكە. ئەۋىدىكە بە ھەموو ژيانى سۇسىۋ-كولتورىيەۋە. مەرچە مېژوۋىى و سىياسىيەكان. بۇ ئاشناپوۋن بەۋ ھەزنى و كۆرەۋەرىيەى تىندا دەژىت.

لىكۇلېنەۋە لە ۋىنەى ئەۋىدىكە، دۇزىنەۋەى مەن-ە (ئەۋەى كە لىكۇلېنەۋە دەكات). بەرامبەر بەۋىدىكە لە كۆبىە، ئەۋانى دىكە كۆبىن. «مەن سەبرى ئەۋىدىكە دەكەم، بەلام ۋىنەى ئەۋىدىكەش ھەندى لە ۋىنەكانى خۇم، مەن، دىتتە پىنش چاۋ. ئەستەمە لەۋە لەۋە لايدەىن كە ۋىنەى ئەۋىدىكە لە ئاستىكى تاكەكەسى (ۋەك نووسەرىنگ) گەلەكى (ۋەك: كۆمەلگاپەك، ۋولانتىك، نەتەۋەىك) يان نىۋەگەلەكى (ۋەك: شىۋەبىرکردنەۋەىك يان راپەك) پەرچەكردنەۋەى ۋىنەى ئەۋىدىكەش نەبىت. واتە تەۋاۋكەر و درىزكەرەۋەى جەستەى خۇم، ئاۋۋەۋاى مەن نەبىت. دەمەۋى پلىم ئەۋىدىكە، بە ۋوتتى ئەۋىدىكە ئاھىنم و خۇم سەردەخەم (ھەمان پەيوەندىش لە مەسەلەى كۇلۇنچىكى مىللەتان ھەىە لەلايدەن ئەۋروپىيەكانەۋە). ۋىنەى ئەۋىدىكە ۋەك زامانى دوۋەم، ھاۋترىپ بەۋ زامانى كە مەن پىنى دەۋنم. لەگەل ئەۋ بوۋنى تەربىيە بە چەشنىك لىك دەدرىن بۇ ۋوتتى شتىكى دىكە.)

(۸) بە گەلىك شىۋە، جىھان لەگەل ناسىنى ئەۋىدىكە دەست پىندەكات. ئەۋىتر ۋام لىدەكات خۇم پىناسم. ھەرۋەك چۇن مەن دەپىناسم. ئەۋ پەيوەندىيە لەۋ كۇزۇتۇ-يەمان نرىك دەكاتەۋە بەھەمان شىۋەى دىكارت پلىن: (مەن ئەۋىدىكە دەبىتم، كەۋاتە مەن ھەم). ئىمە دەمانەۋى پەيوەندىيە ئىساگۇلۇزىيەكان (ۋىنەى) بە شىۋەىدەكى ھەرە سادە پىشان بەدەىن. ۋەك مەسەلەىكى سۇسىۋ-كولتورى، رەۋىشتناسى، مېژوۋىى. بوۋنى گەرۇك و ئەۋىدىكە ئەم پەيوەندىيەنە پىشانەدەن. چۈنە ناۋ تارۋىزى روانىنى مەن- (قەسكەر يان گەرۇك)

بهرامېر نهويدیکه (نوهی قسهی له سر ده کړی) وامان لیده کات نه گهرچی به شینویدیکه سادهش بیت پیناسه ویته Image بکه یښ.

«هممو ویته دیک به ناگاهاته نوه ویدیکه له پالنه. هر چه ند بچو وکیش بیت له من- بهرامېر نهويدیکه، له یه کینک لیزه- بهرامېر نهويدیکه له ویی. که واته ویته، دهسته واژه ویدیکه نه ده بی بیت یا نا، بریتیه له جیاوازی و لیکه وونه ویدیکه مانادار له نیوان دوو واقعی کولتووری» (۹)

له جیهانی (من) دا هندی پدیوه ندی زور توندوتول پورده له سر خیزان لاده بدن که (من) بهر وه نوه ده بدن ناووه وایدیکه، گوردوونیک دروست پکات و نهويدیکه ش هه لسه نگیتی. هتا ننگزوتیزم هه بیت، یان بیت (من) پنی شاگه شکه ده بیت. «چونکه ننگزوتیزم به ونه ی سدر سوو پمینر و غریب پارگه کراوه، یاریده دری لاپردنی بیهیوایی، یان نهو شاگه شکه بوونه ده دات» (۱۰). ویته، مارج و ناووه وایدیکه له نیوان دوو واقع، دوو تاکه کس، دوو کز مه لگا، دوو خیزان، لیکه لینه ده رباره ی گه یشته به ویدیوی میته کان، قسه و ووته حازر به ده سته کان، ووشه کان و پدیوه ندی له م جزوه ی خواره وه؛ شارستانی و بهریر. خویه که مزانین و خویه زلزانین. (پدیوه ندی له گه ل نهويدیکه تنیا له سر مه وایدیکه بنیات ناری. بۇ ناسینی جیاوازی بده کان، به لای که مه وه دی سى روانگه دروست بکړی. هر له رنگای نه مه شه وه ده توانین مه سه له ی (أفضلیت) دیاریکه یښ. یه که م: پیشاندانی نرخه. نه ویر باشه یان خراپه. خۆشم ده وی یان خۆشم ناوی. یان هره وه کو پیشان ده یان ووت: هاو تامة یان له خواره وه ی منه. (چونکه هره دم له خویه وه ده ست پینه کات، که من باشم و من خۆم هه لده سنگینم). دووه م: کرده ی نزیکه وونه یان دوور خسته وه بهرامېر به ویدیکه. پایدی نه ویدیکه له بهر چاوده گرم. له گه ل نه ویدیکه یه کده گرم. یان به ته واری ده چه نه ویدیکه. ویته ته واری خۆمی به سرده ده سه پینم. سینه م: ناسنامه ی نه ویدیکه ده ناسم یان نه» (۱۱)

بۇ روونکرده وه ی بنچینه ی نه و پدیوه ندی بانه، ده توانین پلین: «هممو که سینک بهریره بهرامېر به ویدیکه. هر نه و نده به سه بۇ نه وه ی بیته بهریر، زمانیک قسه بکه ی نه ویر نه یزانی: هتا بناگونی بهریریه. (نمه بو نه وه ده هینته وه که بۇ به یه کینک ده وتری بهریر. بو بهر اوورده ندی له گه ل یه کینکی دیکه، چونکه غریبه له تاخاوتنی له گه ل نه وه ی دیکه و به خراپی زمانی نه ویدیکه ده وی) به رای سترابون -جواگرافیا- کتیبی چواره م. نمه هزی سره کی بووه له پال نه وه ی یونانی بده کان به خه لکی دیکه یان ووتوه بهریر، چونکه به خراپی به زمانی یونانی قسه یان کردوه. جا به پنی نم روانینه هیچ که سینک یان ره گزینک نیبه بهرامېر به یه کینکی وه کو خزی بهریر نه بیت). (۱۲) له راستیدا (ویته نویندری واقعی کی کولتووری. له رنگای نه مه وه، تاکه کس یان گروپ ناووه وای کولتووری سوسیولوژی، نایدیولوژی خوی پیشانده دات که تیندا ده ویت). (۱۳) له رنگای ویته وه ک شینوونیک ټايبه ټي ده توانین پدیوه ندیبه نیتیکه کان له یه ک نزیک بخرینه وه.

«ده‌ی» وه‌ک هه‌ر شتیکی دیکه، وه‌ک په‌په‌وه‌کردنیکه نه‌تترۆپۆلۆژی لینی بکۆلێنته‌وه. هه‌لبه‌ت نه‌مه‌ش کرده و جینگای خۆی هه‌یه له جیهانی ره‌مزی. لیره‌ ناوی لینه‌نری (خه‌یالی-Imaginaire) که له پینکهاتوه کۆمه‌لایه‌تی و کۆلتوریه‌یه‌کان جیهاناکرێته‌وه. چونکه له رنگای نه‌وه‌وه هه‌موو کۆمه‌لگایه‌ک خۆی ده‌دۆزێته‌وه، ده‌نووسی، په‌رده‌کاته‌وه، خه‌ونده‌بینی). (١٤)

ناسین، واته‌ دۆزینه‌وه‌ی نه‌ویدیکه. چۆن و به‌ چ شیوازیکی و بۆ چ مه‌به‌ستیک؟ نایا بۆ ته‌مه‌لوکه‌کردنی نه‌ویدیکه‌یه. ته‌مه‌لوکه‌کردن به‌ مانای داگیرکردن (وه‌ک ناوه‌پۆکی کۆلۆنیالیزم، یان دوانه‌یی حه‌زه‌لات-خۆرناوا)؟

ناسین بو خۆشویستن، بۆ په‌که‌گرتن له‌گه‌ڵ نه‌ویدیکه. نه‌مه‌ش حاله‌تی گه‌لێک گه‌پۆکی خۆرناوا‌یه. بو سه‌پنه‌وه‌ی هه‌موو نینگه‌تیفتیک. په‌رزکردنه‌وه‌ی سه‌فه‌رنامه‌ وه‌ک تراویله‌ک و خه‌ون. که‌واته‌ وینه‌ هه‌ولدا‌نینکه بۆ په‌که‌گرتنه‌وه له‌سه‌ر ناسنامه‌ی نه‌ویدیکه. ره‌نگه هه‌موو بواره زانسته مرۆقا‌یه‌تییه‌کان بگه‌یته‌وه.

په‌یوه‌ندی ده‌سته‌لات بێت یان نه‌، خۆبه‌هه‌رزانی یان به‌ پینچه‌وانه‌وه ناسراو یان نه‌ناسراو بێت. هه‌لبه‌ت ناخاوتنیکه له‌سه‌ر نه‌ویدیکه. نه‌ویدیکه له‌ناو جیهانی تاپیه‌تی خۆی، له‌ناو هه‌موو کۆله‌که‌کانی کۆلتوری خۆی، لیکۆلینه‌وه له‌ وینه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ک له‌ روانگه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیکه‌وه. روانینی چۆن ده‌بێت؟ هه‌لبه‌ت لیره‌ خۆمان له‌نیو گه‌لێک په‌یوه‌ندی وه‌ک میژووی-سیاسی گه‌یروگه‌رفتی کارنیکۆلۆژی (ره‌ه‌شتناسی) ره‌گه‌زی نیتتیکی ده‌بێتینه‌وه. لیره‌وه له‌م حه‌قیقه‌تانه‌وه هه‌ولده‌یه‌ین کورد له‌ دیدی گه‌پۆکه‌ فه‌ره‌نسیه‌کان و شونیا‌ن له‌ناو ناخاوتنی خه‌یالی DISCOURS IMAGINAIRE فه‌ره‌نسی نیشان به‌دین. هه‌لبه‌ت له‌ نیوه‌ی په‌که‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌م.

کۆمه‌لگای کورد له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌م

نزیکه‌ی له‌ ته‌واوی سه‌رچاوه‌ خۆره‌ه‌لاتناسیه‌کان کۆمه‌لگای کورد، له‌ کۆمه‌لگایه‌کی تینکه‌لاو له‌ ره‌وه‌ند و شارستان یان نیوه‌ره‌وه‌ند پینکهاتوه. (ئه‌م ستره‌کتوره‌ ئه‌مرۆ له‌ سه‌دا نه‌وه‌د بزره‌وه‌). کورد، سه‌ره‌رای بوونی خاکیکی سه‌خت و شاخاوی به‌ شیوه‌یه‌کی دیار خه‌ریکی کشتوکا‌ل و به‌خێوکه‌کردن و راگه‌رتنی مه‌رۆمه‌لات بوون. سیسته‌می خێله‌کی ده‌سته‌لاتدار باو‌یوه. سه‌رۆکی (سه‌جاقه‌کان) قه‌لات و شاڕۆچه‌کان به‌گه‌شتی و هه‌رده‌م سه‌رۆکخێلی هه‌ره‌ به‌هیزی ناوچه‌که‌ بوون». (١٦) به‌لام نایه‌ نه‌وه‌ش له‌په‌یوه‌ری که‌ به‌گ و مه‌یره‌کۆرده‌کان نه‌وه‌ی خه‌زانه‌ نۆرۆسه‌تۆکراتیه‌کان بوون، حوکمی مه‌یره‌نشینه‌ سه‌ره‌خۆکانیا‌ن له‌په‌رده‌ست بووه. هه‌ستی ده‌ره‌به‌گی له‌ناو کورد به‌هیزیوه. فرازه‌ر- گه‌پۆکی ئینگلیز له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌م په‌هه‌نومه‌ی نه‌وه‌ ده‌کات «که‌ پینکه‌چوونیکه‌ نزیک له‌نیوان کۆرده‌کانی ئه‌مرۆ (واته‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌م) و کلان-ی سه‌کۆتله‌ندییه‌کان High-

landers چهند سده‌یه‌ك پيش نه‌مرۆ هه‌ید... نه‌مه‌ش به‌ گه‌لێك نیشانه‌ هه‌ستی پێنده‌كری وه‌ك بوونی: شه‌ره‌فێكی به‌هێژ، قسه‌گه‌یاندنه‌ سه‌ر، به‌گژاده‌یی، ریزگرتنی خزم و كه‌س. كورده‌كانی باشوور و ناوه‌راست هه‌لۆنستی مرۆفایه‌تیان به‌رامبه‌ر به‌ ژن زیاتره‌ وه‌ك له‌ موسولمانه‌كانی دیکه‌، هه‌ستێكی نه‌ده‌یی زیندوو و خۆشه‌ویستی بۆ شه‌هره‌. (١٧) به‌لام سیستمی ده‌ره‌به‌گه‌ی لای كورد جیاوازه‌ له‌ گه‌ل نه‌مه‌ی ئه‌وروپا. ده‌توانین هه‌ندی پێنچه‌چوون به‌دووزینه‌وه‌ وه‌ك: بوونی قه‌ل و كۆشك و به‌گژاده‌یی. هه‌رچی نه‌مه‌ی كورده‌ به‌ پانۆپۆری پشته‌ی به‌ چالاكییه‌كی ئابووری شوانكاره‌یی و ده‌سته‌لاتێكی دیسپۆزیتیکی (استبداد) خۆره‌لاتی به‌ستوو. یاخۆ ده‌ره‌به‌گه‌یه‌تیه‌كی بێنێداره‌ (ADMINISTRATION). ئایین ئایدیۆلۆژیی به‌گه‌ كورده‌كان بووه‌، له‌ هه‌مان كات ده‌سته‌لاتێكی عه‌سكهری رها ده‌ژی هه‌موو جزیره‌ هه‌لگه‌رپانه‌وه‌یه‌ك له‌لایه‌ن ره‌شووروته‌وه‌ به‌لام له‌و سهرده‌مه‌ش هه‌موو كورد به‌ شینوه‌یه‌كی ره‌وه‌ندی و كشتكه‌ر نه‌ژباون «شار و شارۆچكه‌ هه‌رده‌م له‌ كوردستان زۆر بووه‌. گه‌لێك چه‌شنه‌ پێشه‌سازی و پێشه‌ی ده‌ستی لێنكراوه‌ و سه‌رچاوه‌ی كار بوون. ده‌توانین ده‌ستنیسانی گه‌لێك له‌م شارانه‌ بکه‌ین وه‌ك: دیاره‌كه‌ر، موسل، وان، به‌تلیس، سه‌نه‌، ساپلخ، هه‌ولێر و...هتد. كه‌ ناوچه‌ی ته‌واو كوردین و شوینی په‌ره‌سەندنی پێشه‌ بوون. وه‌ك كاری (پێسته‌ و ده‌باغی، كانزایی، نه‌و پێشانه‌ی زیاتر په‌یوه‌ندیان به‌ دار هه‌یه‌). (١٨) پێنچه‌گه‌ له‌و سهرده‌مه‌ گه‌لێك پێشه‌ی دیکه‌ی ده‌ستی ئافره‌ت كرده‌ویانه‌ وه‌ك: دروستكردنی به‌ره‌ و مافوور و شه‌كانی دیکه‌ی رازاندنه‌وه‌.

به‌ قسه‌ی تێقۆنی و تاقیزینی و میر دیلا قالا، كوردستان ناوچه‌یه‌كه‌ به‌ به‌ره‌مه‌نیانی پێسته‌خۆشكردن ناسراوه‌. شاری دیاره‌كه‌ر، موسل به‌مه‌ ناسراون. پێنچه‌گه‌ له‌مه‌ش به‌ره‌می وه‌ك مازوو و گوێژ و قوماش... له‌ رینگای هه‌له‌به‌وه‌ ده‌گه‌یشته‌ ئه‌وروپا. سه‌ره‌رای ئه‌م چالاكیه‌ و گۆڕینه‌وه‌ بازرگانیه‌نه‌، بازرگانێ له‌ كوردستان له‌ سهدی هه‌ژده‌م و نۆزده‌م نه‌مه‌نده‌ به‌هێژ نه‌بووه‌ بتوانی گۆڕانی كۆمه‌لایه‌تی دروست بكات، هه‌لبه‌ت لای هاوسینكانی كورد به‌ پێنچه‌وانه‌وه‌ بووه‌. كورده‌ ره‌وه‌نده‌كان (به‌گشته‌ی بازرگانێ شت گۆڕینه‌وه‌ و ناژوله‌ فرۆشتنیان كرده‌وه‌. پێنچه‌گه‌ له‌مه‌ش بازاریان به‌ خوری و پێسته‌ و كه‌ره‌ و ماست و مافوور و لێاد و مازو و ره‌ژوو ده‌وله‌مه‌ند كرده‌وه‌. زۆر به‌ ده‌گه‌من پاره‌ و پوول كه‌وتۆته‌ نینۆ ئه‌م تاوتۆزیه‌. هه‌روه‌كو قیلچسکی-یش دلتیایی له‌سه‌ر ده‌كات بازاریكی گه‌رم و رێكویك هه‌بووه‌). (١٩)

* * *

سه‌ره‌تای سهدی نۆزده‌م كوردستان گۆڕانی سیاسی گه‌وره‌ی بێنیوه‌، وا له‌ بابی عالی ده‌كهن ده‌ستی گه‌وره‌ بخاته‌ ناو كارویاری میره‌كورده‌كان. هه‌لبه‌ت هه‌ركاره‌كان زۆرن راپه‌ڕینه‌ كورديه‌كان به‌ پله‌ی یه‌كه‌م دین. جه‌نگی تورك و روس (١٨٢٨-١٨٢٩) كه‌ دواتر په‌یوه‌ندی كورده‌كان و سیاسه‌تی مه‌ركه‌زی ده‌وله‌تی عوسمانی دیاری ده‌كهن. ئه‌م هه‌یه‌ش واده‌كات كورده‌كان له‌ رووسه‌كان نزیک بكاته‌وه‌، بۆ نمونه‌: وه‌ك سه‌لیم پاشای

نەخالی، بالول پاشای بایزیدی، ئەمین پاشای مووش، هەندینکیان بیلایەن دەمینتەو. «بێجگە لەمەش دەستتێوەردانی خۆئاوا، لە رینگای نیررواوەکان و کۆنسۆلەکان و قوتابەخانە خۆئاواییەکان. ئەمەش هەر لە ساڵی ۱۸۳۵-ووە هەستی پێدەکری. ئەم گۆزانیە نوێیانە و دەرگا بوونەو بەسەر جیهانی دەرەو و سەرکەوتنی محمد عدلی پاشا لە میسر... بەگ و میرە کوردەکان بەناگادەهینیتەو که بەرژەو نەدیی تایبەتیان لەخەتەردایە. هەلبەت بەرهەڵستیکردن لەم بەرژەو نەدییه تایبەتیانە درێژ دەکیشی. وەک: نەدانی زەریبە و یارمەتی نەدانی سوپایی، واتە نەدانی سواری شەرکەر لەلایەن بەگ و میرە کوردەکانەو». (۲). هەموو ئەم شتەنە دوژمنایەتی کوردەکان بۆ بابی عالی زیاتر دەکەن. بێگومان ئەو سەرەمەش کوردستان گەورەترین سەرچاوەی کشتوکالی و مەر و مالات بوو دەولەتی عوسمانی. بێجگە لەمەش عوسمانیەکان بە تەواوی پشتیان بە هیزی سوپایی میر و بەگە کوردەکان دەبەست بۆ پاراستنی سنووری خۆرەلات دژی ئیزانی شیعی، که هەردەم سەرچاوەیەکی ترس بوو بۆ عوسمانیەکان. ژۆبیر دەلی: عوسمانیەکان فارسیەکانیان بە زەندیق دادەنا پێیان وابوو لە رووسەکانیش کافرترن. لێره نابی ئەوێش لەبیریکەین که کوردستان لە رووی ئاینییەو هەژایکینکی ئاینییە: وەک: بوونی ئیسلام، مەسیحیت هەندێ شێو تەریقەت که زیاتر خۆیان بەلای ئاینی تایبەتی دەشکیتەو وەک: عدلی نیلاهی، ئەهللی حق، ئیزیدی... یان تەریقەت وەک: نەقشبەندی، قادری...

دەربارە ی توانای تابووری و گرینگی کوردستان بو بابی عالی «بیبیر ژۆبیر دەلی: ئەو جەنگی که فەرەنسییەکان دەیانکرد لە میسر دژی عوسمانیەکان، بە مەر و مالاتی کوردستان باربوو کرا که لەوێ دەیاننێنا». (۲۱) لە ئەنجامی ئەو گۆزانیانە، بە درێژی نیووی یەکەمی سەدە ی نۆزدەم. گەلینگ راپەڕین سەریان هەلدا وەک: راپەڕینی بابانەکان ۱۸۰۶-۱۸۰۷. راپەڕینی جەزیرە (بەدرخانەکان) ۱۸۳۴. راپەڕینی سۆران (رواندوز) و بادینان ۱۸۳۳-۱۸۳۶. راپەڕینی یەزدا شیر ۱۸۵۴. ئەم راپەڕینانە بایەخی سەرەخۆیی بۆ کوردەکان پیشان دەدات. سەرەرای کۆیروەری کۆمەڵایەتی گرینگی مەسەلە ی کورد و ناستامەدی نەتەوایەتی نیشان دەدات، بەلام ئەم راپەڕینانە تۆوی سەرەکەوتنیان هەر لە سەرەتاو هەلگرێبوو، «نەبوونی تاقیکردنەوێ سیاسی لەناو کورد، نەبوونی پرۆگرام و ستراتیژی سوپایی. نەبوونی پالێشتی دەرەو و بوونی نایدیۆلۆژی خێلەکی. کۆمەڵینگ هژی دیکەش وەک خیانت و یەکنەگرتویی رێی لە خەوێنەکانیان دەگرت. بەرامبەر بە مەترسیبەکی وا کوشندە. میرە کوردەکان بە پەرتوێلۆی رووبەرۆوی سولتانەکان دەبوونەو، ئەنجام یەک یەکەیان دەکەوتن سەریان بۆ سولتان شۆردەکرد». (۲۲) لە ساڵی ۱۸۵۰ بەولاو بەگ و میرە کوردەکان بەتەواوی لەلایەن دەستەلاتی مەزەبەو کۆنتڕۆل دەکری.

* * *

لێره تینکستی یەکنیک لە گەڕۆکە گرینگەکانی فەرەنسی وەکو خۆی بی: دەسکاری پینشکەش دەکەین. ئەم گەڕۆکەش (بیبیر نامیدی ژۆبیر Pierre Amedee Jaubert)

ژۆبیر له سه ره تای سه ده ی نۆزده م (۱۸.۵-۱۸.۶) چۆته کوردستان و کشتیبه که ی (سه قهری نهرمینیا و فارس Voyage en Armenie et en Perse له سالی ۱۸۲۱ له پاریس چاپکراوه. یز خۆره لاتی ناوه راست ژۆبیر هه ر تنیا گه رۆکینکی ساده نییه، به لکو په کینکه له خۆره لاتی ناسه پینشه وه کانی فه ره نسی سه ره تای سه ده ی نۆزده م. راسپیزراو و دیپلوماتی ناپۆلیۆن بووه یز ولاتی فارس. ئەو سه رده مهش قه ره نسا کیشه ی زۆری له گه ل رۆسیا هه بووه. له کاتی سه قه ره که ی له لایه ن مه محمود پاشای بایه زیدی زیندانی ده کری. هه لیه ت گومانی لینه کری. دوا ی هه شت مانگ زیندانی به رده بی و سه قه ره که ی بو ده رباری شای نیران ته واو ده کات. ژۆبیر چه ند جارنک به کوردستان تینیه رپه وه. به وردی له نزیکه وه تینینی کۆمه لگی کورد و مرۆفی کوردی کردوه. ناخاوتتی ژۆبیر ده رباره ی کورد کۆمه لیک لایه ن ده گریشه وه: میژوو، جوگرافیا، به ره مه هینان و نابوری، زمان و کولتور، شیوه ی ژبان.

* * *

پیش نه وه ی وه سفی ئەو رینگایه بکه ین که ناچار بووین بیگریته بهر که له بایه زیده وه به انبانه نۆردوگای یوسف پاشا، سه رنجینک له و به شه فراوانه ی ناسیایه ده ده ین که خۆره لاتی ناسه هاوچه ربه خان ناوی لی ده نین کوردستان یان ولاتی کوردان. ئەمهش گه لیک ناوچه ده گریشه وه، هه رچه ند جیا به ن ده که ونه به ره ه مان کاریگه ری و هه مان کۆنترۆل. ولاتی کورده کان له رۆوی درۆبوونه وه یاخۆ له باکو ره وه تا باشوور له چیا ی ناراراته وه ده ست پینده کات تا ئەو خا له ی که زنجیره شاخی هه مرین ده گاته ناییاغا یان جه به ل تا ق (زاگرو س له لای کۆنه کان). پانیه که شی له خۆره لاته وه تا خۆرتاوا، له و چیا یانه ده ست پینده کات که هه ردوو ده رباجه ی وان و ورمی لیکه کاته وه هه تا هه سن کینف، که له سه ر رۆوباری دیجله یه. تینه ئەم ناوچه گه وره یه. به م چه شنه دیارده که ین، له و هیله ی که له چیا ی ناراراته وه ده ست پینده کات و به دیادین و تۆپراک کاله، مووش، سه به رت و جه زی ره تینه په بری. لیره وه هیله که ده بیته لێواری خۆره لاتی رۆوباری دیجله و درۆده بیته وه تا ئەو شوینه ی چیا ی هه مرین ده بری. لیره ش هیله که له گه ل چیا ی هه مرین درۆده بیته وه هه تا جه به ل تا ق، له ویشه وه تا سه رچاوه کانی شیخ هه سن. لیره وه به رزه ده بیته وه به ره و باکووری خۆرتاوا و ده گاته سه نه و سه رچاوه کانی قزل ئوزه ن. به ره و خواره ی ته ختی سوله یمان هه لده کشی، رۆوباری سا روخ و ئەو زنجیره چیا به ی هه ردوو ده رباجه ی وان و ورمی لیکه کاته وه که له سه ره وه ناومان هینان ده بری. به م شیوه به ورمی و سه لاس و خزی له خۆره لاتی خزی جینه هیلن و به کۆتوورا (یان قۆتووره) تینه په بری، لێواری خۆرتاوا ی رۆوباری ئاراکس-ی فارس ده گریشه بهر و ده گاته وه نارارات، له و شوینه ی که لینه وه رۆیشته ین. ئەو ولاته ی به م هیلکیشه انه دیارمان کرد پینشان له باکووری کۆلشید، له خۆره لاتی هه ردوو میدیا (یان ماد)، له ناوه راست خا لدیبه کان (یان کالیدیبه کان)، له خۆرتاوا نهرمینیا ی به جووک هه بوون. هارسینی نزیک و ولاتی سکیتی، تاوق و فازیبه کان

بووه، ههندی جاریش تیکه لاوی له گهڵ کاردۆک (یان کاردۆخ)، گۆردیبه کان هه بووه، یان له گهڵ بهشینکی گرینگێ ئهرمینیای گهروه و باهیلۆن و ناشوریبه کان.

ئهو چیاپانهی بهشینکی کوردستان داده بۆشن له باکووره و زۆرتر لیک نزیکن وهک له ناوه راست. هه له بته ئهمهش ده بینه هۆی ناوه وه وایهکی جیاواز. ئیسه ئهم ولاته به هیلینکی دیکه دابهشی دوو بهش ده که بن. ژوررو و خواروو. ئهم هیلهش له چیاکانی نه مرود (نیفتیس له کۆن) ده ست پینه کات له گهڵ چیاکانی هه کاری درێژه بینه وه که که وتۆته باشووری وان. لهو شوینه کۆتایی دیت که چیا به کان به رهو باکوور ده بۆن و هه ردوو ده ریاچهی رومی و وان لیک جیا ده که نه وه. ئهم دوو ناوچه بهی کوردستان به میرگینکی زۆر، ده وله مه نده. ژماره یهکی زۆر له مه رۆبۆن ده ژینی که سه رمایه یهکی باشیان لی ده سته که ویت. هه موو سالیکی سه د و په نجاهه زار سه ری ده گاته ئه سته مبول: هه ندیک له بهر سه ختی و درێژی رینگا له ناوه چن. هه ر مینگه لیک له هه زار و پینج سه د، دوو هه زار سه ر پینکدیت. بۆ که بشتن به ئه سته مبول کۆمه لیک رینگا ده گر نه بهر هه تا پینان بکریت خۆیان له رینگی کاروانان لاده ده ن. له (وان) وه به هه قده یان هه ژده مانگ ده یانگه یه ننه ئه سته مبول.

باکووری کوردستان پنیوستیبه کی زۆری وهک گه م و شینم و Epautre، به ره م ده هینی که بو خه لکه که زۆر گرینگه. هه روه ها به زه رنیخ و گوگرد و شه بیش به ناویانگه. دۆله فراوانه کان و ده شته کانی خوارووی کوردستان به برنج و گه م و جز و کوچی و میوه و تووتن و په مو به ناویانگه. هه نگوین و جزه هه لوایه ک (گه ز) - مهن هه لده گیرته وه که پاش تانی ده بخۆن. له کوردستان باشتترین جزوی مازوو هه یه که له ئه سه که نده روونه و ئیزمیر (سمیرنا) بۆ ئه وروپا بارده کریت.

ئیه ده زانین کوردستان بهو شیوهی نه خسه جوگرافیه کۆنه کاتمان دیاریان کردوه، نه که وتۆته بهر یاسای یه ک ده ست لآت. له روی په یوه ندی حوکمداره یه وهش دوو به شه. به شی هه ره فراوان و گه روه ی له ناو تورکیای ئاسیایه. به شی دووه می ناوچه یه که له ئیمپراتۆری فارس. هیللی سنور لهو زنجیره چیا به وه ده ست پینه کات که هه ردوو ده ریاچه ی رومی و وان لیک جیا ده کاته وه (زاگروس - وه رگیر). له گه ل زنجیر و چیا ی خاله سه ی درێژه بینه وه تا ده گاته چیا ی چل چه شه. پاشان به لیواری ناوی مه ریوان تیده په ری ده ریاچه کی زه ره بار له خۆره لاتی خۆی جینه هیللی. له گه ل چه به ل تاق ده گه نه وه یه ک.

کوردستانی تورکیا (عوسمانی - وه رگیر) بهو شیوهی ئیه دیاری ده که بن، له هه شت سنجا ق یان ناوچه پینکدیت. حوکمداره کانیان له قه بهی پاشایان هه یه. ئهم سنجا قانه ش ئه مه ننه: بایدزید، مووش، وان، جزله میرگ، عمادیه (تامیدی - و). سه وله یانیه (قه ره چوالان)، زاخز (مه به سستی میرنشینی جه زیره یه - وه رگیر). بینه جگه له پاشالقی وان که له لایه ن سولتانه وه پاشای بو دیاری ده کری، ئه گینا سولتانه کان له ناوچه کانی دیکه تهنیا هه ر ناویان هه یه. ئهو کورده نی لینی ده ژین زۆر که م خۆیان به ژرده سته ی ده ریاری

عوسمانییه کان داده نین. بهشی هه ره زوریان نایانهوی نه فینس نه ده ستوری عوسمانی په پره ویکه. هه دهه واپینشیاری سولتان ده کمن خویان ده نگیان هه بی له هه لئواردنی پاشا و به گه کانیا، نه گهرچی نهم هه لئواردنهش هه ره له هه مان خیزان رووده ات. زور ده گه منه لهو هه لئواردنه به زم و شه ری خویناوی نه بیت. کورده کان خویان دابهشی گه لیک خیل و عه شیرت ده کمن. سه رزک عه شیرت له لایه ن پاشا یان به گه وه دیاری ده کرت.

شای فارسیش ته نیا ده ستله لانیکی به ناوی به سدر تهو به شه کورده ستانه دا هه به که ناوچه په که لینی، به لام توندوتیژی و به هیزی فتح عدلی شا، رینگا له ره وه نده کورده کان ده گری وه که نهوانی تورکیا گیزه و کیشه بینته وه. پایته ختی کورده کانی فارس سنه به. نهم میلله تانه ره وه نده کانیا یان شارنشینه کانیا خویان به نه وه کانی مهنگول و نوز به که داده نین که ماوه به که به هیزه کانیا ناسیا یان شینوانده بو، به لام گه وه بی و جوانی چاویان، که بو و که وانه بی و پیستی سپیان، بالابه رزیبه که یان نهم بزچوونه به درز ده خاتوه که له ره گزی ته ترین.

گشتیان موسولمانن، هه تا نهوانی له ژیر یاسای شای فارسیش له تالیفه ی عومرن (واته سونین). شینوازی جلوه گرگ له بهر کردنیا له شینوازی تورک جیا به به تایبه تی له روی سووکیه وه. نه گهرچی له شینوه که مینک لیکه ده چن، به لام نهوان (کورده کان-و). پالتز به که له هووی ره شی بزن له سدرده کمن. له جیاتی فینس شینوه کلاونک (ره نکه مه بهستی جه مدانی یان هه وری یان مشکی بیت-و). له سو فی سوور که ده وه که بی به شالیکی سو فی ره نگا وه نگی توخ داپزشاره. له که کانی شو رده بنه وه و ده گاته سدرشان. نهم شینوه ده مه دیان زور لی ده وه شینه وه. پرچیان ده تراشن و سمیل ده هینله وه. ته نیا په ره کانیا ریش داده نین. کورده کان زور به توانان له هاریشتنی (رم یان تیر-و) و سواریه ونی نه سپ. کاری سهره کی ره وه نده کان به خینو کردنی مانگا و بزن و مه ر و هه نکه. زمانی کوردی له زمانی عه ره بی و فارسی پیکه اتوه و (۲۴) کوزمه لیک دیالیکتی هه به. وشه ی (مال) واته سامان و ده وله مهندی. به تایبه تی بو ده ستیشانی ناوه له به کار ده هینریت. راهینانی سو یایی رابوردنی سهره کی کورده کانه. زور جهز له چیرزک (هه قایهت) ده کمن. گزوانی ده رباره ی خۆشه وستی تیرۆتیک، یان جهنگ، یان رو داوه ترا زیدیه کان داده نین. هه لئه ستیکیان به بۆته ی مردنی پاشا بایه زید و دیله وونی ئیمه (واته نووسه ر) دانابوو. موزیکای کورده کان، له گه ل ساده بیش بیه ری نییه له لایه نی هونه ری. قول و خه مباره. گزوانییی قولله بینته وه، ناوازه کان درێژده کاته وه، تیقا عه کان ده گزوی، هه لئه ت به هه ناسه ی درێژو کورت، له کوزتایه کهش ده گری و هه ندی فرمیسک ده ریژی. فراوانی و راشکاو ی ده نگ لایان گرینگتره له وردی و ناسکی. بۆ ستایش کردنی گزوانییی نیک ده لئین: له دوری فه رسه خیک ده نگی ده بیستری. له راستیدا گزوانی هۆیه که بو شوین دیار کردن و خۆناسین، به تایبه تی که له ناو چیا ناوازه ده بین. تالان کردن خوی کورده کانه، ره نکه هه ره ته مهش هۆی کۆچ کردنی زوری نهوان بیت. گه لیک هۆی دیکه له پشت جهز کردنیا له ژانی کۆچه ری

هه ن، وه ک هاوسینه تی خیلکی دوژمن، گه ران به دوای گزوغیا و سهختی تووشی وه رزه کان.

زستان له لای نهو جووتیاره ده گیرسینه وه که له هاوین به شینگ له به رو بوومه که بیان بردووه. کاتی که نه دارن نه رم و گوێرا به لێن، هه لیهت پینشتریش سه ره خۆ و درنده بوون. زۆر میواندارن، که به هار نزیکه ده بیته وه، کورده کان ده گه رینه وه ناو ژبانی تابه تی خویان. به گشتی له ده م میزگه دلرغینه کانی نزیک جزگه و ناوه کان ره شماله کانیا ن هه لده خه ن.

نه وان ره شماله کانیا ن له خانووی خۆشی شار پی باشتره. ره شماله کان له قوما شینکی تینکه لاو له سوف و خوری دروست ده کری زۆریش بلند نییه (وا هه سته کم ژۆبیر له م خاله یان زۆر ناگاده ارنییه، چونکه ره شمال هه میسه له مووی بز ن ده روست ده کرنه)، به چیخ ده وری ده ده ن. هه لیهت نه م چیخانه ش بز گواسته وه سووکن. بیجگه له مه ش وه کو ناو به ش به کار ده هینری له نیوان هۆلی ژن و پیاوان و ناژهل. هه رده م له ناوه راستی ره شمال چالینکی چه نده پی قول هه به وه ک ناگردان و چینه تخانه به کار ده هینری. له گه ل هه لکر دنی هه ر بایه ک پر له دوو که ل ده بیته، به لام پیاو و ژن و مندا له کانیا ن راهاتوون. نه سه په کان له ده ووه به گوریس له سنگ ده به سترینه وه، قه تیش زینه کانیا ن لی ناکه نه وه. به گشتی هه موو شتینک ناماده و پینچرا وه به بو کزچکردن. نه مه ش له تاقه رۆژنک زیاتر ناخایه نی.

نه و نه ته وه نه ی زیاتر به لای تالانکردن و بردن راده شکینه وه میوان راگرتن. نه وه ده لیم (زۆریش به داخه وه) نه مه وا له گه رۆکی شاره زا ده کات له خۆره لات به ترسی، به تابه تیش له و ناوچانه ی نه م جزوه ره وشته باوه. کورده کانیش نمونه به یکن له م جزوه. نه گه ر به یکنی لاده و غه ریب بگاته ناوچه کانی نه وان، سواره کان به گه رمی به پیره وه دین و ده لین: (به خیزی ن له مالی خۆتی، نه مه ش به خته وه ریه بز نینه، حه زده که ی ن تیره ش به خته وه رین). نینجا به پینش خویانی ده ده ن و ده به نه بن ره شمالی پیرترین و ده وله مندترین و له هه موان شکۆمه نترین که سی خیلکه که. ژنه کان ده ست به ناماده کردنی خواردن ده که ن. نه و کاته ی، هه ندیک به هه ویرکردن خه ریک ده بن، هه ندیکی دیکه هه نگوین و ماست ده هینن. نه و به ریه راده خه نه که له ده سته کردی خویانه. لاوه کانیش له هه مان کات باری وولاغده کان داده گرن و چوار به لیا ن ده شۆن. زستان بز نه وه ی وولاغده کان سه رمایان نه بیته له هه ر چواره ووه ی عوربا ن غار غاری تیا ن پینده که ن. سه ره تا به خیزی ی دوایی به نه رمه غار. ریش سه بییه که له ولاتر بانگ ده کات: مندا لینه! میوان دیاری خویه. وانده که ن خۆی و پیاوه کانی پنیوستیا ن به شتینک هه بیته. نه سه په کان له بیره نه که ن. توش نه ی میوان پی و قدومت به خیزی ته. لیره له ناو خه لکی خۆتی، رازی بوونت به ره که تی خودامان بز دینی. نه گه ر چه نده کاژیرینکی خۆش له لاما ن پینته وه له تۆ زیاتر دلخۆشتر ده بین). نه مه ش زمانیکه له حاله تی وادا، به لام که کورد له ماله که ی خۆی دوورده که وینته وه، له ناو چیاکان، له قولایی چۆله وانی، نه وه ی به سه ر خا که که یان تپه ری به ی خویانی ده زانن. دوو دی ناکه ن له به کارهینانی قسه ی په غا و درۆ و ته له که بز

گه‌بشتن به ناما‌خج‌کانیان. ریزگرتنی ئەم رهندانه له‌وه‌دایه هه‌تا پینان بکرنیت هه‌ولده‌دهن گه‌رۆک له‌و شتانه دوورخه‌نوه که ده‌بیشه هۆی دوودلی و ناخۆشی له‌ رینگایدا. پرسپاری لی‌ ناکهن له‌ ترسی ئەوه‌ی ئەوه‌ک له‌جینی خۆی نه‌بیت. زۆریه‌یان ده‌لین: (له‌وانه‌یه هانده‌ره نه‌ینیه‌کان له‌ تێپه‌ربوونت به‌ کوردستان شوینی گومان بیت. له‌وانه‌یه ئیوه کافر یان دوژمن بن، به‌لام ئیمه نامانه‌وی ئەمانه بزاین. تو غه‌ریبی ئەمه‌ش بۆ ئیمه هه‌موو شتی‌که. ده‌بی خزه‌شتان بکه‌ین، چاومان لی‌تان بیت و ریزتان بگرین. بینگومان ته‌گه‌ر ئیمه به‌ ولاتی ئیوه تێپه‌رین هه‌مان شتمان بۆ ده‌که‌ن).

کوردەکان قەت لی‌ ناگه‌رین میوان بی‌ دیاری ئەو شونته جی‌ به‌ئیلی. هه‌لبه‌ت ئەمه‌ش به‌لگه‌ی به‌خته‌وه‌ریه که میوانداری ئیمه‌یان کردوه. گه‌لی‌ جار Chevreuil-یه‌ک ده‌خه‌نه ناو باری گه‌رۆک یان به‌رخینکی ده‌ده‌نی، یان هه‌ر شتی‌ک که له‌ رینگا به‌که‌لکی بیت. هه‌ندی‌ جار سه‌ره‌ک خیل‌ ئەسپینک یان ئیستری‌ک به‌ دیاری ده‌داته میوانه‌که. له‌لای ئەو کوردانه‌ی دانیشتووی شار یان دێهاتن، ماره‌هرین پینش شایی کردنه. ئەوان به‌ بونه‌ی ماره‌به‌ئینش ناهه‌نگ ده‌گه‌رن که په‌یوه‌ندیه‌که به‌چرانی بۆ نییه. زۆرکه‌م خۆشه‌وستی و ریزلینان وه‌ک هانده‌ری هه‌له‌بژاردنی هه‌وسه‌ر دینه‌پیشه‌وه، به‌لام ئەمه مانای ئەوه نییه بیه‌رین له‌ هه‌ستی وا. هیچ که‌سینک هه‌ر ئاست و ته‌مه‌نینکی هه‌بیت ناتوانی ژن بی‌نی بی‌ رازی بوون و گوێزایه‌لی دایکوبارک. ئەم نمونه‌یه‌ش به‌لگه‌یه و راده‌ی ده‌سته‌لاتی باوکسالاری و ریزگرتنی کورد له‌ روونه‌دانی فه‌زیه‌ت له‌ کوردستان پیشان ده‌دات.

مه‌حمود ناغا سه‌رداری ئەو کۆشکه بوو، که من لینی زیندانی بووم له‌ بایه‌زید. ئەم پیاوه ئەگه‌رچی له‌ناو خه‌لکی‌کی سه‌رسه‌خت له‌دایکببوو، له‌گه‌ل ئەمه‌ش پیاوینکی هه‌ین بوو. ده‌ستپێوه‌ندی وه‌ک هه‌کیمینک سه‌یریان ده‌کرد. دوژمنه‌کانی له‌ توندوتیژی‌که‌ی ده‌ترسان. یه‌کی له‌ ئەوه نازاکانی ناوی حسین بوو. که‌چینکی خۆشه‌وست، هه‌زی ده‌کرد ماره‌ی بکات، به‌لام نه‌یده‌توانی باپیری (واته مه‌حمود ناغا) رازی بکات. به‌ریه‌ستینکی توندوتیژی بوو، بازدان به‌سه‌ریدا ئاسان نه‌بوو. بو نه‌رمکردنی شینخی پیر په‌نایان برده به‌ر نوێژکردن و فرمیسک پارانندن. روویان کرده ده‌سته‌لاتی پاشاش، که‌چی سوودی نه‌بوو. هه‌موو هه‌ولینک بێسوود بوو. ناشقی بیهیوا، دایکوبارکی، ناسیاوه‌کانی نه‌پانده‌زانی چ هۆیه‌ک به‌کاربه‌ئینان وا له‌ مه‌حمود ناغا بکات رازی بیت. کاتینک، له‌ناکاوا به‌ به‌ریان دینه‌وه، که غه‌ریبه‌یه‌کی به‌ده‌بخت له‌ میژه له‌ئیز باری زنجیر ده‌تلیته‌وه. گه‌بشته ئەوه که‌رای لاوازی‌کی چه‌وساوه به‌ خۆزایی ناروات. هاتته لام و داوايان لیکردم لایه‌نگیری حسین بکه‌م. منیش رازی بووم. سه‌ره‌تا نه‌مه‌ده‌زانی مه‌حمود ناغا تا ئەو کاته چۆن خۆی راگرته‌وه و ئەو هه‌موو داوایه‌ی ره‌تکردوته‌وه. ده‌بی به‌ قسه‌کانی من رازی بیت، چی بلینم؟ من له‌ روانگه‌ی ئەوه‌وه کافر بووم. له‌گه‌ل ئەمه‌ش په‌ناوی میوانداری قسه‌م کرد. مه‌حمود ناغا وتی: غه‌ریب، ئیراده و به‌رژه‌وه‌ندیم له‌گه‌ل ئەوه‌ی تو ده‌یله‌نی ناگه‌نجی. خیزانم بی‌نی ده‌گریان. هه‌ره‌شه‌ی سه‌رۆکینکی به‌هه‌زیم پینگه‌بشت نه‌ترسام، به‌لام داوا‌ی میوان پیروژه. ده‌نگی بیکه‌س ده‌نگی

ناسمانه. نارو زووی نو روت ناکریتسه وه. له بیره نه وه ی بزبان ده پارنیتسه وه، نم دوو ناشقه به دیک ده گن، به لام له بیرنه که ی که نمه گوره ترین میهره بانیبه له لایه منده پیت به خشراوه. ته ماشایکه نه گهرچی پرچم سپیبه، له وه رگرتی پارانه وه لاونکی بی تاقیکردنه وه له شهرمان سوورده به وه. نمهش له بیره نه وه یه من ریزی زنجیر یو ونه که ت ده گرم. باوه به ممش بهینه که پاراستنی سر له به رانیه ر نو که سه ی دیلی کویزه وه ریبه میهره بان ی خودا ده هینی. کوره کم نمه با بیته ده رسینگ بۆت. نه گهر هاتوو که سوکار و وولانی خۆت دوزیبه وه، دوو چاری هه مان که سینک بوویت که وه ک خۆتن که نیستاکه له چ بارنکدای، نه وه له بیرنه که ی که جوانترین خاسیه تی هیز، دلفراوانیبه. به گه یشتی حسین گتوگۆبه که کۆتایی هات. زور تنگاو بوو چاره نووسی خۆی بزانی. گونی له هه موو شتیک بوو. هه موو شتیک یینی، وه ک دانپیانانینگ خۆی خسته پاره شی باپیری. منیش هه ر له زیندانه که ی خۆم مامه وه... ته واو.

په راوینز

۱- وشه وینه پر به پینستی Image نیبه. رنگه وشه (شینوه) زیاتر نو مانایه بگه یه تی. به لام ناچار بووم هه ر وینه دا بنیم. دوایش نم جزوه لیکۆلینه وه نه مرۆ له رۆژنارا به میتۆدینکی له سه فی نزیکه ی ده سالیکه گه شه ی کردوه و سه ری هه لداوه. به تاییه تیش له فه ره نسا. له به شی نه ده بیاتی په راوردکاری له سۆبون. هه تا نیستا له م بواره دا ده یان لیکۆلینه وه ی په رخ کراوه. بنگومان نم بواره وه ک ژانستیک نیی و سه ره خۆ به (نیمگۆلۆژی) ناسراوه. زیاتریش له بواری نه ده بیاتی په راوردکاری سوودی لێ ودرده گیری. هه لیه ت نم به سه ی نیمهش که لیزه کورته که ی به کوردی له بیره ده شه. له سالی خۆیندن ۱۹۹۱-۱۹۹۲ پو پله ی (D.E.A) که ده کاته ماسه ر له کوردستان یان له خۆره لاتی ناوه راست. له ژیر سه ره ره شی مامۆسزای نه ده بیاتی په راوردکاری (ژان ژیلې Jean JILLET) پینشکesh به سۆبون کراوه.

2- Stephan YERASIMOS, Les voyageurs dans L'Empire Ottoman (AIVE XVIIIE siecle). bibliographie, itinetaire et inventaire des lieux habites, 1983. P.XI.

3- Ibid. P. XII.

4- نه وهش نا بێ له بیریکرێ که هه ره وو زله یزی عوسمانی و فارس. هه ر له رۆژی له داکیرونیانه وه. به هه موو هۆیه ک هه لویان داوه رنگا له میره کورده کان بگرن به شکاری له و په یوه نده یانه بکن له خۆمه تی هه موو لایه ک پیت.

5- Viagie d un mercante che fu nella Persia, ed: Ramusin, Venetia. 1959.

6- GARDANNE, de Ange. Journal d un voyage dans La Turquie d Asie, et La Pers fait en 1807-1808, Paris. chez le Normant. Imprimeur. Libraire, n. 17. 1809. P. 31.

7- Ibid, P. 29.

8- PAGEAUX. Daniel-Henri. De L image a L Imaginaidre, in colloquim Helvetidume. n.7. 1988. P.11.

9- Ibid, P.9.

10- Roger Mathe. L exotisme. ed: Bordas, Parid, 1985. P. 17.

11- Todorve. T. La cinquete de L Ameique ou la question de L Autre. Seuil. 1982.

P. 233.

12- Ibid, PP. 239-240.

13- PAGEAUX. Daniel-Henri. Ibid, P.9.

14- Ibid, P.9.

15- PAGEAUX. Daniel-Henri. Precis de La Litterature coparee. Puf. Parid. 1989.

P. 137.

16- Zezan Kendal. Les kurdes et le kurdistan. sous la direction de Gerard chaliand ed: Maspéro, Paris. 1981. P. 39.

17- Nikitine B. Les kurdes ed: aujourd'hui. Paris. 1956, P. 76.

18- Ibid. P. 57.

19- Ibid. P. 57.

20- Ibid. P. 57.

21- Ibid. P. 59.

22- Zezan Kendal. Ibid. P. 42.

23- Ibid. P. 42.

24- JAUBERT. Pierre Amedec. Voyage en Armenie et en Perse. Fait dans Les annees 1805-1806. Paris. 1812, 75-90.

٢٥- ده‌بارەى زمانى كوردى ژۆنێر سه‌هۆى كردوو، نه‌گه‌رچى فارسى و توركى باش زانیوو، به‌لام وادياره‌ به‌پێى

نه‌و نمۆنه‌ به‌ى هه‌ناو به‌ تیبیه، شاره‌ زابه‌ كه‌ باشى ده‌بارەى زمانى كوردى نه‌هوه.

داگیرکردنی کوردستان و، تالانی سامان و هونه‌ری کوردی!

ناسری ره‌زازی

پیش نه‌وه‌ی بچمه‌ سه‌ر بته‌جۆی باسه‌که، پشم خۆشه‌ ناوڕێک له‌و که‌ند و کۆسپانه‌ وێ دهم که‌ ده‌مه‌یکه‌ نهم زمانه‌ی نهمه‌ی تیندا کلێله‌یه‌ و گۆت کراوه‌. چونکه‌ زمان پینه‌ندیه‌کی راسته‌وخۆی له‌ ته‌ک گۆزانی و موزیکدا هه‌یه‌ و کاتێک که‌ باسی موزیک به‌ تابه‌ت گۆزانی و فۆلکلۆری کوردی بیه‌ته‌ نینۆن، به‌ بێ هاتنه‌گۆڕی زمان، باسه‌که‌ ناگاته‌ نه‌نجام.

زمانی کوردی به‌ هه‌موو لق و پزێکییه‌وه‌، به‌ هۆی دابه‌شبوونی گه‌لی کورد له‌ دۆژ چوار ولاتی داگیرکه‌ر و شه‌وتی زمانی نه‌و داگیرکه‌رانده‌ی که‌ زال بووه‌ به‌ سه‌ریدا، نه‌ک ته‌نیا وه‌کوو خۆی نه‌ماوه‌ته‌وه‌، به‌لکوو له‌ پهل و پۆش خراوه‌. له‌ راستیشدا جگه‌ له‌ گۆته‌ دووره‌ده‌سته‌کان نه‌بێ، زمانی کوردی له‌ هه‌یج ده‌رنکی کوردستان په‌تی و پاراو نه‌ماوه‌ته‌وه‌. دیالیکتی کرمانجی که‌ په‌کی له‌ دیالیکته‌کانی زمانی کوردیه‌ و زۆریه‌ی کورد به‌و دیالیکته‌ داخوینی، به‌ هۆی قه‌ده‌خه‌کردنی ۷ سال زیا‌تری زمانی کوردی، له‌ لایه‌ن حکومه‌تی ئاتاتۆرکییه‌وه‌، نه‌ک هه‌ر گه‌شه‌ی نه‌کردوه‌ و له‌ به‌ر کراوه‌، به‌لکوو کۆمه‌لێک وشه‌ی تورکی و عه‌ره‌یی و لاتینیشی تینکه‌ل بووه‌ که‌ کوردیه‌که‌ی هه‌ن و له‌ به‌ر کراون؛ له‌ به‌ر نه‌وه‌ش که‌ زمانی تورکی هاته‌ جینگه‌ی، زه‌ره‌ری زۆری وێ که‌وت و چی سامانی نه‌ته‌وايه‌تی کورد هه‌بوو له‌ بواری نووسیندا زۆریه‌ی له‌ به‌ر کرا و له‌ ناو چوون!

دیاره‌ زمان، به‌مانه‌وی و نه‌مانه‌وی، خۆی بز خۆی گه‌شه‌ ده‌کا و گۆزانی به‌ سه‌ردا دی. به‌لام نه‌و گۆزانه‌ی که‌ زمان به‌ ئاره‌زووی خۆی و به‌ هۆی په‌یوه‌ندی ئابووری و سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیه‌وه‌ به‌ سه‌ریدا دی، له‌ گه‌ل نه‌و گۆزانه‌ی که‌ زۆره‌ملیه‌ و به‌ تۆپزی له‌ لایه‌ن داگیرکه‌ره‌که‌یه‌وه‌ به‌ سه‌ریدا ده‌سه‌پینتی، جیاوازی زۆره‌. که‌ وا‌بوو، زمان له‌ سۆنگه‌ی دان و ستانی ئابووری و تینکه‌لاوه‌تی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیه‌وه‌، گۆزانی به‌ سه‌ردا دی و گه‌شه‌ ده‌کا، که‌چی به‌ داخه‌وه‌ کورد له‌م مه‌سه‌له‌یه‌ بیه‌ش بووه‌ و به‌ زۆر زمانیکی دیکه‌ی به‌سه‌ردا سه‌پینتاره‌ و خاوه‌نی ده‌وله‌تی خۆی نه‌بووه‌ هه‌تا به‌ مه‌یلی خۆی گه‌شه‌ی به‌ زمانه‌که‌ی دا‌بی، یان گۆزانی به‌سه‌ردا هه‌تایی.

به‌ کورتی شه‌وت (تأثیر)ی نه‌و زمانه‌ی که‌ له‌ لایه‌ن داگیرکه‌رانی کوردستان، به‌ هۆی ده‌سه‌لاتی حاکمه‌وه‌ له‌ پارچه‌کانی دیکه‌ی نهم ولاته‌ دابه‌شکراوه‌، به‌ زۆره‌ملی به‌ سه‌ر کوردا داسه‌پینتاره‌، له‌ سه‌ر زمانی کوردی، وه‌راست گه‌راوه‌. به‌شی ژێر ده‌ستی ئێران فارسی و

بهشی بندهستی ئیراق و سووریه عهریی و بهشی ژنۆچه پۆکی تورکیه تورکی و نهو بهدشی ژنۆ دهسه لاتی رووسیهش که دانیشتوی تازه ریا بجان و نهرمه نستانن و کورده که ی هه لندا ژراوه ته نۆ ولات و کوردیه که یان بۆته چیشتی مچینور، به لگن بۆ نه م هه سه له یه و هه ر بهو پنهو رهش کاری کردۆته سه ر مووزیکا و گۆزانی و شوینی زه ق و دیاری تیندا به جی هیشتوه.

زمانی کوردی خاوه نی چه ند دیالیکته که (گۆزانی و ناوازی) هه ر کام له م دیالیکته، تا راده یه ک شیوه و گوتن و فۆنۆتیکیان له گه ل یه ک جیاوازه. بۆیهش جیاوازه، چونکه چ هه ورامی، چ زازاکی، چ کرمانجی، چ سۆزانی، چ له کی و چ لوپی، له درنۆهی ته مه نی له ئارابوونیاندا رنچکه ی جیاواز له یه کیان پنهو ره، به تابهت سۆزانی و کرمانجی که نیستا دوو دیالیکتی خویندن و نووسینی کوردین. بۆ سه لماندنی جیاوازی نه م دیالیکته شه، نیستاش کرمانجیک ناتوانی سیاهه مانه یه کی هه ورامی بلنی و له ک یان لوپنیکش ناتوانی لاوکیکی کرمانجی به چری.

کورد له باری گۆزانی و نه ده بی فۆلکلۆره وه زۆر ده وله مه نه ده وه هه ر هه موو دیالیکته کان، به ند و بالۆره و به دیت و باوی زۆری هه یه که (به دیت) یان له باری نه ده به یه وه سه رتۆپی نه ده بی فۆلکلۆری کوردیه و شوینه وارنکی به ترخه له نه ده بی کلاسیکی کوردیدا.

له دوا ی دا به شوونی کوردستان و قه ده خه کردنی زمان و جل و به رگی کوردی، گۆزانی کوردیش ورده ورده کلینه کرا و ده رگای گوتنی له سه ر کۆلۆم کرا، به تابهت له کوردستانی بندهستی تورکیه! هه یچ به شیکێ کوردستانی به قه ده ر نه م به شه له باری زمان و که له پوره وه، زه بری گورچو به ری وی نه که وتوه و داغان نه کراوه.

کورده کانی بندهستی حکومه تی تورکیه، له به ر نه وه ی زمانه که یان قه ده خه یه و سه ر له پیتی عه ره بی ده رنا که ن، له رابردوی نه دیی نووسراوی خۆیان وه ک پنیسته ناگادار نین! ده ردی دوو دیالیکتی کرمانجی و سۆزانی به لایه ک، ده ردی پیتی لاتین و عه ره به ش هاته بانی. نیستاش نهو به شه له کورد، له به ره مه ی نووسه ره کلاسیکه کانیان وه ک پنیسته ناگادار نین.

چونکه زمانه که شمان به دوو پیت و دوو رینوسی جیاواز ده نووسری، هه یچ لایه ک که لکی ته وای لی وه رنا گرن و بۆته سه ربار بۆ سه رانه سه ری کوردستان و زه ره یه یه کی گه و ره له زمان و نه ده بی کوردی که نه وه ش بۆته هزی نه وه کار به کاته سه ر گۆزانی و مووزیک و به شه کانی دیکه ی هونه ر و بۆ هاوکاری و یه کتر گرتنه وه، ته گه ره بینه سه ر ری.

به هۆی شکان و له خسته بردنی شوپش و بزوتنه وه کانی کورد له تورکیه و هاتنه سه رکاری حکومه تی ئاتاتورک، کورد به هه موو شیوه یه ک و له هه موو رنجه و سه رنیکه وه که وته ژنۆ زه بر و زۆر و فشاری تواند نه وه و له ناویردا یه که م هه ناگای ده وله تی ئاتاتورک نه وه بوو که به نیوی جل و به رگی (وه ک یه ک)، جل و به رگ و زمانی کوردی و ته نانه ت گۆزانی گوتنیش به کوردی قه ده خه بکا! ته نیا شتیک که قه ده خه

نه‌کرا و پشیمان نه‌گۆردرا، هه‌له‌پرکینی کوردی بوو به‌لام نیوی نه‌وانه‌شیا‌ن کرده‌ تورکی! به‌کهم گۆزانیبێژنیکیش که ناوی بۆ گۆزانیبێژه‌کانی دیکه‌ رشت و گۆزانی کوردی کرده‌ تورکی، (چه‌لال گۆزه‌ل سه‌س) بوو، که له‌ مزگه‌وتینکی دیاره‌که‌دا، سه‌لانی ده‌کرد و بانگی ده‌دا و ده‌نگی زۆر خۆش بوو. چه‌لال به‌گ کارمه‌ندی ده‌وله‌تی تورک بوو، که ناتا‌تورک هاته‌ دیاره‌که‌ر، چه‌لال به‌گ له‌ کوشکی قازی له‌ دیاره‌که‌ر گۆزانی بۆ گوت. ناتا‌تورکیش به‌ ده‌ستی خۆی پیشکه‌شی دایه‌ و خه‌لاتی کرد. چه‌لال به‌گ ته‌نیا به‌ک گۆزانی کوردی گۆتوه، نه‌ویش نیوی (گه‌وری) بووه: (گه‌وری، نه‌ز قوربانا گه‌ورا خوه‌مه‌ گه‌وری)، نه‌ویش به‌ تۆمارکراوی نه‌ماوه‌ته‌وه!

دوای چه‌لا به‌گ، به‌ زه‌بری پاره‌ و نیشکانا‌ت، رینگه‌یا‌ن بۆ کورده‌ ده‌نگخۆشه‌کانی دیکه‌ ساز کرد که به‌ تورکی گۆزانی بلێن و تینکستی گۆزانیبه‌ کورديه‌یه‌کان بکه‌نه‌ تورکی و له‌ سه‌ر سیل و کاسیت به‌لۆی بکه‌نه‌وه. دوو ده‌نگخۆشی کوردی دیکه‌شمان له‌ سه‌رده‌می چه‌لال به‌گنا هه‌بووه‌ که به‌ تورکی گۆزانییا‌ن گۆتوه: (جه‌میل جانقا‌ت)ی خه‌لکی نۆفا و (فه‌خری مه‌لاتیایی)! له‌ سه‌رده‌مه‌دا کورده‌ نازادیه‌خوازه‌کانی دیاره‌که‌ر داوا له‌ چه‌لال به‌گ ده‌که‌ن که به‌رانه‌ سووریه‌ و له‌وی گۆزانی کوردی له‌ سه‌ر سیل تۆمار بکا بۆ نه‌وه‌ی نه‌کرینه‌ تورکی و نه‌فه‌وتین، به‌لام له‌ ترسی ده‌وله‌تی تورک و زۆله‌کوردی خۆفۆش، نه‌یو‌نراوه!

ده‌وله‌تی تورک ۲۸ راپه‌رین و شو‌رشی کوردی له‌ کورده‌ستانی تورکیه‌ هه‌تا نه‌مه‌رۆ سه‌رکو‌ت کردووه‌ و له‌ دوای سه‌رکو‌تکردن و دامرکا‌تی نه‌و شو‌ریش و سه‌ره‌له‌دانانه‌ش، که‌وتۆته‌ قه‌ده‌خه‌کردنی زمان و جل و به‌رگ و ته‌نانه‌ت هونه‌ری کوردیش؛ له‌ هه‌مووش گرنگتر، نیوی (گوره‌)ی له‌ فه‌ره‌نگی تورک و خاکی تورکیه‌دا سه‌یه‌توه‌ و کوردی بنده‌ستی نه‌و ولاته‌ش به‌ تورکی چیا‌نشین له‌ قه‌له‌م ده‌دا!

له‌ پال ته‌م کاره‌سات و رو‌ودا‌وانه‌دا، وه‌ک با‌سم کرد، ده‌وله‌تی تورک، پاره‌ی زۆر و زه‌به‌نی بۆ کورده‌ ده‌نگخۆشه‌کان ته‌رخا‌ن کرد که گۆزانی کوردی بکه‌نه‌ تورکی و به‌لۆی بکه‌نه‌وه. له‌ هه‌ر نا‌چه‌به‌ک که ده‌نگخۆشینی کورد ده‌هاته‌ روو، گو‌رجی ده‌یا‌نبرده‌ رادیۆ و نه‌و گۆزانییا‌نه‌ی که هه‌یبوو و تینکستی تورکییا‌ن له‌ سه‌ر دا‌نا‌بوو، لی تۆمار ده‌کرد و به‌ نیوی گۆزانی و مووزیکی تورکی تۆمار ده‌کرا و ده‌چووه‌ نا‌رشیقی گۆزانی تورکیه‌وه.

شتینک که زۆر سه‌رنج‌اکیش بوو، کاردا‌نه‌وه‌ی خه‌لکی تورک بوو له‌ به‌رانه‌به‌ر ده‌رکه‌وتنی نه‌و گۆزانیبه‌ کورديه‌یا‌نه‌ی که به‌ تورکی به‌لۆ ده‌بو‌نه‌وه. تورکه‌کان چه‌زیا‌ن لی نه‌ده‌کرد و به‌ لایانه‌وه‌ شتیکی غه‌ریب بوو. چونکه‌ نه‌و وشه‌گه‌له‌ی که له‌ ناو گۆزانی کوردیدا هه‌بوون و به‌ هه‌چ جۆری نه‌ده‌کرا بکه‌رینه‌ تورکی و وه‌کو‌و خۆی ده‌مانه‌وه، له‌ زه‌وقی تورکه‌کانی ده‌دا و لینی تینه‌ده‌گه‌بشتن که لی لی، لۆ لۆ، ده‌لیلی، لی‌لی‌نا‌ر، ده‌لالۆ، هه‌یلی یا‌ن هه‌یلۆ یا‌نی چی!

"عیزه‌ت نا‌لتمش" که له‌ "چه‌لال گۆزه‌ل سه‌س" وه‌، به‌ میرا‌ت به‌ر به‌ بالانی گۆزانی کوردی بکا‌ته‌ تورکی، کاتینک که گۆزانی (لی خا‌تم خا‌ن خا‌نمی)ی کرده‌ تورکی و له‌ ته‌له‌فۆزی

سهرتاسهری تورکیه دا بلاو بهووه وه، تورکه کان گوتهوویان ئەم گۆزانییه چیه و ئەم تورکیه تورکیی چ ناوچه یه که؟ کاربه دههستانی ده ولته تی تورکیش که له شتیکی وا ده گه ران، له وه لاملنا گوتهوویان ئەمه زمانی ئەو تورکانه یه که له چیا ده ژین و هینشتا نازانن شارستانیته یانی چی!

ههر ده نگه خۆشینی کورد که ده چوو له رادیو یان تله فزیو ن گۆزانی بلی، حه قه ن ده بوو گۆزانی ئەو ناوچه یه بلی که لئی ژیاوه! مه سه له ن نه گه ر خه لکی وان بویه ده بوو گۆزانی ناوچه ی وان بلی. یان نه گه ر خه لکی نه له عزیز با، ده بوو گۆزانی ئەو ناوچه یه بلیته وه. به کورتی بۆی نه بوو گۆزانی ناوچه یه کی دیکه بلیته وه! ئەمه ش خۆی جزیرک سیاسه ت بوو، بز کۆکرده وه ی گۆزانی کوردی و کردنیان به تورکی! نه شیان ده هینشت هیچ گۆزانی بیژیکی تورک گۆزانییه کوردیه کان به تورکی بلیته وه! ئەو پاره و ئیسه کانه تی که بز ده نگه خۆشه کورده کان ته رخا ن کرابوو، زۆرتر بوو له و پاره و ئیسه کانه تی که گۆزانی بیژی تورکه کان هه یانبوو! ئیستاش نیوه ی گۆزانی بیژی به نیویانگه کانی تورکیه کوردن: به ریم تاتلی سه س، هه زه ت تالمش، به رهان چاچان، مه حمووه تو له مه ر، کو چوک ئە مه ره، به لقیس و زۆری دیکه که کوردستانیان به جی هینشتوو و له نانکارا و ستانبوول ده ژین و خه ریکی خه زمه ت به موزیکا و گۆزانی تورکین. ئیستاش تورکه کان له تورکیه، ئەوه نده که خه زیان له گۆزانییه کانی "زه کی مووران و سیلدا و به له تله ئیسه سۆی و ئیسه ل سا یه ن"، ئەوه نده خه زیان له گۆزانییه کانی "به ریم تاتلی سه س و به رهان چاچان و به لقیس" و ئەوانی دیکه نییه، چونکه کوردن و تورکی سه کردنه که یان دوو که له ده کا و، دیاره که تورک نین!

* * *

له کوردهستانی بندهستی ئیرانیش ده ولته تی ره زاخانی په هله وی که هاته سه رحوکم و دهستی به کار کرد، له ژیر نیوی جل و به رگی وه ک یه ک (لباس مه تحدا لشکل)، که وته قه ده خه کردنی جل و به رگی کوردی که شوینه واری ئیستاش که ئیستایه، له سنه و مه هاباد هه رماوه: له مه هاباد پیوان کۆت و شه روا له بهر ده کهن و و که روا ت ده به سته که چی پینچ له سه ر ده نین. له سه ش شه روا لی کوردی له پێ ده کهن و کۆتی فه رهنگی له بهر ده کهن و کلۆی په هله وی له سه ر ده نین.

پیر و به سا لچه و کان ده لێن: پاسه بان وه ر ده بوونه گه ره ک و خیا بانان، هه ر که سه که جلی کوردی له بهر کردبا، ده یانگرت و وه بهر شه پانیان ده دا و ده یانبرده که لانه تهری و رایانده گرت و ناچار یان ده کرد که شه پکه له سه ر نێ و دوو لینگ له پێ بکا. ته نانه ت ژانیش نه گه ر جلی کوردییان له بهر کردبا، ده یانگرتن و سوو کایه تیان پێ ده کردن.

له کوردهستانی بندهستی ئیران، فه رهنگ و هونه ر له ژیر ده ست تا قه مینکا بوو که هه موویان له خه زمه تی رژێمدا بوون. سه ره به رستی به شی موزیک له رادیوی سنه کار به یه کی قیژلۆژهن بوو به نیوی "گه ریشا" که حه رامه للا بی ته پی له موزیکی کوردی نه ده کوتا. ئەو ئیسه نه جگه له خه زمه ت به موزیکای فارسی هیچ کارێکی دیکه ی بز کوود نه کرد و هه ر

کۆرنیکی موزیکای کوردیش ده‌رکه‌وتیا دژی راده‌وستا. به فیتی ئه‌و کابرایه، ماوه‌یه‌ک رادیوی سنه‌ی لێ هاتبوو که نه‌گهر گۆرانیبه‌کی ناوچه‌ی موکوریان یان هی به‌شه‌کانی دیکه‌ی کوردستانت برده‌با تۆماری بکه‌ی، لیتیان وه‌ر نه‌ده‌گرت و ده‌یانگوت نه‌مه‌ هی ناوچه‌ی ئیمه‌ نییه‌ و بیانبویان پێ ده‌گرتی. زۆر ده‌ترسان که زمانی کوردی به‌ره‌ و پینشکه‌وتن و جیگرتن به‌روا و، به‌ریان به‌وه‌ ده‌گرت که فه‌ره‌هنگی ناوچه‌یه‌کی دیکه‌ی کوردستان کار بکاته‌ سهر ناوچه‌کانی دیکه‌ی کورده‌واری.

کاک حه‌سه‌نی کامکار که سه‌ره‌رستی به‌شی موزیکای فه‌ره‌هنگ و هونه‌ری سنه‌ بوو، له‌ر ده‌رفه‌ت و ده‌ره‌تانه‌ که‌لکی وه‌رگرت و ته‌واوی مندا له‌کانی خۆی فیری سازی موزیک کرد. جیا له‌وه‌ش خزمایه‌تی "وه‌ژای لوتفی"، تارژه‌نی به‌نیویانگی ئیترانی له‌گه‌ل مالی کامکاره‌کان که کچی لێ خواستبوون، بوو به‌ هژی نه‌وه‌: (ده‌ف) که تامیزینکی کۆنه‌ و له‌ کوردستان له‌ به‌ر بوونی ده‌رویش و خانه‌قا، زۆریه‌ی ده‌رویش و لایه‌نگه‌کانی ئه‌و ته‌ریقه‌ته‌ ده‌یزانن و له‌ ئیتراندا بووه‌ به‌ سازینکی کوردی و تاییه‌ت به‌ ناوچه‌کانی کورده‌ستانه، به‌ تاییه‌ت سنه، به‌ریته‌ ناو موزیکای فارسی و پینشکه‌ش به‌ باره‌گای موزیکای سوننه‌تی فارسی بکا.

بنه‌ماله‌ی کامکار و موزیکاره‌ کورده‌کانی دیکه‌ی وه‌کوو عه‌نده‌لیبییه‌کان و سلیمانپور و فه‌ره‌چپووری و هی دیکه، ههر یه‌که‌یان به‌ توانای خویان میلۆدی کوردییان پینشکه‌ش شه‌جهریان و سیما بیبا و شارام نازری و گۆرانیبیژانی دیکه‌ی فارس کرد. ریتمی (گه‌ریان)یان که ریتمینکی (حه‌فت له‌ سه‌ر هه‌شته) و ته‌نیا له‌ ناوچه‌ی سنه‌ و کرماشان و ئیلامدا هه‌یه، برده‌ ناو موزیکای سوننه‌تی فارسی، پێ نه‌وه‌ی به‌ کوردی نیوی به‌رن. تا ئیستاش چه‌ندین میلۆدی کوردییان کردۆته‌ فارسی و تۆمار کراون و بلاو بوونه‌ته‌وه‌. شوکور له‌ سنه‌ و شاره‌کانی دیکه‌ی کوردستانی بنه‌هستی ئیتران، تازه‌ خه‌ریکی به‌فارسی کردنی گۆرانی کوردین. ده‌وله‌تی حاکم ته‌په‌ی به‌ گۆرانیبیژه‌ کورده‌کان هه‌لچنیه‌ که ناوه‌رۆکی گۆرانیبه‌کانیان ده‌ی ئیسلامی بی!

موزیکای فارسی به‌ تاییه‌ت موزیکای سوننه‌تی، که نه‌هه‌ز شۆقینستی فارس نه‌وه‌نده‌ خۆی پێوه‌ هه‌لده‌کینشی، موزیکای پتر له‌ حه‌وت نه‌ته‌وه‌یه، نه‌ک ته‌نیا فارس! میرزا عه‌به‌دوللای فه‌راهانی، تارژه‌نی به‌ نیویانگی ئیترانی، نه‌وه‌ی که حه‌وت ده‌زگای موزیکای (ئیتران)ی ته‌فکۆ کردووه‌ و نووسیه‌ته‌وه‌، نزیکه‌ی 5 مانگ له‌ کوردستان ماوه‌ته‌وه‌ و قه‌تار و هه‌وا و هه‌ستانه‌ کوردیه‌کانی کۆ کردۆته‌وه‌! داخیشم بۆ نه‌وه‌یه‌ که نه‌وانه‌ی تی ناگهن و له‌ دنیای ئیمه‌ بی خه‌به‌رن و دل‌یان بۆ (وحدت تمامی ارضی ایران) لێ ده‌دا، ئه‌و دیزکردنه‌ به‌ مولکی ئیتران و موزیکای فارسه‌کان ده‌زانن!

هونه‌رمه‌ندی کوردی شاره‌زا و لێها‌توومان زۆر بوو به‌لام له‌ به‌ر نه‌وه‌ی بۆ کورد، کار و تینکۆشانی هونه‌ری به‌ کوردی سه‌رئیشه‌ و هیچ و هه‌ند بوو، ناچار بوون واز له‌و تۆژه‌ تینکۆشانه‌ش بیتن و به‌رۆن خزمه‌تی فارس بکه‌ن. چونکه‌ هونه‌ری کوردی نه‌وه‌نده‌ی تیندا

نه بوو که هونه رهنه مند بتوانی پینی بژی!

ئهو سهرده مه ی که حه سه ن زیره ک له رادیو کرماشان کاری ده کرد و (تاهیر توفیق) و (علی مهردان) و (عارف جزیری) و (حسه ن جزیری) و (ئه لیا س فه ره نگی)، له بهر گرنه یایی کولتوری نیوان نیران و نیراق، یان ئه وه ی که حکومه تی نیران نیوی نابوو: (روابط فرهنگی) ۱۱، ری درابوو بینه نیران و میوانی حه سه ن زیره ک ده بن، ماموستا تاهیر توفیق، یادی به خیز، بژی گیتامه وه که، ههر فیولینستیکیان هیناوه، له بهر ئه وه ی فارس بووه و شاره زای موزیکی کوردی نه بووه، نه بتوانیوه له گه لیاندا لی بدا هه تا ئهو کاته ی میرزاده هاتوو!

(میرزاده کورده و په نجه یه کی زه پنی هه بوو له کوردی لیداندا. ئهو شینوازه کوردییه ی که میرزاده له فیولوندا هه یه تی و له هه ستانی «حیجازو سه باو به یات» دا بژ ماموستا (تاهیر توفیق) ی لی داوه، به هیچ فیولینستیکی کوردستانی بنده ستی نیراق، که کوردییان خوندوو و له ژیر ده ست ماموستای کورده دا قیر بوونه، لی نه دراوه و لی نادری! ئهو پشه کیبانه ی که موچه تا بژ گۆرانیه کانی حه سه ن زیره کی داناون، هه تا ده نگی حه سه ن زیره ک پینتی، ئه وانه ش ههر له بهر دلانن. ههر چه ند که م و کورت و ساده شن، به لأم ئه وه نده به سوژ و دلرفیقن که ههر یه که یان بژ خۆیان (نارم) یکن.

(موچه تا میرزاده، له کورده کانی کرماشانه که له زۆریه ی گۆرانیه کانی حه سه ن زیره کنا فیولونی لی داوه و یه کی له فیولونست و هونه رهنه مند پایه به رزه کانی کورده که، درۆم نه کردوو نه گه ر بلیم موچه تا خزه تینکی گه وه ی به حه سه ن زیره ک و گۆرانی کوردی کرد، به لأم به داخه وه ئه ویش له گه ل کۆمه لینیکی دیکه له نه واژنه کورده کانی سنه و کرماشان، دوا ی ئه وه ی که زانییان هونه ری کورد بژ ده ولته ی حاکم ده رده سه ره و سه ریشه، کوردستانیان به جی هینشت و روویان کرده شاره کانی دیکه ی نیران و گه وتنه ناو خزه مت به موزیکای فارسی!

نالیم زۆریه، به لأم موزیکاری به نیه بانگی فره مان هه یه که موزیکای سوتنه تی نیرانی لی ده دن و کوردن و هیچ خیزنکیشیان بژ گه له داگیرکراوه که ی خۆیان نییه. دیاره لیشیان ناگرم و چاوه پوانی ئه وه شم لییان نییه، چونکه کوردی نازانن و له ره پۆشه یه کی کوردیدا گه وه نه بوونه هه تا هزر و هۆش و میشکیان به موزیکا و گۆرانی کوردی راهاتی و خه ملیبیتنا ئه وانه خزه مت به موزیکای فارس ده کهن و موزیکاره فارسه کانیخ خۆیان ده زانن که کۆله که یه ک له کۆله که کانی ئهو شینوه موزیکه به سه ر موزیکی کوردییه وه دامه زراوه.

له سۆنگه ی ئهو داگیرکردنه ی کوردستانه وه، بیژگه له وه ی که زمانی عه ره بی به هۆی مه کته بی نیسه لامه وه، سواری زمانه که مان بوو، زمانی تورکی و فارسیش وه کوو مۆریانه وه شیانه گیان زمانی کوردی و به هۆی زاله وونی موزیکا و گۆرانی گه لانی سه رده ستی چوار ده ولته که ش، کۆلیک به رهمه ی ئه ده بی و فۆلکلۆر و گۆرانی کوردی له بهر و که وتن

و له ناو چوون و موزیکی کوردیش کهوته بهر هیرش و شهوتی نالهباری موزیکای نمو دهولهته داگیرکهراته.

پنم خوشه چهند نمونه بهک بینهوه:

یهکی له بهنماکانی ههقامی کوردی که رینچکهن بۆ درووسترکردنی (وژن و دهسگای موزیکی کوردی: هۆره و سیاچهمانه و لاوک و ههیران و قهتار و هی دیکهه، بهلام به داخهوه له بهر پینخواهونی و بایهخپینهدان، ههر وهکوو فۆلکلۆر ماونهتهوه و هیهچ گهشهی پینوستیان تیندا وهدی نههاتوهه و نهگهیشتونته رادهی موزیکای گهلانی دیکهه نامهوێ تاریقیان بهکم بهلام ههراکم لهم ههواگهله گهوههرینکن له دهریای گۆرانی فۆلکلۆری کوردی و ههر یهکیکیان تایهت به دیالیکتیکی کوردی و ناوچه بهکی کوردستان و به شینواری جیاواز دهگوترین. (هۆره) شهرحی تایهت به خۆی ههیه و (سیاچهمانه) اش که شیاری نمو وهسفی (گهشت له ههروامان)ی ماموستا گۆرانه و زۆریه

بهیته کوردیه کانیش به ههوا (لاوک و ههیران) گوتراوان

چه مهوری و سه مهوری و نهقاره خان و سوارو و زۆری دیکهش، لهو ههوا کۆنه کوردیانن که ههر کامیکیان به شینوه بهک و بۆ مه بهستیکی تایهتی لی دهدرین. چه مهوری: ههوا به که به دههۆل و زوونا لی دهدری و ئینستاش له ههندی ناوچهی سنه و کولیایی و بینستوون و کرماشان، ههر ماوه و نهگهه کچ یان کوپی گههچ و لاو، بیری یان بکوژی، وهپیش تهرمه کهی دهخری و ژانیش به گوپهین و دهست له دهست نالان بهره و گۆرستان له گهل نمو چه مهوریه بۆ ناشتنی وهپی دهکونا چه مهوری واته شین و شهپۆر و لاوه اندنهوهی مردوو به دههۆل و زووناوه، چه مهوری سونه تیکه که نیشاندهری ری و رهسمی ناشتنی نمو پالەوان و نازا و میرخاسانه به که له شهردا به دهستی زالم و زۆرداران دهکوژینا

سه مهوری: له کۆندا که زاویان دهبرد بۆ ههمام، کاتی هاتنهوه، دههۆلکوت و زووناوه، دهچوونه سهر بانی خاوهن زه ماوهن و لینیان دههه و خه لکیان له هاتنهوهی زاوا و دهسپیکردنی زه ماوهن ناگادار ده کردهوه.

نهقاره خان: ئیناران پینش کردنهوهی بهرمانگ و شکاندنی رۆژوو، به دههۆل و زوونا لی دهههه و له سنهش جینگای لیدانی نهقاره خان، یان قهلائی فردهوسی بوو که ئینستاش ههر ماوه.

سوارو: له کاتی شهردا به دووته پله و به سهر نهسپهوه لی دهههه، ههتا سالاتی ۱۹۶۰ زایینی ههر ماپوو. دهولهتی رهزاخانی غهشیره ته به نینوانگ و به دهسه لانه کانی کوردی به نینی (سان و ریژه) بانگ دههینشت که له گهل تهرتاش ریژه بهرۆن و خۆیان نیشان بههه، تهویش نمو ریژهی که کۆماری کوردستانیان له مههاباد له خشته بهرد. نمو کاتهی (تقسیم آراضی یان اصلاحات آرضی) واته دابهشکردنی زهوی ناغا و نهریابهکان هاته گۆپی، سان و ریژهی ههزه کورده کانیش هه لگیرا و سواروش ره گهل وان کهوت و له بیر کرا و نهما

ئهو ده ولته داگیر کهرانه ی، که خاکی کوردستانیان داگیر کردوو، به ههموو شینوه به ک کوردیان خستۆته ژیر زولم و زور و چهوسانه وه و ده یانهوی بیتۆیننه وه و بیکن به فارس و تورک و عدره ب. به لام ته نیا شتینک که ئهو ده ولته تانه نه یانتهوانیوه و ناتوانن بهری پی بگرن، تینکه لاوه تی و نزیکایه تی ئهو نه ته وه بنده سته بووه، له گه ل گه لانی دیکه. کۆمه لانی خه لک هه میشه پینان خۆشه پینکوه ین و تینکه ل بن، به لام حکوومه ته در و فاشیسته کان هه موو کات له م مه سه له یه ترساون و ویستوو یانه بهری پی بگرن، به لام نه کراوه و ناگری، چونکه له نیوان گه لاندای دیوار نه کیشراوه و نا کیشری. کورد له گه ل نازه ری و نه رمه نی و ناسووری و جووله که و هی دیکه ش ژیاوه و تینکه لاوه تی هه بووه به لام ده ولته تانی داگیر کهری کوردستان بۆ مانه وه ی خۆیان و له ناوردنی ئهو گه لانه هه میشه له نیواناندا ناژاوه یان ناوه ته وه و دوو به ره کییان ساز کردوو. بانه وی و نه مانه وی، دوو نه ته وه ی جیران و دراوسی، کار ده که نه سه ر یه کدی و ئه م کار تینکردن و شهوت له سه ردانانه له ده سه لات و ئیراده ی ده ولته تی حاکم به ده ره.

هه ر ئینسانینکی خه باتگین و ناگاش، که دلی یه دنیای نوی لی ده دا، دژ به وه نییه که دوو نه ته وه کار بکه نه سه ر یه کدی یان شت له یه کدی فیڕ بپن. هه ر که سینک دژ به وه مه سه له یه راوه ستی، پی فایده یه. من دژ به گه لانی تورک و فارس و عدره ب و هی دیکه نیم و رووی ده م له و ده ولته ت و ده سه لاتانه یه که داگیر کهری ئینهن و له نیوان ئه م گه لانه دای قین و نفه رت درووست ده که ن.

حکوومه ته داگیر کهره کانی کوردستان، به ههموو جۆره پیلان و نه خشه یه ک تینه کۆشن که فه ره هنگی کوردی به ره و فه وتان و نه مان به رن و شوینه واری جل و به رگ و زمانی کوردی نه هیلن و، کوردی هه ر چوار پارچه که ی کوردستانی داگیر کراو به (مه رزدار ی غه یوورا و) کوردی سه له حشور و (تورکی چیانشین) و (نه ته وه ی سه لاهو ددینی نه یزی) و (پیشه ره گی موسولمان) و (اصیل) و (نه جیب) و به م گوته قۆزانه مان نیو به رن! چونکه ده یانه وی وای بته یان که کورد کۆچه ری و چیانشینه و زمانی کوردیش به ههموو لقو پۆینکییه وه، «له هجه» یه که له زمانی فارسی و مووزیکای کوردی هه ر ده هۆله و زورنا و گۆرانی کوردیش گه ره لاوه دا به لام رۆژ له گه ل رۆژ هه ستی نه ته وایه تی کورد فره تر سه ر هه ل ده دا و زیاتر هه ست به سته می نه ته وایه تی ده که ن و زۆر تر به ره و سامان و که له پووری نه ته وایه تی خۆیان ده گه رینه وه. سه ره پای ئهو ههموو زه بر و زۆره و، قه ده خه کردنی زمان و جل و به رگی کوردی و، حاشا و ئینکار له بوونی نه ته وه یه کی ۲۵ ملیۆنی، دیسان کورد هه ر ماوه و نه فه وتاوه و له جار انیش زۆر تر له سه ر مانی ره وای خزی سووره و هه تا کوردستان و ئهو گه له چه وساو یه رزگار نه بی، هه دا نادا و ناسره وی!

ستزک هۆلم ۱۹۹۲/۱۱/۲

کۆلۆنئیکی رزگار بوون له کۆلۆنیالیزم

کۆلۆنیالیزم که میژوویهکی کۆنی هه‌یه، ره‌گوریشه‌کانی تاكو رۆژی نهمرۆش به‌سه‌ر نهمخه‌ی جیهانه‌وه دیارن.

ژماره‌یه‌کی زۆر لهو نهموانه‌ی که نیشتمان‌که‌یان له‌لاین ده‌وله‌تانی کۆلۆنیالیسته‌وه داگیرکرا‌بوو، له ناکامی خه‌باتی رزگار‌یخوازنده‌ی خویاندا، به سه‌ربه‌خۆی خویان که‌یشتوو: ژماره‌یه‌کی دیکه‌ش نهمرۆ له‌م خه‌باته‌ شینلگیره‌ی خویان به‌رده‌وامن.

نهم لیسته‌یه‌ی خواره‌وه که کۆلۆنئیکی سه‌ربه‌خۆی نهمه‌وه‌کانی جیهان پيشان ده‌هات، نهمه‌مان بۆ روونده‌کاته‌وه که سه‌ربه‌خۆی که‌لانی جیهان ههمیشه به‌ شیه‌یه‌کی په‌یتا په‌یتا و یه‌ک له دوای یه‌ک بووه.

١٧٧٦ راکه‌یانده‌ی سه‌ربه‌خۆی ولاته‌ په‌نگرتووکانی نهمیکا.	١٩٥٠ نهمیرتیا (که پاشان به‌سه‌رتاره‌ به نهمیوویا)
١٨٠٤ هایشی	١٩٥٣ لاوس، که‌میژیا
١٨١١ پرگوا‌ی	١٩٥٤ قینتام
١٨١٣ مە‌کسیک	١٩٥٦ سوورده‌ن، مە‌غریبه‌، توونس
١٨١٦ نهمرۆه‌تین	١٩٥٧ گانا، مالیزیا
١٨١٨ شیلی	١٩٥٨ گینیا
١٨٢١ گواتیمالا، په‌رۆ، هندوراس، فە‌نزۆیلا	١٩٦٠ کامپورن، مده‌غشقه‌ر، زانیر، سو‌مال، مالی.
١٨٢٢ به‌رازیل	نهمجیریا، مۆرتانیا، کۆنگۆ، سنیگال، چاد.
١٨٢٥ یۆلیشیا	١٩٦١ کویته‌، تە‌نزانیا.
١٨٢٨ نۆرگوا‌ی	١٩٦٢ جه‌زایه‌ر، نیووزیلاند، نۆگه‌ندا
١٨٩٨ کوریا	١٩٦٣ کینیا، زانزیبار
١٩٢٣ نیپال	١٩٦٤ مالفا، زامبیر
١٩٢٤ مە‌نگۆلیا	١٩٦٥ گامبیا، سنیگالوور
١٩٣١ گه‌نده‌ا	١٩٦٦ گیانا، بۆتسوانا، لیسۆتۆ.
١٩٣٢ عیراق	١٩٦٧ په‌مفنی باشوور.
١٩٤٤ نیرلەندا	١٩٦٨ مۆریس، سوویزلاته‌.
١٩٤٥ کۆریا	١٩٧١ به‌حرین، قه‌ته‌ر، ئیماراتی عه‌ره‌یی.
١٩٤٦ ئوردن، سووریا، فە‌لمستین، لېنان	١٩٧٣ دوورگه‌کانی به‌هاماس.
١٩٤٧ نهمیوویا، هندستان، پاکستان، په‌رمانیا.	١٩٧٤ په‌نگلادېش
١٩٤٨ سیرلانکا	١٩٧٥ مۆزەمبیق، کۆمۆریس
١٩٤٩ لیبیا، ئە‌ندە‌نۆسیا	١٩٧٧ جیبۆتی
	١٩٨٠ زە‌مبایۆ

Pierre Serryn et R. Blasselle:

Atlas Historique, ed. Bordas, Paris: 1983, P. 34

سه‌رچاره‌:

RaBûN

Cultural Kurdish Journal- No. 6 - 1993

Editor in chief

Rafik Sabir

Editorial Board

Kamal Mirawdali

Hashim Kochani

Karwan Abdulla

Technical Editor

Dylan Dersim

Sweden

RaBûN

Cultural Kurdish Journal- No. 6 - 1993

